

MASINAEHITUSTEHAS

>ILMARINE<

1859 >ILMARINE< 1959

H. LINNUSE

MASINAEHITUSTEHAS
„ILMARINE“

1859 — 1959

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1959

Tänavu täitub sada aastat masinaehitustehase «Ilmarine» (endine F. Wiegandi tehas) asutamisest. Selle tähtpäevaga seoses on käesolevas teoses antud lühike ülevaade tehase ajaloo, tema tootmistegevusest ja tööliste revolutsioonilisest võitlusest isarismi ning natsionalistliku kodanluse vastu oma õiguste ja parema tuleviku eest. Tänapäeva käsitlevas osas kirjeldatakse tehase hoogsat arenemist nõukogude võimu aastail ja tõstetakse esile neid suuri ülesandeid, mis «Ilmarise» kollektiivil seisavad ees käesoleval seitseaastakul energeetikamajanduse arendamisele kaasaaitamisel. Teoses jutustatakse tehase töötajate elatusaseme kiirest tõusust nõukogude võimu aastail ning nende teadlikkuse kasvust, mille üheks konkreetseks avalduseks on võistlus tehasele kommunistliku töö kollektiivi austava nimetuse omistamise eest.

Teose kirjutamisel osutasid autorile abi «Ilmarise» töölised ja pensionärid oma mälestustega ja paljud tehase töötajad, kes võimaldasid tutvuda «Ilmarise» tööga ning andsid lahkelt kasutada vajalikke materjale tehase arenemise kohta aastail 1944—1958 ja käesoleval seitseaastakul 1959—1965. Samuti tegid nad asjalikke märkusi teose kvaliteedi tõstmiseks. Rohkesti kasulikke näpunäiteid andis autorile retsensent, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi noorem teaduslik kaastööline O. Karma.

Avaldan siinkohal tänu sm-tele F. Angelstokile, O. Dobrohhotovile, O. Karmale, B. Kortšemkinile, K. Niidasele, R. Pirbele, O. Rauale, G. Rentsile, P. Rikkinenile, V. Teinveldile, A. Valdrele, M. Vironile ja kõigile teistele, kes aitasid kaasa selle töö valmimisele.

Autor

F. WIEGANDI TEHAS XIX SAJANDIL

F. Wiegandi masinaehitustehas, mis 1920. aastast kannab nime «Ilmarine», alustas tegevust 1859. aastal. Rakveres organiseeritud vasksepatöökoda toodi 1861. aastal Tallinna (Uuele tänavale) üle ja paari aastakümne jooksul kasvas sellest tolleaegse mõiste järgi suur tehas. Eestimaa kubermangu keskuses lootis F. Wiegand saada ettevõttele rohkem tellimusi ning leida ühtlasi paremaid võimalusi toodangu turustamiseks.

Tallinnas oli XIX sajandi 60.—70. aastail tekkinud juba oma tööstus. Teiste ettevõtete hulgas tegutses siin mitu viinavabrikut. 1864. aasta andmeil oli kubermangus 146 viinavabrikut, mis andsid toodangut ligi 3,2 miljoni rubla väärtuses. Neid oli nüüd küll arvuliselt vähem kui sajandi keskel, kuid tootmine oli kontsentreerunud suurematesse ning uute seadmetega varustatud vabrikutesse, mistõttu viina toodang XIX sajandi lõpuks tunduvalt kasvas. 1890. aastal tegutses Eesti alal umbes 15% Venemaa kõigist viinavabrikuid ja nende toodang moodustas ligi 10% kogu Venemaa viinatoodangust. Viinatootmise koondumist suurematesse ning tehniliselt paremini sisseseatud ettevõtetesse põhjustas tsaarivalitsuse aktsiisipoliitika, mis XIX sajandi 60. aastaist alates soodustas tehniliselt täiuslikumate viinavabrikute tegevust.

Konjunkturi kasutades hakkas F. Wiegandi vasksepatöökoda mitmesuguste elanikele tehtavate tööde kõrval spetsialiseeruma just viinavabrikute seadmete tootmisele. Neid valmistati Eestimaa kubermangu mõisnikele, kuid veel rohkem väljapoole kubermangu piire. Kaupmees F. Wiegand oli juba Rakvere-päevil importinud viinavabrikute seadmeid ja neid kohtadel üles

monteerinud. Üha suurenevas nõudmises nende seadmete järele nägi ta nüüd võimalust hästi teenida, ja selle asemel et neid väljast sisse vedada, hakkas ta seadmeid kohapeal valmistama.

Vasksepatöökoja töömaht polnud esialgu muidugi suur, kuid juba mõne aasta möödudes võttis esimese gildi kaupmehe F. Wiegandi tegevus hoopis laiema ulatuse. Tallinna sadama kaudu oli tal hea ühendus Peterburi, Riia ja teiste kodu- ning välismaiste tööstuskeskustega. Hiljem soodustas tehase arenemist veelgi raudteede ehitamine. Ettevõtte edasisele tõusule aitas kaasa ka tehaseomaniku hangeldamine maatükkidega ja kaubanduslik tegevus. Ajalehes «Virulane» 1885 nr. 16 avaldatud kuulutusest ilmneb, et F. Wiegand kauples imporditud lokomobiilide, rehepeksumasinade, ristikheinapeksumasinade ja superfosfaadiga. Oma tehase toodangust müüs ta väikesi rehepeksumasinaid ja põllu-tööriistu.

Enne F. Wiegandi masinaehitustehast olid Eestimaa kubermangus ainult mõned üksikud malmivalamis- ja masinaehitusvabrikud. Vanim neist oli välja kasvanud samuti vasksepatöökojast (hiljem tuntud B. Drümpelmanni vabriku nime all), mis asutati 1828. aastal. K. Jürgensi valutehas Tallinnas asutati 1858. aastal. Aasta hiljem rajatud F. Wiegandi masinaehitustehas oli seega kolmandaks metallitööstuse ettevõtteks nii Tallinnas kui ka kogu Eestimaa kubermangus. Tänapäeval on ta (praeguse nimega «Ilmarine») vanimaks masinaehitustehaseks vabariigis, sest kõik teised endiste ettevõtete järglastena tegutsevad masinaehitustehased on asutatud hiljem.

Tallinna rae ühes dokumendis, mis on dateeritud 17. juunist 1864, nimetatakse F. Wiegandit alles «vasktööde meistriks». Vabrikute hulgas F. Wiegandi ettevõtet ei nimetata. Statistilistes andmetes Eestimaa kubermangu kohta aastaist 1864—1866 märgitakse ainult üht malmivalamis- ja masinaehitusvabrikut, mis töötas 30 töölisega ja andis toodangut kuni 25 000 rubla väärtuses aastas (end. B. Drümpelmanni vabrik). Statistilises ajakirjas «Statistitšeski Vremennik Rossiiskoi Imperii» avaldatud andmetes Eestimaa kubermangu tööstuse kohta 1868. aastal nimetatakse samuti ainult üht masinaehitusvabrikut. 1871. aasta 16. novembri rahvaloenduse andmeil ei ole Tallinnas malmivalamisvabrikute arv suurenenud. Kuid Tallinnas on rohkesti metallitöökodasid. Neis töötavad noasepad, püssisepad, lukksepad, plekksepad, vasksepad ja lihtsalt sepad, mehaanikud, raudreialid ja mitmesugused muud ametimehed. Kahe vasksepatöökoja hulgas on ka F. Wiegandi töökoda mehaanika- ja lukksepaosakonnaga. Nende osakondade olemasolu võimaldas omanikul kiiresti üle minna laiaulatuslikumale vabrikutootmisele.

1873. aastal kannab F. Wiegandi ettevõtte juba tehase nimetust, seal organiseeritud malmivalu töttu. Vabrikute ja tehaste ametlikes loendeis esitatud andmete järgi oli F. Wiegandi masinaehitustehas 1881. aastaks kujunenud suurimaks sellelaadiliseks ette-

võtteks Tallinnas. Endise B. Drümpelmanni masinaehitusvabriku toodangu väärtus oli sel aastal 36 000, F. Wiegandi tehase oma aga 56 900 rubla. Töölisi oli F. Wiegandil 95, endises B. Drümpelmanni vabrikus ainult 45; tööpinke oli vastavalt 17 ja 16.

Ostnud Kalamaja linnaossa krundi, hakkas F. Wiegand ehitama Troonipärija puisteele (praegune Põhja puistee) suuri tehasekorpusi. Aastail 1881—1883 valmibki kolm uut tööstushoonet, kus «Ilmarise» masinaehitustehase tsehhid töötavad veel tänaseni (praegused korpused 10, 4 ja 3). Tehast hakati nimetama F. Wiegandi Tallinna Masinaehitus-, Malmivalamis- ja Katlatehaseks.

Nagu teatab ajaleht «Revaler Beobachter» 1883. aasta 10. juuni numbris avaldatud artiklis «Külaskäik F. Wiegandi masinavabrikusse», võeti endisest juurviljaaiast esimene labidatäis mulda tehase ehitamisel 4. juulil 1881. Juba septembris 1882 hakati kolima uutesse tehasehoonetesse. 19. veebruaril 1883 tähistati ümberkolimist pidulikult. Tehase kohta kirjutatakse: «Ühtki naela pole tarvitatud vajaduseta, ükski auruaatom ei lenda varem minema, kui see on täielikult kasutatud. Sulatusahjud, nagu me neid näeme Wiegandi vabrikus, annavad 120 kuni 150 puuda rauda tunnis ja on nii täiuslikult ehitatud, et kogu Venemaal võib taolisi leida ainult St. Peterburgis.» 1882. aastal oli tehase toodangu väärtus umbes 140 000 rubla ja seal töötas 185 töölist «peamiselt kohaliku elanikkonna hulgast». Kontoripersonal koosnes tollal ainult kolmest raamatupidajast, kauplusejuhatajast ja kahest tehnikust.

Tööpäev algas tehases kell kuus hommikul. Kell kaheksa oli hommikueineks ette nähtud pooletunnine vaheaeg. Lõunavaheaeg kestis kella ühest kaheni. Kell seitse õhtul lõpetati töö. Kui sooviti veel kauem töötada, maksti kahe tunni eest veerand, nelja tunni eest pool ja kaheksa tunni eest terve päevapalk. Samuti tasuti töö eest ka püha- ja pidupäevadel. «Revaler Beobachter» märgib, et suvel, kui rohkem tööd oli, töötati kuni hilisööni. Ainult eriti pidulikkudel juhtudel valitses tehases täielik rahu.

F. Wiegand laiendas oma tehast ebasoodsa konjunktuuri perioodil, sest 1881. aastal algas Venemaal tööstuskriis. Eestimaa kubermangu metallitehaste ja masinaehitustevõtete kogutoodang langes kriisi ajal 450 435 rublalt 1881. aastal 304 065 rublale 1882. aastaks. Langus kestis ka 1883. ja 1884. aastal, millal metallitööstuse kogutoodang oli alla 250 000 rubla. Eestimaa kubermangu metallitööstuse kogutoodang vähenes neil aastail peaaegu 50%. F. Wiegandi tehas suutis rasked ajad siiski võrdlemisi kergelt üle elada. Toodangu hulgalt ja tööliste arvult oli F. Wiegandi masinaehitustehas kuni XX sajandi alguseni nii Tallinnas kui ka Eestimaa kubermangus pikemat aega esikohal (arvestamata raudteetehaseid) ja hiljemgi kahe-kolme kõige suurema tehase hulgas. Metallitööstuse toodangu üldisest langusest hoolimata F. Wiegandi masinaehitustehase kogutoodang kolme

aastaga (1881—1884) peaaegu kahekordistus. Aurumasinaid ja -katlaid, mitmesuguseid põllutööriistu ja tehaste sisseseadeid valmistati 1884. aastal 90 000 rubla eest. Tuleb ühtlasi märkida, et tehase tootmistehniline tase oli tunduvalt tõusnud. Toodang ühe töölise kohta kasvas sellel ajavahemikul 600 rublalt 1000 rublale aastas. Kümne aasta jooksul (1873—1883) valmistati 60 aurumasinat, 53 aurukatelt ja 111 viinavabriku sisseseadet.

1884. aastal oli F. Wiegandi masinaehitustehases 3 aurumasinat koguvõimsusega 25 hobusejõudu, 2 vagrankat, 13 ääsi, 1 auruhaamer ja 23 mitmesugust tööpink. Nii palju aurumasinaid, ääse ja tööpinke polnud ühelgi teisel masinaehitustehasel ei Tallinnas ega Eestimaa kubermangus. F. Wiegandi masinaehitustehase tähtsus ja tema toodangu suurust tol ajal iseloomustavad ilmekalt järgmised arvud: Euroopa-Venemaa kubermangudes ja Poolas töötas 1884. aastal kokku 327 masinaehitustehast, neist ainult 128 andsid toodangut rohkem kui 50 000 rubla väärtuses aastas; Tallinna metallitehastest andsid 1884. aastal toodangut: endine B. Drümpelmanni vabrik 44 000 rubla eest (80 töolist), 1881. aastal asutatud E. Lausmanni tehas 47 000 rubla eest (50 töolist) ja K. Jürgensi tehas 35 000 rubla eest (28 töolist). Teiste metallitehaste toodang, võimsus ja tööliste arv olid veelgi väiksemad.

Järgmistel aastatel F. Wiegandi masinaehitustehase toodang mõnevõrra langes ja 1887. aastaks oli see 1884. aastaga võrreldes vähenenud umbes $\frac{1}{3}$ võrra. Kuid juba oli tunda tööstustoodangu uue tõusu algust ja F. Wiegand otsustas selle otsekohe ära kasutada. Seda tõendab tehase jätkuv laiendamine ja uute hoonete ehitamine 1889. aastal. Samal aastal asutab F. Wiegand oma kontori ka Moskvas. Tehase toodete nomenklatuur on suur. Peamise toodangu moodustavad seadmed viinavabrikutele ja piirituse rektifikatsiooni tehastele. Peale selle ehitatakse aurumasinaid, mitmesugust süsteemi ning mitmesuguse suurusega aurukatlaid ja -pumpi.

Möödunud sajandi lõpul toimus tööstuses pööre elavnemisele: loodi aktsiaseltse, laiendati olemasolevaid ning asutati uusi tehaseid. Aastal 1900 töötas Eestimaa kubermangus juba 9 metallitehast, mille toodangu koguväärtus oli kümme korda suurem kui 1884. aastal. Teiste hulgas jätkas tehase laiendamist ka F. Wiegand, sest nõudmine toodangule kasvas.

Ajalehes «Postimees» 1894 nr. 215 kirjutati «Tallinna sõnumite» all: «Wiegandi masinavabrik on viimati kroonu poolt tellimisi saanud, Orenburgi ja Ufa linnades viinapuhastamise vabrikud, millele ta tarviliikud masinad saatnud, sisse seada. Hakatusel käis Wiegandi vabriku tegevus ainult Lääne kubermangude kohta, kus tema masinaid ja viinaköövide sisseseadeid palju tarvitati, aegamööda on ta aga oma töö põldu, nagu näeme, tähtsalt laiendanud ja õieti kaugele oma töösid müünud, mis selle vabriku töö jõu ja töö häduse kohta tunnistus on.»

1895. aasta juunis andis Tallinna linnavalitsus F. Wiegandile nõusoleku ehitada osa vabrikut ümber tingimusel, et võetakse tarvitusele kõik abinõud korstnast sädemete lendamise takistamiseks ja naabrite kaitsmiseks suitsu eest. 1898. aastal sai F. Wiegand loa uue korstna ja katlamaja ehitamiseks, kuid talt nõuti jällegi, et ta võtaks aurukatelde kütmisel tarvitusele abinõud suitsuta põlemiseks. Samal aastal ehitas ta ühekordsele tsehhihoonele veel teise korruse peale. Aasta hiljem hakati ehitama uut valukoda. Seegi kord pani linnavalitsus tehaseomanikule ette oma nõudmised. F. Wiegand pidi hoolitsema, et valuhjude korstnatest leeke välja ei purskaks ja et üldse tootmisprotsessis punast valgust ei tekiks, eriti öösel, mis «põhjustab tuletõrje asjatuid häireid, nagu see varemgi on juhtunud».

1896. aastal töötas F. Wiegandi tehases 350 töölist ja õpilast, kes moodustasid rohkem kui $\frac{1}{3}$ kogu kubermangu metallitehaste tööliste arvust. Niisama palju oli tehases töölisi ka järgmistel aastatel. Kutsealade järgi jagunesid F. Wiegandi masinaehitustehase töölised ja õpilased 1898. aasta septembris järgmiselt:

	töölisi	õpilasi
1) puusepajaoskond	23	2
2) vasksepajaoskond	18	4
3) mehaanikajaoskond	145	23
4) katelsepajaoskond	59	7
5) valukuur	60	10
Kokku	305	46

Õpilaste hulgas oli ka alaealisi 15—17 aasta vanuses ja mõnikord isegi nooremaid. Naisi F. Wiegandi tehasesse tollal tööle ei võetud. Esmakordselt tulid naised masinaehitustehasesse tööle Esimese maailmasõja ajal, 1916. aastal, kui tehas tundis meeste töökätest teravat puudust.

1897. aasta juunis anti välja uus vabrikuseadus tööpäeva lühendamise kohta. Selle tulemuseks oli, et tööpäev F. Wiegandi tehases lühenes poole tunni võrra.

Tööpäev algas seal 1898. aastal kell $\frac{1}{2}$ 7 hommikul ja lõppes kell 7 õhtul. Lõunavaheaeg kestis poolteist tundi. Puhas tööaeg oli nüüd seega 11 tundi, laupäeviti üks tund vähem. Tööpäev F. Wiegandi masinaehitustehases ei olnud aga siiski kõige pikem. Puhas tööaeg (lõunavaheaeg kaasa arvamata) oli näiteks F. Krulli tehases $11\frac{1}{2}$ tundi, väiksemates metallikäitistes veelgi pikem, kusjuures lõunavaheaeg kestis kaks tundi. Mõnedes teistes ettevõtetes oli tööpäev aga hoopis reguleerimata.

Töötasu F. Wiegandi masinaehitustehases oli XIX sajandi lõpul madal. 1896. aasta andmeil teenisid kõige rohkem treialid ja katelsepad — keskmiselt 35 rubla kuus. Sepad ja valajad said 30, lukksepad 25, puusepad 20, kütjad 15 ja lihttöölised 14 rubla kuus. Paljudes teistes vabrikutes oli töötasu veelgi madalam.

1885.—1886. aasta streigiliikumine reas Venemaa kubermangudes sundis valitsust töölistele mõõndusi tegema ja 1886. aasta juunis anti välja trahviseadus. Trahviseadus määras kindlaks juhtumid, millal oli lubatud trahvi võtta, samuti trahvide ülemmäära ja trahvirahade kasutamise tööliste enda, aga mitte vabrikandi vajadusteks. Eestimaa ja Liivimaa kubermangus ning seega ka F. Wiegandi masinaehitustehases hakkas uus trahviseadus kehtima alles 1894. aastal. Seaduse järgi oli vabriku peremehel õigus töölisi trahvida halva töö, töölt puudumise ja korrarikkumise puhkudel.

Vabrikantidele jäeti siiski suured õigused. Nemad ise koostasid rahatrahvide tabeli, kus loetleti kõik trahvidega maksustatavad üleastumised ja trahvi suurus iga üleastumise puhul. F. Wiegandi masinaehitustehase «Sisemise korra seadluste» lõpuossa lisatud trahvide tabel sisaldas üle kümne punkti. «Kui tööline ilma põhjusega pool päeva ja rohkem ära jääb», siis ähvardas teda «trahv selle summa suuruses, mis tal ära jäänud aja eest saada tuleks, aga mitte enam kui 1 rubla». Sellele on lisatud veel selgituseks, et «selle aja eest palka ei maksta». Tööle hilinemine ja töölt omavoliline lahkumine tõi endaga kaasa kuni 30 kopika suuruse trahvi. Hoopis rangemalt — kuni 75 kopika ulatuses — trahviti «enne vile vilistamist töö lõpetamise ja töötubadest väljaminemise eest». Joobnult tööletulemise ja viina või teiste vägijookide kaasatoomise eest trahviti ühe rublaga. Samasugune karistus oli ette nähtud töötubades suitsetamise, samuti kaartide, kulli ja kirja ning teiste mängude mängimise eest. «Kui tööline vabrikus vaikust ja korda müraga, kisaga ehk sõimuga rikub», määrati trahv kuni 50 kopika suuruses. «Valitseja ehk meistrite seaduslike nõudmiste juures sõnakuulmatu oleku eest» ja «jämeda oleku eest valitseja ehk meistri vastu» trahviti kuni ühe rubla ulatuses. 50-kopikaline trahv ähvardas töölist veel siis, kui ta masinate, tööpinkide ja tööriistadega hooletult ümber käis, neid halvasti hoidis, kui ta vabriku ruumides puhtust ei pidanud jne.

Vastavalt trahviseadusele märgiti F. Wiegandi masinaehitustehase «Sisemise korra seadluste» trahvide tabelis: «Trahvid, mis töölistele peale pannakse, ei või ühte kokku suuremad olla kui $\frac{1}{3}$ sellest rahast, mis töölisele palga saamise päeval tema töö eest maksta tuleb.» Trahvid kanti palgaraamatuisse, et töölisel saaks nende õigsust kontrollida, aga ühtlasi ka erilisse nõorraamatusse, et neid saaks kontrollida vabrikuinspektor.

Kuigi trahvide määramine oli nüüd tehases seadusega reguleeritud, jäid töölisel siiski vabriku omaniku ja tema asemikkude omavoli alla. Omanik koostas ja vabrikuinspektor kinnitas trahvide tabeli sellisel kujul, et töölisi ähvardasid trahvid alati. Vahe oli ainult selles, et kui varem võis trahvisumma ületada isegi poole palgast, siis nüüd ei tohtinud see ületada üle ühe kolmandiku. Sageli määrati trahve ebaõigelt, seadusest mööda minnes.

Sellest annavad tunnistust F. Wiegandi tehase tööliste rohked kaebused vabrikuinspektorile. Harva lahendati need tööliste kasuks. Mõnel juhul tuli aga sedagi teha. Näiteks kaebasid 1903. aastal F. Wiegandi töölised Aleksander Aman ja Jüri Mikk Eestimaa kubermangu II jaoskonna vabrikuinspektorile, et neid on ebaõigesti trahvitud. Seekord otsustati asi kaebajate kasuks.

Kui varem läksid trahvirahad täies ulatuses vabrikandi taskusse, siis uue trahviseaduse järgi võis tööliste rahatrahve kasutada «erilise, iga vabriku juures oleva kapitali moodustamiseks, mis on vabriku juhatuse valitsemisel. Seda kapitali võib inspektori loal kasutada ainult tööliste endi vajadusteks, vastavalt juhistele, mida annab rahaminister kokkuleppel siseministriga». Nende juhiste alusel võis trahvikapitali kulutada toetuseks töölistele töövõime kaotuse või haiguse puhul, naistöölistele rasedustoetuseks, abiraha andmiseks tulekahju või mõne muu õnnetuse puhul ning matusteks. Trahvikapitalist toetuse saamiseks tuli pöörduda peremehe poole.

F. Wiegandi masinaehitustehases palusid töölised korduvalt peremehelt ülaltoodud põhjustel abi, kuid kaugeltki mitte kõiki tööliste palveid ei saanud vabrikuomanik inspektorile edasi toetusloa saamiseks. See selgub neist avaldustest, mis F. Wiegandi masinaehitustehase töölised otseselt vabrikuinspektorile saatsid. Üldiselt anti toetusi trahvikapitalist väga erandlikel juhtudel ning toetuste summa ulatus mõnest rublast paarikümne rublani.

Trahvikapital F. Wiegandi tehases kasvas eriti jõudsalt 1905. aasta revolutsioonile eelnenud aastail.

Tehase laiendamine toimus peamiselt pärast selle asutaja Friedrich Wiegandi surma, kui tehase omanikuks sai tema naine T. Wiegand. 1. jaanuaril 1898 annab T. Wiegand Tallinna Masinaehitus-, Malmivalamis-, Vask- ja Raudkatelsepatoodete Tehase kõigi aktive ja passivatega üle kolmele pojale — Leonhard, Friedrich ja Carl Wiegandile. Tehast nimetatakse edaspidi lihtsalt F. Wiegandi Tallinna Masinaehitustehaseks. Kohapeal juhtis tehase tööd Friedrich Wiegand, kuna Carl Wiegandil lasus tehase Moskva kontori juhtimine. 1900. aastal avaldatud teadaande kohaselt kuulusid F. Wiegandi tehase administratsiooni veel kaheksa suurkapitalisti riiginõunik Georgi Lianossoviga eesotsas. Administratsioon loodi siin võlausaldajate kontrollorganina tehase tegevuse jälgimiseks, sest tehase laiendamiseks oli kasutatud rohkesti laenu.

Administratsioon püsis 1910. aasta lõpuni, siis teatas F. Wiegand, et selle tegevus tehase esindajana on lõppenud. Samal aastal sai Friedrich Wiegand tehase ainuomanikuks. Uldsusele avaldatud teate kohaselt loobusid Friedrich Wiegandi vennad Carl ja Leonhard tehasest «rahuliku kokkuleppe teel». Carl Wiegand töötab aga ka tulevikus tehase heaks ja tal on õigus üldise volituse põhjal Friedrich Wiegandi eest kõikidele dokumentidele alla kirjutada.

TÖÖLUD TEHASES SAJANDIVAHETUSEL JA TÖOLISTE OSAVÖTT 1905. AASTA REVOLUTSIOONIST

Sajandivahetusel hinnati tehase väärtust koos maatükkide, vabrikuhoonete, seadmete, elamute ja kauplustega kaugelt üle poole miljoni rubla. Tehases oli vasksepa-, malmivalamis-, treimis-, lukksepa-, sepa-, katelsepa-, puusepa- ja mehaanikatöökoda. Peale selle tehti 1899. aastal rohkem kui 150 000 rubla eest uusi kulutusi tehase laiendamiseks: ehitati uut valukuuri, mudelitöökoda ja -ladu, masinaruumi, korstnat, rajati kanalisatsiooni, puurkaevu jne. Tehase laiendamiseks andsid põhjust suured tellimused, mis tuli täita lühikese ajaga. Nende hulgas oli ka riiklikke tellimusi. Näiteks saadi ainuüksi rahandusministeeriumilt umbes 400 000 rubla suurune tellimus seadmete valmistamiseks Šadrinski ja Irbiti viinavabrikule.

Tehase toodangu väärtust hinnati aastail 1896—1898 umbes 800 000 rublale, mis moodustas ligikaudu poole kogu Eestimaa kubermangu metallitehaste toodangust. Aastail 1896—1897 tõusid tehase kulud aastas keskmiselt 635 000 rublani, millest tööliste töötasu moodustas 127 000 rubla. Tööliste palgaga võrreldes olid väga suured inseneridele, tehnikutele, kontoritöötajatele ja Wieganditele endile ettenähtud tasud. 1896.—1897. a. moodustasid need $\frac{1}{3}$, 1898. a. aga juba ligi poole tööliste töötasust. Kuni 1. maini 1898 maksti töölistele tasu päevapalga alusel. Pärast seda mindi päevapalgalt üle tunnipalgale. Umbes 50% kõigist toodangule tehtud kulutustest langes ostetud materjalidele, masinaosadele ja seadmetele. Enamik neist materjalidest ja masinaosadest osteti Venemaa mitmesugustest vabrikutest, kuid osa imporditi välismaalt. Kuni 15% ostetud masinaosadest imporditi. XIX sajandi lõpul toodi sepasüsi, masinasüsi ja koks täies ulatuses välismaalt.

Tehase jõuallikaiks oli kaks 8,5-atmosfäärilise tööõhuga auru- katelt ja aurumasin võimsusega 150 hobusejõudu. Kogu masinapark töötas transmissioonil. Peatransmissiooni võlli läbimõõt oli 115 cm, pikkus 8,3 meetrit ja kaal 656 kg, peale selle olid transmissioonid kõigis jaoskondades. Elektrijaamas töötas kaks dünamot voolutugevusega 250 ja 350 amprit, kusjuures kummagi pinge oli 110 volti. Neid kasutati jõuallikatena remondi-, vasksepa-, katelsepa- ja puusepajaoskonnas. Nii remondijaoskonnas kui ka vasksepa- ning katelsepajaoskonnas oli kummaski üks elektrimootor. Valgustuseks kasutati 12 kaar- ja 500 hõõglampi.

Masinapark oli XIX sajandi lõpul päris uus. 1899. aastal loendati tehases 129 mitmesugust suuremat tööpinkki. Neist peaaegu pooled, arvult 57, olid valmistatud aastail 1897—1899. Kaksteist kõige vanemat tööpinkki olid tehtud 1880. aastal. Tehases oli mitmesuguseid trei-, lihvimis-, puur-, hõõvel-, frees-, karussell- ja teisi tööpinke. Need osteti Vene, Saksa, Inglise ja Ameerika tehas-

test. Igasugust liiki ja mitmesuguse suurusega tööpingid võimaldasid töödelda kõige erinevamaid detaile. Näiteks kasutati F. Wiegandi tehases sellal juba nii universaalseid kui ka eriotstarbelisi treipinke. Treipinkide kärnide kõrgus oli 130 kuni 460 mm ja kärnide vahe 1300 kuni 5100 mm. Suurt tähelepanu pöörati eriotstarbeliste treipinkide muretsemisele. Treipinkide hinnaks oli 500 kuni 2500 rubla, üks silinderpuurpink maksis koguni 7500 rubla. Nende seadmete kasutamine aitas tõsta tööviljakust, suurendada toodangu väljalaset ja parandada kvaliteeti.

Masinaparki täiendati ja uuendati pidevalt. Kui näiteks 1899. aastal oli tehases 35 treipinki, siis 1901. aastaks tõusis nende arv juba 42-le. Hõövelpinke oli kahe asemel neli, suurenenud oli samuti puur-, vindilõikamis- ja teiste tööpinkide hulk. Metallil sulatati kahes vagrankas. Seppade kasutada oli üksteist ääsi ja auruhaamer. Uute seadmetega oli täiendatud katelsepajaoskonda.

Tehase tootmisvõimsusest XX sajandi algul annab ilmeka pildi töötlemiseks kasutatud metalli kogus. 1901. aastal tarvitati F. Wiegandi masinaehitustehases tonnides toormalmi 453, vanamalmi 253, erimalmi 1,5, peegelrauda 7,7, sordirauda ja -terast 18, lehtterast 351, raud- ja terastraati 0,7, punast vaske 1,2, vanavaske 16,4, punast lehtvaske 44,5, vask- ja messingtorusid 1,5, inglüstina 2,9, tsinki 5,2, seatina 3,2, erisulameid (babiidid jt.) 0,8, vask- ja messingtraati 0,2.

Kütuseks toodi Saksa- ja Inglismaalt kivisütt ja koksi. 1901. aastal ostis tehas 731,5 tonni kivisütt ja 338,5 tonni koksi. Vähemal määral kasutati puusütt ja puitu.

40% kõigist tootmiskuludest langes materjalidele ning kütusele ja ainult pisut üle 20% moodustasid tööliste töötasud.

Huvi võib pakkuda ka tööjõu jaotus tehases. 322 töölisest töötas mehaanikajaoskonnas 175, malmivalu alal 52, katel- ning vaskseppadena 50, põllutöömashinate ning remonditöökojas 35 ja vasevalu alal 10 inimest. F. Wiegandi masinaehitustehas andis 1901. aastal toodangut 650 000 rubla eest, F. Krulli masinaehitustehas aga 422 000 rubla väärtuses. Töölisi oli F. Wiegandi masinaehitustehases 322, F. Krulli tehases 242.

Neljakümne tööaasta jooksul oli F. Wiegandi tehas kasvatanud tubli ning oskusliku tööliiskaadri, kes kasutas hästi masinaid ja andis hea kvaliteediga toodangut. Seepärast oli tehase toodang tuntud mitte üksi Eestimaa kubermangus, vaid ka Peterburis, Moskvast ning mujalgi. Tellimusi seadmete valmistamiseks saadi Venemaa paljudest paikadest. XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul võttis F. Wiegandi masinaehitustehas osa mitmest tööstusnäitusest, kus teda väljapandud masinate eest korduvalt autasustati. Kuni 1914. aastani sai tehas kaksikümne medali ja diplomi. Kaheksal korral — näitustel Peterburis, Jekaterinoslavis, Tallinnas (2 korral), Bakuus, Rostovis Doni ääres, Narvas ja Kiievis — määrati tehasele kuldmedalid.

Peamisteks toodanguartikliteks olid aurumasinad ja seadmed viinavabrikuile. Nendega varustati 1901. aastal 24 vabrikut, kusjuures seadmete koguväärtus oli 290 000 rubla ja kaal ligi 500 tonni. Peale selle valmistati sisseeadid kahele suhkruvabrikule. Samal aastal tehti veel 18 aurumasinat, 108 pumpa, 6 transmisiiooni, 4 aurukatelt, sillakonstruktsioone ja vaskdetaile. Tehase kogutoodangu väärtus käesoleva sajandi algul oli 650 000 kuni 800 000 rubla aastas, millest üle 60% moodustasid uued masinad ja seadmed. Ülejäänud osa toodangu väärtusest langes remonttöödele. Remonditi laevu, katlaid, põllutöömasinaid ning muid seadmeid ja mehhanisme.

XX sajandi algul hakati valmistama täiustatud konstruktsiooniga — ühtlase ning täpse aurujaotusega — aurumasinaid. Eriti soovitati neid elektrijaamadele. F. Wiegandi masinaehitustehases valmistatud aurumasinad ei olnud kõik üht ja sama süsteemi, vaid vastavalt tellijate vajadustele ja nõudmistele spetsialiseeruti mitut süsteemi aurumasinade ehitamisele. Ka aurukatlaid ehitati Euroopas kõige paremaks tunnustatud süsteemide järgi. Olemasolevatele ja projekteeritavatele katlaseadmetele tehti auru eelsoojendajaid, ökonomaasereid. Tehas ise projekteeris ja ehitas mitmesuguseid küttekoldeid ning lainelisi, astmelisi ja muud liiki tuhareste.

Täielikke sisseadeid ei valmistatud üksnes viina- ja suhkruvabrikuile, vaid ka piirituse rektifikatsiooni tehastele, puumassi-, kartongi-, naha- ja vineerivabrikutele (sealhulgas A. M. Lutheri vineerivabrikule), tapamajadele jne. Transmissiooniseadmeid ehitati nii tehases endas järeleproovitud kui ka üldtuntud konstruktsioonide järgi. Valati malmplokke rihm- ja köisülekande jaoks, valmistati kronsteine ja konsoole. F. Wiegandi masinaehitustehases tehti horisontaal- ja vertikaalpumpi igas suuruses. Pumpi võis rakendada käiku niihästi transmisiiooni kui ka auru ja elektri abil. Nende hulgas oli harilikke veepumpi, pumpi katelde toitmiseks, arteesia kaevude jaoks, linnade veevarustusseadmetele ja raudteepumbamajadele. Tehase toodangusse kuulusid veel hüdrauilised pressid, kuivatid ja desinfektsioonikambrid.

F. Wiegandi masinaehitustehases valmistati ka igasuguseid raudkonstruktsioone ja fermide talasid, ehitati sildu, tehaste korstnaid ja treppe, tehti reservuaare piirituse, petrooleumi ja nafta hoidmiseks ning raudvaate vedelike transportimiseks. Tehast tunti samuti tema kunstilise malmivalu toodete poolest, nagu lühtrid, mööbli metallkonstruktsioonid, võrestikud, mälestussambad jm.

Vaatamata sellele, et tehas hankis tellimusi kogu Venemaalt, ei leidunud siiski alati küllaldaselt võimalusi toodangu turustamiseks. Harva saadi töötada täie koormusega, kogu aasta jooksul ei juhtunud seda aga kunagi. Üksnes Esimese maailmasõja ajal oli tehas mõnda aega pidevalt sõjaliste tellimustega üle koormatud. Muul ajal oli niisugune nähtus ajutine ning lühiajaline, kuid suuremate ja kiirete tellimuste täitmiseks tehti ka rohkesti ületunde.

Turu ebakindluse tõttu tööliste arv kõikus. 1896. aastal töötas F. Wiegandi masinaehitustehases keskmiselt 350 inimest. See arv ei muutunud sajandi lõpuni. Uue sajandi algul valitsev majanduskriis (1900—1903) ja sellele järgnenud depressioon (kuni 1905. aastani) et jätnud aga siin mõju avaldamata. 1901. aastal langes tööliste keskmine arv 322-le. Järgnevail kriisi- ja depressiooniaastail töötas tehases ainult 250 tööliste ümber. Üksikutel kuudel oli neid koguni alla 200; vahel suleti tehas töö puudusel mõneks ajaks täielikult.

1905. aastast hakkas F. Wiegandi tehases tööliste arv jällegi pikkamööda kasvama, kuigi sageli võis märgata ka languse tendentsi.

Kriisiaastail 1900—1903 vähenes tööliste töötasu tunduvalt. See ületas endise taseme alles 1907. aastal ning püsis mõningate kõikumistega kuni Esimese maailmasõjani enam-vähem ühel tasemel.

Tehase sisemise struktuuri, tööpäeva pikkuse ja toodangu väljalaske osas toimus neil aastail mõningaid muutusi. Seoses 1903. aasta 2. juuni seadusega kehtestati F. Wiegandi masinaehitustehases sama aasta sügisel uued sisekorra eeskirjad. Nende kohaselt pidi vabrikuarst tööliste enne töölevõtmist läbi vaatama ja andma oma hinnangu tema tervisliku seisundi kohta. See oli vajalik, et hoida ettevõtjat tööliste võimalikust haigestumisest tingitud kahjude eest. Töölisel tuli tehase kontoris jätta pass, mille asemele ta sai tõendi. Pärast kuuendat tööpäeva anti talle ka palgaraamat. Nüüd ei tohtinud ta enam ilma omaniku nõusolekuta tehasesst lahkuda ega teise kohta tööle minna.

Tööpäeva pikkus oli endiselt üksteist tundi. Laupäevadel ja pühade eelpäevadel lõpetati töö üks tund varem. Kütjate tööpäev oli veelgi pikem: talvel 12 tundi 15 minutit, suvel 11 tundi 45 minutit. Töölisi, kes tulid tööle viis minutit pärast teist vabrikuvilet, trahviti. Kui töölistes väravast väljusid, otsiti nad läbi. Töötasu maksti kaks korda kuus — 7. ja 22. kuupäeval. Ületunnitööde puhul maksti 25% rohkem. Sisekorra eeskirjad nägid ette, et töökodades ei tohtinud suitsetada, sinna ei tohtinud viia alkohoolseid jooke jne.

1901. aastaga võrreldes oli tehases töötavate spetsialistide arvuline vahekord 1903. aasta lõpuks mõnevõrra muutunud. Katelseppade ja seppade arv oli suurenenud 78-ni, vaskseppi töötas 35.

1904. aasta algul töötati tellimuste puudumisel rohkem kui kuu aega lühendatud tööpäevaga. Sama aasta suvel ja sügisel oli aga Vene-Jaapani sõja tagajärjel tööd rohkesti. Suve lõpupoole läks tehase osaliselt üle kahe vahetusega tööle. Teises vahetuses töötasid 4 seppa, 18 treialit ja 22 katelseppa. Ületunnitööd tehti ka Vaikse ookeani eskaadri laevade kiireks remontimiseks.

Kõige kõrgem palk oli valajatel ja vormijatel. Nende keskmine

nädalatasu tõusis 1904. aasta lõpuks 9 rubla 56 kopikani. Üksikud töölised teenisid koguni üle 20 rubla, sealjuures aga oli peaaegu poolte tööliste teenistus alla keskmise. Paljud valuukuuri töölised teenisid ainult kolm kuni neli rubla nädalas. Teisel kohal töötasu suuruselt olid tiserid-mudelsepad, kelle keskmine nädalapalk ulatus 9 rubla 11¹/₂ kopikani. Tislerite töötasu oli tehases kõige ühtlasem. Mõned üksikud teenisid küll vaid kaks kuni kolm rubla nädalas, aga ka kõige suurem töötasu ei tõusnud üle 14 rubla. Treialite keskmine nädalapalk oli 8 rubla 78 kopikat, kuid peaaegu pooled töölised said alla keskmise nädalapalga. Sepajaoskonnas maksti keskmiselt 8 rubla 61 kopikat nädalas, kuid siingi said pooled töölised keskmisest töötasust väiksemat palka. Viiendal kohal olid lukksepad, kelle keskmine nädalatasu ulatus 8 rubla 18 kopikani, kuuendal katelsepad (7 rubla 41 kopikat), seitsmendal vasksepad (7 rubla 19 kopikat) ja viimasel kohal kaupluse ning pakkimisjaoskonna töölised (7 rubla 13 kopikat). Kõige madalamad palgad olid katelsepajaoskonnas. Seal oli töölisi, kes teenisid ainult üks kuni kaks rubla nädalas.

F. Wiegandi masinaehitustehases olid palgad kõrgemad kui paljudes teistes Tallinna tööstusettevõtetes, sealhulgas ka «Voltas». Kuid see vahe ei olnud siiski eriti märgatav. F. Krulli masinaehitustehases teenisid töölised aga mõnevõrra rohkem kui F. Wiegandi tehases.

Kui 1904. aastal töötati F. Wiegandi masinaehitustehases veel 11 tundi päevas, siis juba 1905. aasta algul saavutasid töölised seal 10-tunnilise tööpäeva. Reas Tallinna ettevõtteis töötati aga endiselt kauem.

1905. aastal oli tehases jällegi terav tööpuudus. Tööliste teatati koguni, et tööpuuduse tõttu võivad nad saada loa «korda mööda ja tarvitust järele töö juurest ära jääda, aga ilma palgata».

Toodangu väärtuselt oli 1905. aastaks F. Wiegandi tehastest ette jõudnud nii F. Krulli masinaehitustehas kui ka «Volta», räakimata «Dvigatelist», kes tootis juba sellal neli korda rohkem kui F. Wiegandi tehas. 1905. aastal oli F. Wiegandi tehase toodangu maht umbes 50% väiksem kui 1901. aastal, ehkki seadmete poolest oli tehas selle aja kestel mitmeti täienenud. Ainuüksi metallitöötlemispinke oli 118. Peale nende oli tehases 22 ääsi, 6 auruja vedruhaamrit, 7 vagrankat, tiigel- ja kuivatusahju, niisama palju sild- ja tõstekraanasid, 8 puidutöötlemispinki ja muid seadmeid. 1905. aastal rakendati käiku kolm pöördkraanat, igaüks viie-tonnise tõstejõuga, ja üks 2,7-tonnise tõstejõuga sildkraana. Remonditöökojas võeti kasutusele üks kuuehobusejõuline petrooleumimootor.

Toodangu väärtuselt oli 1905. aastal esikohal masinate ja aparaatide valmistamine viinavabrikuile, remonttööd olid teisejärgulise tähtsusega. Peale selle valmistati endiselt aurukatlaid, auru-

masinaid, seadmeid nahavabrikuile ja tapamajadele, transmissioone, raudkonstruktsioone ning puidutöötlemismasinaid.

Valmistatud seadmed monteris tehas kohapeal ise, rakendas nad käiku ning proovis neid juba tööprotsessis. Tellimusi saadi Venemaa kõige erinevamatest osadest: Kesk-Venemaalt, Uraalist, Lõuna-Venemaalt ning isegi Siberist ja Kesk-Aasiast.

Monteerimistöid tehti kohtadel palju. Sageli oli mitukümmend inimest lähetustel Venemaa kubermangudes, et üles panna tellitud seadmeid. Montaažitöölise jaoks kehtestati koguni erieeskirjad, mis reguleerisid töötasu ja lisatasusid. Tööline, kel tuli kaugele sõita, sai pool päeva vaba aega oma asjade pakkimiseks, lähedale sõites (kuni 18 tundi teeloleku aega) anti talle selleks kaks tundi. Iga sõidutunni eest maksti tööliselale monterimistöo poole tunni tasu ja 10 kopikat toiduraha päevas. Kohapeal anti tööliselale iga 12 sõidutunni kohta 1 tund puhkust. Tööline sai tehase kulul III klassi sõidupileti. Tehase kanda jäid ka pagasi-, telegrammi- ja margikulud. Tehas keeldus aga tasumast pakikandjate, sõiduvõormeeste ja hotelliarvide.

Monteerimistöodel oli tasuvam töötada kui tehases. Tööline sai seal $\frac{4}{3}$ töökojas saadavast tunnitöötasust. Ületundide puhul maksti talle 1,7 korda rohkem töökojas saadavast normaaltasust. Kirikupühade ja uusaasta puhul maksti palka kahekordses suurus. Monteerimistöode käigust pidi tööline tehasele iga nädal aru andma.

Harilikult andis tellija monterijaile ulualuse ja toidu. Juhul, kui tellija tööliselale eest ei hoolitsenud, maksti viimasele linnas korteri- ja söögiraha üks rubla ööpäevas. Maal ja juhul, kui monterimistöod keetsid üle 30 päeva, olid korteri- ja söögirahad poole väiksemad. Teistes linnades toimuvate näituste väljapanekute korraldamise puhul maksti tööliselale söögiraha koguni kaks ja pool rubla päevas. Kuid alati polnud tehasevalitsus nõus tasuma tööliselale lähetusel oldud aja eest nii suurt tasu, kui eeskirjades ette nähti. Arhiivis on säilinud rida andmeid juhtumite kohta, kus tööliselale tuli töötasu kättesaamiseks pöörduda kas vabrikuinspektori või kohtu poole. Eeskirjades hoiatati kohalmonterijaide vale- ja väljamõeldud andmete esitamise eest. Samuti kohustati neid tellijate vastu viisakad olema ja viimastega usaldusväärset käituma.

Paljud tööliselale jäid tehastesse, kus nad masinaid üles olid monterinud, ametisse masinameistritena. F. Wiegand ise soovitas neid sageli uutele kohtadele, sest nende kaudu sai ta hiljem jälle tellimusi. Endised F. Wiegandi tehase tööliselale olid masinameistreiks A. M. Lutheri vineerivabrikus, K. Mayeri keemiatehases, E. Johanson'i paberivabrikus, O. Grünewaldi nahavabrikus ja paljudes teistes ettevõtetes, kuhu F. Wiegandi tehases valmistatud seadmed olid üles pandud.

1900.—1903. aasta tööstuskriisi ja sellele järgnenud majandusliku depressiooni perioodil halvenesid töötingimused järsult, kas-

vas töötaolek, vähenesid palgad ja langes elustandard, kuid koos sellega hakkas ikka ulatuslikumalt maad võtma tööliste võitlus kapitalistide vastu. Hakkasid sagenema majanduslikud ja poliitilised streigid, millest F. Wiegandi masinaehitustehase töölised aktiivselt osa võtsid.

Aastail 1900—1901 streikisid Balti Puuvilla Ketramise ja Kudemise Vabriku töölised. Ärev olukord valitses neil aastail ka metallitööstuses, kuid avaliku võitluseni seal veel ei jõutud. Metallitööstus kannatas kriisiaastail eriti raskelt. Tallinna Aktsionäride Ühingu Mehaanikatehas (end. Lausmanni tehas) jäi maksujõuetuks ja sulges ukсед, mille tulemusena 213 metallitöölisi saadeti värava taha. Väikesed mehaanikatehased ning F. Wiegandi ja F. Krulli masinaehitustehas vähendasid aastail 1901—1902 töölisi umbes 30% võrra.

Olukord Tallinna tehastes muutus ikka raskemaks ja keerukamaks. Kirjutades aruannet tööliste meeleolust, pidi vanemvabrikuinspektor 1903. aastal märkima, et masinaehitustehastes on tööd vähe ja tööliste meeleolu ärev ning rusetud, «kuna mehaanikatehastest lahtilastud töölistel on raske kohta leida». Tööolud ei paranenud ka järgmisel aastal. Valmis revolutsiooniline kriis, mida süvendas rahva hulgas ebapopulaarne Vene-Jaapani sõda.

Tööliste revolutsiooniline meeleolu lõi lõkkele pärast 1905. aasta 9. jaanuari verist pühapäeva Peterburis. 12. jaanuaril 1905 algas Tallinnas tööliste üldstreik. «Voltale» ja «Dvigatelile» järgnesid teised tehased, nende hulgas F. Wiegandi masinaehitustehas. Valitsusvõimud püüdsid alanud üldstreiki summutada, kuid see neil ei õnnestunud. Vabrikutes levitati Eestimaa kubernerit asetäitja teadaannet, milles märgiti:

«1) Et Tallinna vabrikutes ja töökodades maksvate töötingimuste muutmise küsimus enne läbirääkimiste alla võetud ei või saada, kui kõigis vabrikutes ja töökodades töö uuesti alanud ja täielik kord jalale seatud on.

2) Et töötegemine vabrikutes ja kõigis teistes töökodades üksnes endiste tingimustega algada võib.

3) Et peale seda, kui töö uuesti alanud on, igast vabrikust ja töökojast tööliste poolt valitud saadikud eraldi minu juurde kutsutud saavad, selleks otstarbeks, et nende soovist kuulda saada ja nende palvete täitmise küsimust laialise läbirääkimise alla võtta.

4) Et tööliste saadikute minu juurde kutsumine ja nende palvete läbivaatamine ja võimalik täitmine kindlasti selles järjekorras toimetatud saab, milles vabatahtline töötegemine vabrikutes ja töökodades uuesti algab.»

Keelati ära töötajate kogunemised, meeleavaldused, rongkäigud.

Streikijate poole pöördus läkitusega kubernerit ülesannete täitmisele asunud Bellegarde. Viimane, püüdes eesti ja vene tööliste ühtsesse võitlusrindesse kiilu taguda, kirjutas: «Ma usun kindlalt,

et eriti kohalik eesti elanikkond õigustab tegudega valitsuse alati heatahtlikku suhtumist temasse ja et töölised ise aru saavad korra kõige kiirema taastamise vajalikkusest...» Kuid püüe kiilu taguda kahe rahva võitlusse ühiste vaenlaste vastu oli asjatu. F. Wiegandi masinaehitustehases levisid eesti- ja venekeelsed lendlehed, kus kutsuti üles võitlema, nagu võitlevad vennad Piiteris: «Vahvad eesti vennad! Astuge nüüd üles, paras aeg on käes... Võtame õigust taga nõuda!»

Kõigi Tallinna tööliste nimel esitati neis lendlehtedes tööliste nõudmised. Tööpäeva pikkus ei tohtinud olla üle 8 tunni. Õppinud töölise päevatasu pidi olema vähemalt 1½ rubla, kvalifitseerimata töölisel 90 kopikat ja naistel 75 kopikat. Tööliste palkamiseks ja vallandamiseks tuli valida eriline komisjon nii tööliste kui ka tehase juhtkonna poolt. Tükitöö hinnad pidi kehtestama kõrgemalt poolt määratud komisjon. Tuli lõpetada tööliste läbiotsimine tehaseväravas. Tööliste haiguse puhuks nõuti abiraha tehasevalitsuselt.

13. jaanuaril streikis Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei Tallinna komitee juhtimisel juba 7000 vabrikutöölise, peale selle sadamatöölised ja teistel aladel töötajad, kokku 10 000—12 000 inimest. Keelust hoolimata peeti miitinguid ja arutati esitatud nõudmisi. F. Wiegandi masinaehitustehases oli jaanuaristreik üks pikemaid, võrreldes streigiga teistes tehastes. Streigi tulemusena olid tööandjad sunnitud tegema osalisi järeleandmisi, mis aga töölisi täielikult ei rahuldanud. Jaanuari lõpul algasid uued streigid, mis järk-järgult levisid paljudesse ettevõtetesse.

1905. aasta 17. veebruari hommikul streikisid uuesti kõik Tallinna metallitehased. F. Wiegandi tehase töölisvanemad pöördusid sel päeval tehase omaniku poole küsimusega, millal lõpuks hakkab kehtima lühendatud tööaeg. F. Wiegand vastas, et 18. veebruaril on metallitöösturite nõupidamine, kus arutatakse kümnetunnilise tööpäeva kehtestamise võimalust. Kell üheksa hommikul jäeti vabrikus töö seisma ja nõuti tööpäeva viivitamatult lühendamist. Seejärel lahkuti «Dvigateli» tööliste õhutusel tehasest ja suunduti koos nendega Tallinna teistesse metallitehastesse. Juba kella kümneks lõpetasid töö peale «Dvigateli» ja F. Wiegandi tehase veel F. Krulli masinaehitustehas, «Volta», Tallinna Metallitehas jt. Pärast lõunat jätsid töö seisma Balti puuvillavabrik ja A. M. Lutheri vineerivabrik. Nii aitasid F. Wiegandi masinaehitustehase töölised kõigis Tallinna suuremates tehastes kaasa uue streigi alustamisele. Õhtul tulid kakskümmend tööliste esindajat kubermanguvalitsusse pretensiooniga, et vabrikuomanike poolt jaanuaristreigi ajal antud lubadused on täitmata jäänud, ning nõudsid nende elluviimist.

Streik jätkus, sest metallitöösturite nõupidamisel 18. jaanuaril olid ainult «Dvigatel» ja F. Krulli masinaehitustehas nõus tööpäeva lühendama. Nad kandsid suuri kahjusid tellimuste täitmata jätmise pärast. Teised tehased aga ei olnud veel nõus järele

andma. Alles 22. veebruaril, pärast tähtsamate nõudmiste rahuldandamist, alustati tööd kõigis metallitehastes. Veebruaristreigi lõpptulemuseks oli tööliste võit. Vabrikuomanikud olid sunnitud tööliste tugeva ühisrindede ees taganema. F. Wiegandi masinaehitustehases lühendati tööpäeva üheteistkümnelt tunnilt kümnele tunnile, laupäeviti hakati töötama koguni üheksa tundi. Töötasu tõusis 10%. Tööpäeva lühendati ka teistes tehastes, peale A. M. Lutheri vineerivabriku, mis sulges umbes kolmeks nädalaks ukseid. Pärast uuesti tööle asumist tuli aga ka seal tööpäeva lühendada. Kõige tähtsam selles streigis oli asjaolu, et Tallinna töölised veendusid oma ühise võitluse tugevuses, ning see innustas neid Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei Tallinna organisatsiooni juhtimisel uuele pealetungile kapitali ülevõimu vastu. Selles võitluses mindi lahutamatuks koos kogu Venemaa revolutsioonilise töölisklassiga.

Varsti hakkasid aga vabrikandid oma lubadusi tagasi võtma. Sotsiaaldemokraatliku partei Tallinna komitee levitas märtsis tööliste hulgas lendlehti, milles kutsuti uuele streigile, et nõuda vabrikantidelt lubaduste täitmist ja poliitiliste vangide vabastamist. 2. aprillil 1905 F. Wiegandi masinaehitustehases tööle ei hakatud — kõik 310 tööliseid streikisid. Tehasevalitsus otsustas välja kuulutada lokaudi: kui kella üheks päeval tööd ei alustata, vallandatakse töölised ja tehas suletakse määramata ajaks. Lokaudile vaatamata streik jätkus. Tööd saadi alustada alles 20. aprillil, kuid ainult 200 inimesega, sest kõik tööle veel ei tulnud. Tellimuste kiiremaks täitmiseks sunniti tööleasunud ületunde tegema. Selle vastu protesteerisid teiste tehaste töölised, kes 28. aprilli õhtul kell kuus tulid F. Wiegandi masinaehitustehase juurde ja nõudsid ületunnitöö lõpetamist. Nii tehtigi. Kõik töölised lahkusid tehastest.

1905. aasta juunikuus vangistati Tallinnas palju revolutsioonilisi töölisi ja mitu Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei Tallinna komitee liiget. Töölised vastasid sellele rea poliitiliste streikidega juunis ja juulis. Nii streikisid kõik Tallinna suuremad tehased 18. juunist kuni 20. juunini. Kui augustikuus Balti puuvillavabrikus tööliste nõudmistele lokaudiga vastati, läksid 70 puuvillavabriku töölised «Voltasse» abi paluma. 430 voltalast lõpetasid protestiks töö. Esitati omapoolsed nõudmised «Volta» tehasevalitsusele, et see aitaks kaasa Balti puuvillavabrikus lokaudi lõpetamisele, ja otsustati kuni vastuse saamiseni tööd mitte alustada. Protestistreigiga ühinesid F. Wiegandi masinaehitustehase 313 tööliseid, F. Krulli masinaehitustehase 245 tööliseid ja Tallinna Metallitehase 245 tööliseid. Naabertehaste vennalikul kaasabil said Balti puuvillavabriku töölised 2. septembril uuesti tööd alustada.

1905. aasta oktoobris tõusis revolutsiooniline liikumine kogu Venemaal haripunkti. Töölisklassi poliitilises võitluses oli tähtis koht streikidel. 7. oktoobril Moskva-Kaasani raudteel alanud

streik muutus ülevenemaaliseks poliitiliseks streigiks. Eesti raudteelased ühinesid sellega 12.—13. oktoobril ja üldstreik Tallinnas algas päev hiljem, 14. oktoobril. Üldstreigist võtsid aktiivselt osa F. Wiegandi masinaehitustehase töölised. Töölise rahuliku miitingu pihta 16. oktoobril Uuel turul avas sõjavägi tule, mille tagajärjeks olid sajad surnud ja haavatud. Tallinna tööliste suureks ühiseks poliitiliseks demonstratsiooniks kujunesid mõrvatute matused 20. oktoobril. Vanemvabrikuinspektori arvates võtsid matustest osa kõik Tallinna töölised ja paljud elanikud, kokku umbes 40 000 inimest.

Praegune pensionär August Valdre, kes on tehase kõige vanemaks tööliseks, mäletab veel hästi tööliste salajasi koosolekuid Kalarannas ja 1905. aasta 16. oktoobri veretööd Vene turul, kus miitingust võttis osa palju F. Wiegandi tehase töölisi. «Meie tehase meestest keegi küll surma ei saanud, aga haavatuid oli mitu, nende hulgas ka Voldemar Schmidt ja Hans Tammik. Ise sain tinatüki jalga, oli teine liha sisse vastu konti pidama jäänud. Seepärast ei võinud ma hulgal ajal liikuda,» pajatab tööveteran. ««Viigandi-mehed» käisid 1905. aastal ka maal revolutsiooni tegemas. Kaks kõige aktiivsemat töolist said seal selgitustööd tehes surma. Mõned töölised saadeti pärast revolutsiooni asumisele.»

Streigiliikumine Tallinnas jätkus. Töölisi polnud tsaarivalitsusel enam võimalik hirmutada isegi sellise veretööga, nagu toimus Uuel turul. Oktoobristreigi aegu oli kuberner sunnitud vabastama osa poliitilisi vange, korrapidamine linnas läks ajutiselt tööliste endi kätte. Tsaar pidi kogu Venemaa töölisliikumise võimsal survele andma «17. oktoobri manifesti». Töölised olid tundma õppinud oma jõudu ja eriti ühiste nõudmiste ning revolutsioonilise võitluse suurt osatähtsust, kuid ühtlasi saadi nüüd ka selgesti aru relvastatud ülestõusu vajalikkusest.

Oktoobristreik lõppes Tallinnas järkjärgulise tööleasumisega kuu lõpul. Viimaste streikijate hulgas olid ka F. Wiegandi masinaehitustehase töölised. 27. oktoobrist alates töötasid Tallinnas kõik ettevõtted, kuid mitte kauaks. Juba novembri algul oli Tallinnas rida streike Peterburi tööliste nõudmiste toetamiseks. Koosolekud, kus esitati poliitilisi nõudmisi, algasid 3. novembril. Päev hiljem hakkasid streikima F. Wiegandi masinaehitustehase 186 töolist. 5. novembril streikisid kõik Tallinna tehased ja vabrikud. F. Wiegandi masinaehitustehases kestis streik 8. novembrini.

Tihedad sidemed eesti ja vene proletariaadi vahel põhjustasid Tallinna tööliste aktiivse osavõtu poliitilisest protestistreigist Peterburi Tööliste Saadikute Nõukogu liikmete vangistamise puhul ja Moskva tööliste relvastatud ülestõusu päevil detsembris. Eriti tuleb esile tõsta Tallinna metallitöölise üksmeelset, organiseeritud ning kangelaslikku osavõttu sellest streigist. Detsembristreigi eesotsas seisis metallitöölised, sealhulgas F. Wiegandi

masinaehitustehase töölised, kes alustasid streiki 8. detsembril. Kõigile keelitamistele, nõudmistele ja ähvardamistele vaatamata ei hakanud nad tööle. Metallitöösturid kuulutasid jällegi välja lokaudi. Tööliste võitlusvaim oli küll tugev, kuid töösturid, kel tsaarivõimu toetusel oli korda läinud oma positsioone kindlustada, ei loobunud tehtud otsusest. Kõigile töölistele anti detsembri teisel poolel lõpparve F. Wiegandi ja F. Krulli masinaehitustehases, Tallinna Metallitehases (end. Lausmanni tehas) ja «Voltas». Tehaste seismajätmist motiveeriti «üldiste rahutustega» ning «vahendite ja tellimuste puudumisega» ja lubati tehased esimesel võimalusel uuesti avada. F. Wiegandi tehase administratsiooni teadaandés 15. detsembrist 1905 öeldi: «Üldiste rahutuste pärast on F. Wiegandi vabriku administratsioon sunnitud teatama, et töö on ära lõppenud ja vabrik jääb seisma. Viimasel ajal ei ole tellimisi ega maksusi meil tellijate poolt tulnud, selle pärast ei või tööle enne hakata kui ajad rahulisemaks jäänud ja õige kord sisse seatud.» F. Wiegandi masinaehitustehases kestis talvine streik-lokaut kaks kuud — kuni 7. veebruarini 1906.

Olemasolevate andmete järgi streikisid F. Wiegandi masinaehitustehase töölised 1905. aastal kaheksal korral, kusjuures osa neist streikidest olid pikemaajalised. Esimene streik kestis 12.—22. jaanuarini, teine 17.—21. veebruarini, kolmas 1.—20. aprillini, neljas 18.—20. juunini, viies 17.—20. augustini, kuues 14.—27. oktoobriini, seitsmes 4.—8. novembrini ja kaheksas 8. detsembrist 1905 kuni 7. veebruarini 1906. Majanduslikud streigid kasvasid 1905. aastal juba üle poliitilisteks streikideks. Tööliste majanduslikud nõudmised rahuldas tehase omanik kas osaliselt või täielikult. Kogu Venemaa tööliste ühtseid poliitilisi nõudmisi arvestades pidi aga järeleandmisi tegema valitsusvõim.

TOOTMISTINGIMUSED TEHASES 1906—1917

1901. aasta toodangu mahtu ei saavutanud F. Wiegandi masinaehitustehas ka veel 1906. aastal. Näiteks töötati 1906. aasta septembrist alates kõigis jaoskondades, peale katelsepajaoskonna, ainult viis tundi päevas. Alles 1906. aasta lõpul läks vabrik uuesti üle täielikule tööpäevale ja jõudis 1907. aastaks toodangu mahult 1901. aasta tasemele.

Üheks iseloomulikuks nähtuseks tehase elus 1905. aasta revolutsioonile järgnenud reaktsiooni päevil oli alaealiste tööjõu kasutamise tunduv suurenemine. Kui revolutsioonile eelnevatel aastatel oli alaealisi tehases tööl paarikümne ümber, siis 1906. aastal on neid juba 72 ja 1907. aastal koguni 78. Kasutades ära jõudude muutuse revolutsioonilise võitluse areenil, hakkasid kapitalistid otsima võimalusi suuremate tulude saamiseks. Üks tee selleks oli alaealiste tööjõu laialdane kasutamine.

Reaktsioonipäevil oli töölistel raske ellu viia oma õigustatud

nõudmisi. Tehasevalitsus tundis end nüüd kindlamana ega rahuldanud neid nõudmisi, vaid kandis pigem majanduslikku kahju. 1908. aasta kevadel ei suutnud F. Wiegandi masinaehitustehas õigeaegselt täita teedeministeeriumi tellimust liipriimmutustehase seadmete valmistamiseks ainuüksi selle tõttu, et valajate streik kestis ligi kuu aega.

Mõningaid muutusi toimus pärast revolutsiooni tööliste palkades. Vaskseppade osatähtsus tõusis ja nende keskmine töötasu 1907. aastal oli tehases kõige kõrgem — 16,3 kopikat tunnis. Valutöölised said 15,6, tiserid 14,5, sepad 13,4, tööriistalukksepad 13, katelsepad 12,5, treialid 12, remonditöökoja töölised 11,5, lukksepad 11,4 ja pakkijad ning kauplusetöötajad 11 kopikat tunnis. Tööliste arv oli suurem kui möödunud sajandi lõpul, ulatudes ajuti 400 kuni 440-ni. Esimese maailmasõja eel oli tehases isegi kuni 500 töölist.

1908. aastal sai F. Wiegandi masinaehitustehas juba palju suuri tellimusi Kramatorskist, Dnepropetrovskist, Brjanskist, Uraalist ja mujalt. Tehas töötas malmi masinaosadeks ümber üle 916 tonni — kaks korda rohkem kui 1901. aastal. Kogutoodangu rahaline väärtus oli samuti ligi kaks korda suurem. Ainuüksi seadmeid viinavabrikuile valmistati rohkem kui 718 000 rubla eest. Peale selle ehitati endiselt aurukatlaid, tehti masinaid tapamajadele, puidu- ning liipriimmutustehastele ja nahavabrikuile. Tehas hakkas valmistama ka naftamootoreid, millega ta peagi võitis ülevenemaalise tunnustuse. Kui 1908. aastal moodustas naftamootorite väärtus ainult 16 600 rubla tehase kogutoodangust, siis 1913. aastal valmistati neid juba 455 000 rubla väärtuses.

Naftamootoreid «Russ» lasti välja kümne erisuguse võimsusega. Kõige väiksemate mootorite normaalvõimsus oli 8 ja maksimumvõimsus 9,5 hobusejõudu, kõige suuremate mootorite vastavad näitajad olid 50 ja 60 hobusejõudu. Naftamootorile «Russ» võeti patendid Venemaal, Saksamaal ja Inglismaal. Mootoreid kasutati nii jõuallikaina kui ka valguse saamiseks. Väiksemate naftamootorite hooratta läbimõõt oli 1 meeter, suurematel 2 meetrit. Naftamootorite pikkus oli 2,8—5,5 meetrit, laius kuni 4,2 meetrit ja nad kaalusid 1,6 tonnist 8,3 tonnini. Vastavalt võimsusele kõikus naftamootori hind 1900—7800 rubla piires. Mootorid olid kahetakilised, lihtsa konstruktsiooniga, töötasid häireteta, mürata ning nende naftakulu oli väike.

1909. aastal vähenes F. Wiegandi masinaehitustehase toodang jällegi. Tellimuste puudumise tõttu töötati tehases mõnda aega ainult seitse tundi päevas. 1910. aastal toodang suurenes, kuid oli siiski umbes $\frac{1}{3}$ võrra madalam 1908. aasta kõige kõrgemast tasemest. 1910. aastal oleks toodang võinud olla tunduvalt suurem, kuid ülevenemaalise metallisündikaadi «Prodamet» tegevuse tulemusena tekkinud «malminälg» andis end tunda. F. Wiegandi masinaehitustehases, samuti F. Krulli tehases, ei võetud malmi ja katlaraua vähesuse tõttu aasta teisel poolel enam vastu uusi tel-

limusi viinavabrikute seadmete valmistamiseks. Piirduti peamiselt vanade masinate ja aparaatide remontimisega nende vabrikute jaoks. Ligi 500 tonni malmi tuli F. Wiegandil tellida välismaalt. «Malminälg» kummitas tehases veel järgnevatelgi aastatel. F. Wiegandi tehasel õnnestus küll 1911. aastal saada uuesti luba Inglise malmi ostmiseks soodustatud tollitingimustel, kuid Inglismaa kõrgahjude töölisel otsustasid oma elutingimuste parandamiseks streikida ja F. Wiegandil jäi malm saamata. 1912. aastal toodang siiski juba suurenes, saavutades uuesti peaaegu 1908. aasta taseme. 1913. aastal see tase ületati.

Vaatamata sellele, et tööstuslikust depressioonist oli üle saadud, ei paranenud tööliste olukord mingisugusel määral. Palgad olid tehases endiselt madalad. F. Wiegandi masinaehitustehases töötas ajavahemikus 1912. a. oktoobrist kuni 1913. a. aprillini 403 töölist. Üle poole töölistest — 245 — teenis alla 14,5 kopika tunnis. Neist 60 inimest said tunnis palka ainult kuni 5 kopikat. Viisteist ja rohkem kopikat tunnis said 158 töölist. Neist 125 tööliste tunnipalk oli 15—19,5 kopikat, 30 töölisel 20—24,5 kopikat, kahel töölisel 25—29,5 kopikat ning ainult üks tööline teenis üle 30 kopika.

Tolleaegseid töötingimusi, palku ja oma õpipoisiastaid mäletavad mitmed tehase endised töölisel, kes nüüd on pensionil. Nende hulgas on lukksepp August Valdre, treialid Juhan Mäeots, Priidik Pakmaa ja Arnold Dimann, freesija Rudolf Pirbe ja vasksepp Eduard Reinumäe. August Valdre hakkas F. Wiegandi tehases tööle 1905. aastal. Aasta hiljem tuli sinna «Voltast» Juhan Mäeots. Priidik Pakmaa asus tehases tööle 1908. aastal, Rudolf Pirbe 1909. aastal ja Arnold Dimann ning Eduard Reinumäe 1912. aastal.

August Valdrel oli esimeseks palgaks 15 kopikat päevas. Priidik Pakmaa, kes tuli tööle pärast revolutsiooni, sai aga juba 25 kopikat. «Igal töö oli pikk õppeaeg,» jutustab Eduard Reinumäe. «Alla nelja aastat ei saanud töölisel keegi. Töösse puutuvates küsimustes polnud õpipoisiel ei sõna- ega hääleõigust. Me ei tohtinud vanade töömeeste jutu vahele segada ega nende kõnelust kuulatagi. Kuigi peksta enam avalikult ei lubatud, saadi meistrite käest siiski vahetevahel kolkida. Nad kutsusid õpipoisi kas põningule või sulgesid ta keldrisse luku taha, et keegi ei näeks, ja peksid ta seal siis päris vaesemaks.»

Arnold Dimann, nagu paljud teisedki, alustas õpipoisiastaga tehase väravas. Kolm kuud oli ta väravavahi abiliseks ja sai 2¹/₂ kopikat tunnis. Pärastpoole maksti talle juba kolm kopikat. Treialiks sai temagi alles nelja aasta möödudes. Rudolf Pirbe jutustab, et tööd leida oli tsaariajalgi raske, rääkimata kodanluse diktatuuri perioodist. «Kui Tallinna Metallitehas pankrotti läks, jäin ma tööta. Ainult teise õnnetuse läbi oli mul õnne. «Wiegandi» freesija haigestus ja tema asemele võetigi siis mind tööle.»

1913. aastal hinnati F. Wiegandi masinaehitustehase tootmisvõimsust ametlike andmete kohaselt juba kahele miljonile rublale. Nelja aasta jooksul (1909—1913) laskis tehas välja umbes 600 jõumasinat, üldvõimsusega ligi 10 000 hobusejõudu.

Tehasel olid esindused Venemaa kõigis suuremates linnades: Peterburis, Moskvas, Pihkvas, Vilnos, Kiiievis, Harkovis, Kišinjovis, Rostovis Doni ääres, Bakuus, Pensas, Jaroslavlis, Astrahanis, Taškendis, Riias, Permis, Varssavis ja Nižni-Tagilis. Esindustele lai võrk võimaldas toodangut hästi tutvustada ning tehas tellimustega paremini varustada.

Esimese maailmasõja eelõhtul ja esimesel sõja-aastal muutus F. Wiegandi masinaehitustehase olukord siiski üpris raskeks. Malminäljale tööstuses järgnes ka kivisöenälg aktsiaühingu «Produgol» tegevuse ja alanud maailmasõja tõttu. Tallinna merekindluse komandandi korraldusel tuli tehas pimendada, mispärast pimedal ajal lühendati tööaega. Töömahu vähenemist põhjustas samuti materjalipuudus, mis oli tingitud häiretest raudteetranspordis. Materjali vedamiseks raudteel oli sõjaolukorras vaja erilubasid. Juba 1914. aasta augustis vähendas F. Wiegandi masinaehitustehase tootmist ühe kolmandiku võrra. Edaspidi halvenes olukord veelgi: kui aasta algul oli tehases tööl 429 töolist, siis aasta lõpul langes töolistete arv koguni alla 200.

Masinaehitustehaste tootmistegevuse ümberkorraldamine sõjaliste tellimuste täitmiseks tõi F. Wiegandi masinaehitustehases 1915. ja 1916. aastal kaasa toodangu tunduva tõusu. 1915. aastal suurenes toodang 1914. aastaga võrreldes umbes ühe kolmandiku võrra. 1916. aastal kasvas see 1915. aastaga võrreldes aga rohkem kui kahekordseks, koguväärtusega 3 620 581 rubla. Toodangu kasv toimus ainult sõjaliste tellimuste arvel, muu osa toodangust oli vähese tähtsusega. Nii näiteks valmistati F. Wiegandi masinaehitustehases 1915. aastal sõja vajadusteks toodangut 1 040 648 rubla väärtuses, kusjuures muu toodangu väärtus oli ligi 600 000 rubla. 1916. aastal tõusis sõja vajadusteks valmistatava toodangu väärtus juba 3 412 236 rublale ning muu toodangu osatähtsus oli vaid vähe üle 200 000 rubla. Naftamootoreid toodeti 1916. aastal ainult 69 000 rubla väärtuses.

Suurim toodangu väljalase saavutati 1916. aasta teisel poolel ja kõrgtase sama aasta oktoobris, millal F. Wiegandi masinaehitustehases töötas 712 töolist. Vajati veel umbes 80 töolist, kuid tööjõu, eriti õppinud töolistete saamisega oli raskusi. Sõda nõudis palju ohvreid ning suur hulk meestest oli mobiliseeritud. Ka järgmisel aastal töötati umbes 600 töölise, siis aga saabus tehase tegevuses suur ning põhjalik langus.

Malmi tarvitati F. Wiegandi tehases 1916. aastal ligi 3000 tonni, lehtmetsalli 350 tonni, sordirauda 423 tonni, vaske 28 tonni, inglistina 6 tonni, tsinki 2,3 tonni ja seatina 130 tonni. Söetarvitus oli peaaegu 1900 tonni, peale selle kulutati koksi üle 1300 tonni ja naftat 120 tonni. Töolistete arv tõusis 383-lt 1916. a. jaa-

nuaris 712-le sama aasta oktoobris. Ka masinapark suurenes. Käigus oli 157 metallilõikamispinki, 42 puidutöötlemispinki ja 33 vormimis- ning valamisseadet. Suurenes samuti tehase jõumasinade arv ja võimsus. Vaatamata tööliste arvu kasvule ja suurenenud tootmisvõimsusele ei suutnud tehas siiski kõiki tellimusi õigeaegselt täita. Et ülesannetega toime tulla, tehti 1916. aastal lisaks kümnetunnilisele tööpäevale veel ligi 100 000 ületundi.

Sõjaaja raskustest tingituna esines sageli tööseisakuid kütte- ja materjalipuuduse tõttu. Teravalt andis end tunda tööliste, eriti spetsialistide puudus. Esmakordselt hakkas F. Wiegandi tehase seepärast kasutama naistööjõudu 1916. aasta märtsis. Esialgu võeti tööle seitse naist, kuid nende arv kasvas jõudsalt niisugustel töödel, kus ei vajatud spetsialiste. Sama aasta lõpukuudel suurenes naistööliste arv juba 140-ni. Naistööliste tunnitasuks oli 9—10 kopikat. Tööjõu küsimuse osaline lahendamine naiste palkamise teel võimaldas tehasel järk-järgult üle minna kahevahetuselisele tööle.

Sõjalisi tellimusi täitsid Esimese maailmasõja ajal kõik suuremad Tallinna tehased, kus tööliste üldarv ulatus 19 000-ni. F. Wiegandi masinaehitustehases valmistati käsigranaate, miinikesti jm., Vene-Balti ja Bekkeri laevaehitustehas ehitasid sõjalaevu ning tegid granaate, detonaatoreid ja fugasspomme, Noblessneri tehase allveelaevu jne.

Imperialistliku sõja tagajärjel halvenes tööliste olukord päev-päevalt. Toiduained kadusid müügilt, sügisel tuli õhtuti pimedas toas istuda, talvel aga valitses korteris külm, sest puudus kütte. Kõigi tarbainete hinnad tõusid iga päevaga. Paljud töölised lahkusid tehastest ja läksid maale, kus oli kergem toitu ning kütet hankida. Tallinna komandandi käskkirjaga 1916. aasta jaanuarist aga keelati töölistel ilma tehasevalitsuse loata töölt lahkuda. Üha kasvava rahulolematuse summutamiseks otsustati maksta «sõjaaja lisahüvitust». Perekonda ülalpidavad mehed hakkasid saama abiraha 30 kopikat, poissmehed 20 kopikat ja õpilased 10 kopikat päevas. Naistele maksti sõjaaja hüvitusraha 15 kopikat päevas.

Selline abiraha ei kompenseerinud kaugeltki neid sõjast tingitud raskusi, mis töölistel kanda tuli. Ja seepärast esitasid F. Wiegandi tehase töölised 1916. aasta mai lõpul sõjaabiraha ja ületunnitasku suurendamise nõudmised. Tehasevalitsus oli sunnitud tööliste nõudmisi arvestama ja need osaliselt rahuldama. Sooviti vältida streiki, sest tehase töötas täie koormusega ja täitmist ootas hulk kasulikke kroonutellimusi. Õpilased, kelle palk oli kuni 10 kopikat tunnis, hakkasid saama abiraha 2 kopikat, poissmehed 4 kopikat ja abielumehed 6 kopikat tunnis. Lastega abielumeestel tõusis abiraha 9 kopikani tunnis. Naistöölistele anti abiraha 3 kopikat tunnis. Soldatite leskedele, kel oli lapsi, maksti abiraha mõne kopika võrra rohkem. Suurendati ka ületunnitasku.

Töölistele tehtud mööndused ei suutnud ometi kaugeltki rahuldada nende sõjaaegseid vajadusi. Raskelt rõhus poliitiline olu-

kord, mis ei võimaldanud töölistel kuigi tõhusalt oma õiguste kaitseks välja astuda. Isegi 1903. aasta seadusega antud õigust vabrikuvanemate (töölisvanemate) valimise kohta polnud faktiliselt ellu rakendatud, ehkki nende volitused olid niivõrd piiratud, et neid kutsuti lihtsalt «vabriku kojameesteks». F. Wiegandi tehases kehtestati vabrikuvanemate kohta eeskirjad küll juba 1905. aastal, kuid nende praktilise elluviimiseni ei jõutud. Kui sõjatööstuse kohaliku komitee esimees tõstis 1916. aastal üles küsimuse vabrikuvanemate instituudi sisseseadmisest Tallinna tehastes, siis leidis merekindluse komandant, et selline ettepanek on enneaegne. Tema arvates võis töösse ja isiklikku ellu puutuvate küsimuste arutamine vabrikuvanemate ja nende valijate vahel põhjustada häireid tehase töös. Ei hoolitsetud ka tööliste kultuurilise meelelahutuse korraldamise eest. F. Wiegandi tehases pandi alus raamatukogulegi alles sõja ajal.

Pärast Veebruarirevolutsiooni kehtestas Tallinna Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu 4. märtsil kaheksatunnilise tööpäeva. Töötasusid tõsteti 25%, võrra. Kuigi ajad olid ärevad, suurenes F. Wiegandi tehase toodang siiski 1917. aasta I kvartalis eelmise aastaga võrreldes 15% võrra. Toodangu kasvu oli märgata ka mõnes teises masinaehitustehases, sest Ajutise Valitsuse loosung sõja võidurikka lõpetamise kohta soodustas esialgu veel nende tehaste jätkuvat varustamist sõjaliste tellimustega. Enamikus tööstusettevõtteis aga toodang langes.

1. mail 1917 kehtestas Tallinna Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu ajutised minimaalpalgad tööliste kaheksatunnilise tööpäeva eest. Need olid senistest palkadest tunduvalt kõrgemad. I kategooria lukksepääd, katelsepäd, sepäd ja valajad hakkasid saama seitse rubla, freesijad 6 $\frac{1}{2}$ ja treialid 7 $\frac{1}{2}$ rubla päevas. II kategooria tööliste palgad olid enamasti ühe rubla võrra madalamad. Uute palgamäärade kehtestamisel märgiti esmakordselt, et naised ja mehed saavad ühesuguse töö eest võrdset tasu.

HAIGUSKINDLUSTUS

Kuni XX sajandi alguseni puudus tsaari-Venemaal töölistel igasugune haiguskindlustus. Arstiabi tuli muretseda haigel või vigastada saanud töölisel omal käel. Vigastuste ja vanaduse puhul puudus samuti pensionikindlustus. Töölisliikumise tõusu tulemusena oli tsaarivalitsus sunnitud vastu võtma 1903. aasta 2. juuni seaduse vigastada saanud töölistele kahjutasu maksmise kohta. Seaduse koostamisel peeti silmas, et ettevõtjate materiaalne kahju selle rakendamisest oleks minimaalne. Tehaseomanik näiteks vabanes töölisel kahjutasu maksmisest, kui ta suutis «kindlaks teha», et õnnetuse põhjuseks oli «kuri kavatsus või kannatanu enda jäme ettevaatamatus». See klausel seaduses jättis vabrikantidele mõnelgi puhul võimaluse keelduda abiraha välja-

maksmisest. Ja isegi niisuguse seaduse tegelik elluviimine venis. Alles 1905. aastal rakendati seda osaliselt F. Wiegandi masinaehitustehases. 1905. aasta üheksa kuu jooksul kulutas tehas arstibile 250 rubla, haiglavoodite eest maksti 295 rubla 97 kopikat ja ravimite eest 173 rubla 99 kopikat. Niisiis olid tehase kulutused 313 töölise haiguskindlustusele ainult 729 rubla 96 kopikat ehk $2\frac{1}{3}$ rubla töölise kohta. Tehase arst dr. Rübemberg ei töötanud tehases, vaid võttis haigeid vastu kodus.

Haigete vastuvõturuum seati F. Wiegandi vabrikus sisse alles 1. oktoobrist 1905. Velsker töötas seal päeva läbi. Arst võttis vastu kolm korda nädalas, iga kord üks tund.

Tööõnnetuste arv F. Wiegandi masinaehitustehases oli suur. Ainuüksi vabrikuinspektori juures registreeritud tööõnnetusi oli aastas seitsmekümne ümber: 1905. aastal 67, 1906. aastal 66 ja 1907. aastal 69 juhtumit jne. Paljud neist tööõnnetustest lõppesid töölise tööjõu täieliku või osalise kaotusega. Kuid isegi 1905. aastal maksti kaheksa niisuguse juhtumi puhul tööliste kahjutasu kokku ainult 296 rubla. Rea aastate kohta lebavad arhiivis pakud kaustad õnnetusjuhtumite aktidega, mis esitati vabrikuinspektorile, kuid ainult mõnel «õnnelikul» osutus võimalikuks saada väikest pensioni või toetusraha. Teistele sai komistuskiviks klausel «kannatanu enda jämedast ettevaatamatusest».

1911. aastal kaotas osa töövõimest J. Terson. Tema aastapalk oli 382 rubla 20 kopikat, pensioni hakkas ta saama 50 rubla 96 kopikat aastas, pisut üle 13% palgast. J. Pärson hakkas samasuguse aastapalga juures saama pensioni vaid 25 rubla 48 kopikat — umbes 6,5% palgast! P. Aab sai aastas palka 408 rubla 20 kopikat, pensioniks määrati talle 81 rubla 66 kopikat — ligi 20% palgast. Need andmed näitavad selgesti, et ainult üksikutel õnnestus pärast tööõnnetust kompensatsiooni saada, ja sedagi minimaalsel määral. Aastapensioniga võisid nad elada vaid üks kuni kolm kuud.

1911. aasta algul teatasid Tallinna kümne suurema tööstusettevõtte omanikud vabrikuinspektorile järjekordsetest kulutustest töötajate ravimiseks. Need kümme ettevõtet olid: A. M. Lutheri vineerivabrik, «Volta», Franz Krull ja F. Wiegandi masinaehitustehas, R. Mayeri keemiateshas, E. Johanson'i paberivabrik, Ernest Osse ja Kõ tselluloosivabrik, plekktoodete vabrik «Zvezda», Chr. Rotermanni firma ja viinavabrikute omanike ühing «Rosen ja Ko». Kogu 1910. aasta jooksul kulutasid need ettevõtted 3738 töölise ravimisele, arstimatele ja meditsiiniala töötajate töötasuks 21 169 rubla 92 kopikat, niisiis ühe töötaja kohta pisut üle $5\frac{1}{2}$ rubla. Ja sedagi ainult kümnes tehases kogu Tallinna kohta.

1912. aastal III Riigiduumas vastuvõetud seadus töölise kindlustamise kohta haiguste puhul tõi mõningaid olulisi muudatusi töötajate senisesse haiguskindlustusse. Peamine osa kindlustuskuludest veeretati nüüd töölise õlgadele, ja seda mitte ainult haiguste, vaid ka vigastuste korral. Varemkehtinud seaduse

järgi tuli vigastuste korral abiraha maksta teatavasti ainult ettevõtjal. Haigusabiraha maksimaalseks suuruseks nähti ette kaks kolmandikku palgast. Vabrikute haigekassad anti tegelikult pere-meeste järelevalve ja mõju alla, kusjuures haigekassad olid ainult suuremates tööstusettevõtetes.

Kõigi nende piiravate tingimuste tõttu hääletas sotsiaaldemokraatlik fraktsioon Riigiduumas seaduseelnõu vastu ning esitas selle kohta põhilisi parandusettepanekuid. VSDTP VI ülevenemaalisel konverentsil 1912. aastal vastuvõetud resolutsioonin mär-giti: «Ainult niisugune seadus, mis kõige toremalt irvitab tööliste kõige elulisemate huvide üle, võiski sündida praegusel pöö-rase reaktsiooni momendil, kontrrevolutsiooni valitsemise perioo-dil, valitsuse ja kapitali esindajate mitmeaastaste eelnevate läbi-rääkimiste ning kokkuleppe tulemusena. Tõeliselt proletariaadi huvidele vastava kindlustusreformi teostamise vajalikuks tingi-museks on tsarismi lõplik kukutamine ja tingimuste kättevõit-mine proletariaadi vabaks klassivõitluseks.» (V. I. L e n i n, Teo-sed, 17. kd., lk. 425.) Konverents otsustas ühtlasi, et kui uus seadus klassiteadliku proletariaadi protestist hoolimata kehtima hakkab, tuleb tööliste haigekassasid mitte boikoteerida, vaid kasutada neid kui tööliste legaalseid organisatsioone revolutsioonilise töö läbi-viimiseks ja sotsiaaldemokraatlike ideede propageerimiseks.

F. Wiegandi masinaehitustehases töötas tehasevalitsus välja haigekassa põhikirja, mille vabrikuinspektor kinnitas. Enne seda, 20. märtsil 1913, kutsuti kokku tööliste ja teenistujate esindajate koosolek, et kuulata nende arvamust omaniku poolt väljatöötatud põhikirja projekti kohta. Selleks tuli valida kuus esindajat. Üks esindaja oli treialitel, lukkseppadel, seppadel koos katelseppa-dega, valajatel, meistritel koos teenistujatega ja puuseppadel koos vaskseppade, pakkijate ning kaupluste töötajatega. Valimised olid salajased. Öhtul koju minnes sai iga töötaja tehase templiga varustatud bülletääni ja ümbriku. Hommikul tööle tulles tuli vali-missedel täidetult kasti lasta. Kõige rohkem hääli saanud tööline loeti valituks.

F. Wiegandi masinaehitustehase tööliselid olid võrdlemisi üks-meelselt ning klassiteadlikult häälestatud. Bolševike agitatsiooni mõjul näitasid nad oma eitavat suhtumist haigekassa põhikirja projekti, mille olid välja töötanud peremehed. Rohkem kui veerand töölistest ei võtnud üldse hääletamisest osa, umbes pooled tööliselid lasksid valimissedelid kastidesse täitmatult. Lukksepad jätsid 62-st äraantud valimissedelist täitmata 34, sepad 71-st 53, puusepad 29-st 28 ja treialid 53-st 52! Hääletasid ainult teenistu-jad ja valajad. Esimesed valisid peremehele sobiva esindaja, tei-sed revolutsiooniliselt meeletatud vormija August Nurga. August Nurk valiti hiljem ka haigekassa esimesse juhatusse, kuid muutus seal F. Wiegandile peagi ebasoovitavaks ja ta val-landati tehasest pärast vähem kui kolmekuulist haigekassa juha-tuses töötamist. Tööliselid protesteerisid selle vallandamise vastu

ja 24. veebruaril 1914 lõpetas 39 vormijat töö. Algas lühiajaline streik, millega aga teised töölised ei ühinenud ja mis seetõttu tulemusi ei andnud. Vabrikuinspektori ees õigustas F. Wiegand ennast väitega, et ta oli vallandanud August Nurga «tööpuuduse tõttu», sest neid osi, mis ta oli valmistanud kolm aastat, «ei olnud enam vaja». Vallandamise tõeline põhjus ilmneb salajasest kirjast, mille Eestimaa kuberneri kantselei saatis vanemvabrikuinspektorile. Selles märgiti muuhulgas: «Mis August Nurgasse puutub, siis Kantseleis olemasolevail andmeil ta erilist usaldust poliitilises mõttes ei vääri.»

Nii F. Wiegandi masinaehitustehases kui ka teistes Tallinna tehastes toimisid töölised haigekassade juhatuste valimistel bolševike soovitude järgi. Nad valisid sinna tublimad seltsimehed, et haigekassad tõesti oleksid mitte proletariaadi uue orjastamise ja rõhumise, vaid tema klassiteadvuse arendamise ja tema organiseerituse tugevdamise vahendiks. Nii võttis F. Krulli masinaehitustehases haigekassa töö juhtimisest osa ka üks eesti proletaarse kirjanduse rajajaid Villem Buk (Buck). Seal avanes tal võimalus ühendada illegaalset parteilist tööd legaalse tööga. Eestimaa kubermangu vanemvabrikuinspektori arhiivis on säilinud üks kiri 14. aprillist 1915 salajasest kirjavahetusest kuberneri kantseleiga:

«Tallinna politseimeister tegi tema Hiilgusele teatavaks, et Krulli tehase haigekassa juhatuse määratud kassa asjaajajaks Liivimaa kubermangu Kambja valla talupoja Villem Taaveti p. Bucki.

Nimetatud Buck, nagu on näha kuberneri kantselei toimikutest, võeti 1907. aastal vastutusele Liivimaa kubermangu sandarmivalitsuse poolt riigi kaitseseisukorra põhjal, mille järgi ta saadeti Baltimaalt välja. Teistkordselt võeti ta kaitseseisukorra põhjal vastutusele Narvas 1913. aastal, kuid millega asi lõppes, selle kohta puuduvad andmed. Formaalselt kontrollimata andmeil on Buck üks kõige silmapaistvamaid ja aktiivsemaid Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei eesti rühma esindajaid, kel on suured sidemed kõigis põrandaalustes keskustes ja kes mängib parteis üldse suurt osa.»

F. Wiegandi masinaehitustehase haigekassa juhatuse valimiseks tuli kassa kõigil liikmeil valida volinikud, kes koos tehaseomaniku poolt määratud esindajatega moodustasid kassa volinike üldkoosoleku. Haigekassa liikmeiks olid kõik töölised, kes olid ühe nädala töötanud. Volinikud valiti nende kassaliikmete hulgast, kes olid vähemalt 25-aastased. Iga jaoskond valis eraldi vastavalt varem kindlaksmääratud esindusnormile. Volinike üldarv oli kolmkümmend. Valimised olid kinnised. Omanik võis oma esindajaiks nimetada ka neid, kes polnud kassa liikmed.

Haigekassa asjaajamist juhtivateks organiteks olid kassa volinike üldkoosolek ja üldkoosoleku poolt valitud juhatuse. Kassa volinikud valiti F. Wiegandi masinaehitustehases üheks aastaks,

niisama pikk tegevusperiood oli ka juhatusel. Volinikud tulid kokku iga aasta üheks korraliseks koosolekuks, kus muuhulgas kinnitati kassa eelarve, ja erakorralisteks koosolekuteks vajaduse järgi. Tehase omanikul olid suured õigused haigekassa juhtimisest osa võtta. Tema või tema poolt määratud isik juhatas haigekassa volinike üldkoosolekut. Volinike üldkoosolek võis valida koosoleku juhataja tööliste esindajate hulgast ainult siis, kui tehase omanik ütles koosoleku juhatamise õigusest ära. Igal tööliste poolt valitud volinikul oli üks hääl. Tehase omanikul oli kassa volinike üldkoosolekul $\frac{2}{3}$ töötajate kohalolevate volinike häälte arvust.

Häälte selline vaherkord andis otsustava häälteõiguse kergesti tehase omanikule. Nii valisid F. Wiegandi masinaehitustehase töölistes haigekassa volinike üldkoosolekule 26 volinikku ja ametnikud 4 volinikku. Tehase omanikul oli põhikirja alusel 20 häält. Ametnike volinikud allusid harilikult tehase omaniku esindajate mõjule ja nii kujunes häälte arv ainult 24:26 F. Wiegandi kahjuks. Töölistel tuli osutada suurt kindlust tehase omaniku nõudmiste vastu. Oli tarvis vaid ühel töölisel tehase omaniku leeri üle minna, ja häälled jagunesid pooleks. Arvestades seda, et volinike koosolekut juhatas tehase omaniku esindaja, ei olnudki tal ülekaalu saamine eriti raske. F. Wiegand määras kaks esindajat, kel kummalgi oli harilikult 9—10 häält vastavalt kohalviibivate volinike arvule.

F. Wiegandi masinaehitustehase haigekassa esimesse juhatusse valiti treial Alfred Multer, vormija August Nurk (kelle F. Wiegand tehastest peagi vallandas) ja lukksepp Eduard Pising. Haigekassas oli tööliste volinikuks ka endine lukksepp ja nüüdne pensionär August Valdre. Haigekassa laekuriks oli mõnda aega endine treial Arnold Dimann, nüüd samuti pensionär. Haigekassa volinike meelsuse üle valvati väga hoolikalt. Nii näiteks teatas Eestimaa kuberner kantselei 1915. aastal valitud volinike kohta vanemvabrikuinspektorile, et valituist «erilist usaldust poliitilises suhtes ei pälvi» Hans Hamburg, Nikolai Grigorjev, Ado Kask, Jaan Kerv, Alfred Multer, Hans Pälling ja Johannes Elo. Seejuures väärrib aga märkimist, et töölised usaldasid neid alati. Neli töötajat seitsmest nimetatust valiti aasta-aastalt haigekassa volinikeks, samuti ka juhatuseliikmeteks.

Haigekassa juhatuse esimesel istungil 14. jaanuaril 1914 otsustati teha kassa volinike üldkoosolekule järgmised ettepanekud: kinnitada kassa liikmemaks 2% suuruses palgast; määrata põhikirjas ettenähtud maksimaalne abiraha ($\frac{2}{3}$ suuruses palgast) ülalpeetavaid perekonnaliikmeid omavaile haigeile ja vigastatuile, üksikuile aga anda abiraha poole palga suuruses; sünnituse puhul maksta abiraha kogu palga ulatuses kaks nädalat enne ja neli nädalat pärast sünnitamist (abiraha saaja pidi sealjuures olema kassa liikmeks olnud mitte alla kolme kuu); kassa liikme surma puhul anda perekonnale toetust kahekümne keskmise päevapalga

ulatuses. Esitatud ettepanekud võeti kassa volinike üldkoosolekul vastu. Ühtlasi kinnitati seal haigekassa kulude-tulude eelarve 8800 rubla suuruses summas. Vastavalt põhikirjale pidi suurem osa tuludest laekuma tööliste endi kasinast palgast kaheprotsendilise liikmemaksu näol, mida peeti kinni töötasu väljamaksmisel. Töölistel tuli maksta 5260 rubla ja F. Wiegandil $\frac{2}{3}$ sellest summast, s. o. 3506 rubla.

Tegelikult ei olnud haigekassa tulud esimesel aastal nii suured, nagu oli plaanitud. Maaailmasõjast tingitud tootmisraskuste ja halbade tööolude tõttu jäid need ligi 2400 rubla võrra ettenähtust väiksemaks. F. Wiegandi masinaehitustehase haigekassa volinike üldkoosolek otsustas anda abiraha pikemaajaliste haiguste puhul juba esimesest haiguspäevast alates, kuigi esialgu oli põhikirja võetud, et haigusabiraha hakatakse maksma alles neljandast haiguspäevast peale. Arstiabi otsustati haigekassa arvel anda ka tööliste haigetele perekonnaliikmetele. Järgmistel aastatel võeti vastu veel mõned teised otsused, mis soodustasid töölistel ja nende perekonnaliikmetel arstiabi ja haigusabiraha saamist.

Tehase omaniku esindaja A. Joost oli aastaid haigekassa juhatuse esimeheks ning juhatas volinike üldkoosolekuid. Veebruarirevolutsioon tõi haigekassa töösse olulisi muudatusi. Esimeseks sammuks siin oli tehase omaniku poolt nimetatud liikmete kõrvaldamine juhatusest ja nende asendamine tööliste volinikega. Veel märtsis 1917 kirjutas A. Joost protokollidele alla haigekassa juhatuse esimehena, kuid peagi näeme sellel kohal juba tööliste esindajat lukksepp Aleksander Detlovi. 29. oktoobril 1917 juhatas Aleksander Detlov ka haigekassa volinike üldkoosolekut. Kohal oli tööliste kaheksateist volinikku. Peremehe esindajaid sellel koosolekul enam tööliste haigekassa küsimusi otsustamas ei olnud.

TRAHVIKAPITAL

XIX sajandi lõpul ja XX algul trahviti töölisi kõikidel eeskirjadest ettenähtud juhtumitel. 1905. aastal ja revolutsioonile järgnenud aastail trahvisummad vähenesid ning trahvikapital ei kasvanud. Reaktsiooniaastail aga tõusid need jällegi, väljamaksed toetusteks vähenesid ning trahvikapital suurenes.

1. jaanuaril 1905 oli F. Wiegandi tehase trahvikapitali summa 1067 rubla 87 kopikat. Töölised maksid 1904. aastal trahvidena 275 rubla 8 kopikat. Samal ajal anti trahvikapitalist haigustoetusi vaid 46 ja matusetoetusi 20 rubla. Kogu trahvisummast moodustasid kõige suurema osa trahvid tööltpuudumise eest — 201 rubla 87 kopikat, korrarikkumiste eest nõuti töölistelt sisse 52 rubla 51 kopikat. 1905. aasta teisel poolel määrati trahve ainult 42 rubla 43 kopika ulatuses. Trahvikapitalist maksti töölistele haigusabirahadena 1905. aastal juba 165 rubla — üle 3,5 korra rohkem kui revolutsioonile eelnenud aastail, matusteks anti

25 rubla. Vähe trahviti ka 1906. aastal, kuid juba 1907. aastal hakkas trahvisumma tõusma, jõudes 224 rubla 65 kopikani. Trahvikapitali üldsumma oli 1. jaanuaril 1908 siiski väiksem kui revolutsiooni eel. Viimane asjaolu on seletatav toetuste suurenemisega.

Eeltoodud arvudest ilmneb, et 1905. aasta revolutsiooni üheks tagajärjeks F. Wiegandi masinaehitustehases oli ka trahvirahade vähenemine ja trahvikapitali ulatuslikum kasutamine tööliste abistamiseks. Kuid seda hoolsamad olid tehase peremehed töölisi trahvima järgnenud reaktsiooniaastail. Nii näiteks määrati 1908. aastal töölistele trahve juba 451 rubla ja 18 kopika suuruses summas. Suuri trahvisummasid võeti ka järgnevatel aastatel. Tööliikumise tõusu perioodil ei julgenud vabrikandid töölisi streigipäevade eest trahvida. Hiljem aga loetakse streigipäevad lihtsalt tööluusideks ja töölisi trahvitakse. Nii oli see näiteks 1908. aastal 1. mai streigi ajal ja 1910. aastal, kui töölised mälestasid 16. oktoobril 1905 Tallinna turuplatsil toimunud veretöö ohvreid ega läinud tööle. Ainuüksi 1912. aasta esimesel poolel pidid töölised trahvidena maksma 368 rubla 15 kopikat. Töölistele makstavad toetused olid aga iga aasta hulga väiksemad neilt sissekasseeritud trahvirahadest, mistõttu trahvikapital kasvas aasta-aastalt, ulatudes 1912. aasta 1. juuliks üle poolteise tuhande rubla.

F. Wiegandi trahvikapital oli Tallinna tehastes üks suuremaid. Vabrikant ei olnud eriti säästlik trahvide määramisel ega pillaja toetuste andmisel. Tuleb märkida, et F. Wiegandi masinaehitustehase naaberettevõteteis oli trahvikapital mitu korda väiksem kui F. Wiegandi tehases. Nii oli 1908. aasta algul F. Wiegandi tehases trahvikapital 783 rubla 37 kopikat, Balti puuvillavabrikus 136 rubla 28 kopikat, F. Krulli masinaehitustehases 116 rubla 40 kopikat ja «Voltas» ainult 31 rubla 84 kopikat. Hiljem kasvasid trahvikapitalid reas tehastes õige jõudsalt, kuid F. Wiegandi masinaehitustehase trahvikapital jäi Tallinna tehaste trahvikapitalide hulgas siiski üheks suuremaks.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu tulemusena trahvide süsteem kaotati. F. Wiegandi masinaehitustehase haigekassa üldkoosolekul 29. oktoobril 1917 otsustati trahvikapital liita haigekassa summadega. Nii oli trahvide võtmise ja trahvikapitali kasutamise küsimus tehases lõplikult lahendatud.

TÖÖLISTE STREIGIVÕITLUS JA OSAVÕTT REVOLUTSIONILISEST LIIKUMISEST 1906—1917

1905. a. detsembriülestõusu lüüasaamise tagajärjel alanud taandumist ja mõõna revolutsioonilises liikumises võib tähele panna ka F. Wiegandi masinaehitustehases. Pärast seda, kui suur streik 7. veebruaril 1906 lõppes, toimus seal samal aastal ainult veel üks lühiajaline streik. See oli seoses ülestõusuga ristlajal

«Pamjat Azova». Protestiks madruste karmi kohtlemise vastu streikis F. Wiegandi masinaehitustehase 350 töolisest 325 töolist juulikuu lõpul kaks päeva. Koos nendega streikisid ka teiste tehaste töölised.

Järgnevail revolutsioonilise liikumise mõõna ja reaktsiooni pealetungi aastail oli F. Wiegandi masinaehitustehases küll veel mitmeid streike, kuid need olid lühiajalised ja esitati ainult majanduslikke nõudmisi. Poliitilised streigid toimusid harilikult 1. mail ja 16. oktoobri veretöö ohvrite mälestuspäeval. Real aastail võeti koos teiste tehaste töötajatega osa 1. mai pühitsemisest. 1907. aasta 1. mail streikisid ainult Tallinna suuremad tööstusettevõtted, nende hulgas F. Wiegandi ja F. Krulli masinaehitustehas, «Volta», «Dvigatel» ja Balti puuvillavabrik, kõik kokku umbes 4400 töolisega. 1908. aasta 1. mai hommikupoolikul töötas F. Wiegandi masinaehitustehases 440 töolisest 233, pärast lõunat katkestasid töö veel 100 inimest.

Reaktsiooni pealetungist kõneleb vabrikantide otsus trahvida neid, kes 1. mail 1908 tööle ei ilmunud. Trahvisumma 90 rubla ja 54 kopikat ei olnud F. Wiegandi tehase kohta küll suur, kuid näitas, et vabrikandid tugevdasid Stolõpini reaktsiooni kaitse all oma survet töolistele. Viies Tallinna tööstusettevõttes ulatus trahvirahade kogusumma selle streigipäeva eest 674 rubla 30 kopikani. 1909. ja 1910. aasta 1. mail reaktsiooni tingimustes ei suudetud streiki organiseerida. «Dvigatelis» tehti sel päeval tööliste võimalike väljaastumiste vältimiseks inventuuri. Paar aastat maistreike ei olnud, kuid 1914. aasta 1. maid tähistati jällegi streigiga. Hommikul tuli 383 töolisest kohale vaid 62. Need olid peamiselt mustatöölised, ekspediitorid ja kauplusetöötajad. Et osa tööletulnuist ei saanud tehases erialatöölise puudumise tõttu midagi teha, siis lasti needki koju. Lõunani töötas tehases 46 inimest. Pärast lõunat vähenes tööloolijate arv veelgi poole võrra. Sellele streigile järgnes peagi teine. 10. mai hommikul hakkas streikima 122 töolist mitmesugustest jaoskondadest — 20 seppa, 46 treialit, 37 vaskseppa, 17 lukkseppa ja 2 valajat. Pärast lõunat jäi tööle viiskümmend inimest, teised ühinesid streikijatega. Streigi põhjustas F. Wiegandi masinaehitustehase tööliste solidaarsus Bakuu naftatöölisega, kes maikuu alustasid üldstreiki. Kiire ja organiseeritud reageerimine kauge Bakuu naftatöölise streigile kõneleb veenvalt nüüd juba tugeva ning autoriteetse bolševistliku organisatsiooni olemasolust F. Wiegandi masinaehitustehases.

Traditsioonilisteks muutusid protestistreigid Uue turu veretöö ohvrite mälestuspäeval. 16. oktoobril 1907 streikis enamik Tallinna tööstusettevõtteid. Sellest ühepäevasest streigist võttis täies koosseisus osa F. Wiegandi masinaehitustehase tööliskond. Aasta hiljem streikis sel päeval Tallinnas üle 8000 töölise. Peaaegu kõik F. Wiegandi masinaehitustehase töölised võtsid neist streikidest osa ka järgmistel aastatel.

1912. aasta 16. oktoobri streik toimus juba revolutsioonilise tõusu perioodil. 466 töolisest jättis töö seisma 436. Kaks päeva hiljem tehti töölistele teatavaks, et streikijatele on määratud trahv: neile, kel päevapalk oli alla ühe rubla, 25 kopikat, ja neile, kel päevapalk oli üle ühe rubla, 50 kopikat. Töölised nõudsid vabrikuinspektori kohaletulekut ja jätsid töö uuesti pooleks päevaks seisma. Kuigi trahvi ei tühistatud, näitas tööliste protest ometi, et ka F. Wiegandi masinaehitustehases oli alanud revolutsioonilise liikumise uus tõus. 1913. aasta 16. oktoobril ilmus tehasesse tööle ainult 20 inimest. Protestistreik oli seekord veelgi üksmeelsem kui aasta tagasi.

Peale 1. mai ja 16. oktoobri streikide kuulus poliitiliste väljastumiste hulka veel 1907. aasta jaanuaris Tallinna metallitehaste, sealhulgas F. Wiegandi masinaehitustehase 2000 töölise ühepäevane streik. See organiseeriti seoses II Riigiduuma valijameeste valimisega.

Majanduslikke streike toimus F. Wiegandi masinaehitustehases pärast 1905.—1906. aasta revolutsiooni mitu, kuid suuri tulemusi need ei andnud. Sageli astusid töölised oma nõudmiste kaitseks välja jaoskondade kaupa, mis killustas nende jõude ning kergendas vabrikandil streigi mahasurumist järeleandmisi tegemata. Ainult üksikutel juhtudel väljusid töölised neil aastail streikidest võidukalt, parandades mõningal määral oma majanduslikku olukorda. 1907. aasta mai lõpul hakkas F. Wiegandi masinaehitustehases streikima 25 treialit. Põhjuseks oli paari treiali ümberpaigutamine teistele tööpinkidele. Mehaanikajaoskonna treialite toetamiseks streikis järgmisel päeval veel 25 remondijaoskonna treialit. Pärast neli päeva kestnud streiki tuli leppida kompromisiga. Üks treialitest lahkus, saades ette kahe nädala töötasu, teine aga jäi tööle edasi. Treialeil lubati käte pesemiseks töö lõpetada viis minutit enne vilet.

Sama aasta juulis puhkes tehases õpilaste paaripäevane streik. Nad nõudsid õpilaseaja lühendamist neljalt aastalt kolmele ja poolele aastale ning palgalisa kolm kopikat tunnis. Peale selle tuli iga poole aasta järel lisada nende palgale juurde üks kopikas tunnis, nii et õpilaseaja lõppedes oleks tunnitasu kaksteist kopikat. See streik aga tulemusi ei andnud, sest teised töölised õpilastega ei ühinenud ja nende nõudmiste toetamiseks välja ei astunud.

1907. aasta augustis nõudsid F. Wiegandi masinaehitustehase töölised, et laupäeviti kestaks töö üheksa tunni asemel ainult seitse tundi. Kui seda nõudmist ei täidetud, lahkusid nad 25. augustil töölt enne tööaja lõppu. Tööpäeva lühendamise nõue esitati aga ebasoodsal ajal. Tehas ei olnud tellimustega koormatud ja tehasevalitsus vastas tööliste nõudmisele otsusega laupäeviti hoopiski mitte töötada. Aasta lõpuks halvenes olukord veelgi ja 13. detsembril 1907 anti kõigile töölistele lõpparve. Tehas suleti määramata ajaks. Tehasevalitsuse teadaandes märgiti, et tehas ei

või kannatada kahju, mida talle tekitab laupäevane seisak, ja seepärast on otstarbekam tehas sulgeda. 1908. aasta algul saadi uusi tellimusi ja alustati jällegi tööd, kuid tööliste nõudmisi ei rahuldatud.

Kaotusega lõppes ka 16. veebruaril 1908 alanud solidaarsusstreik kahe vallandatud valaja töölevõtmiseks. 39 valajat ja kärnitegijat nõudsid tehase juhatajalt vallandatud seltsimeeste tagasivõtmist. Kui nende nõudmisele vastati eitavalt, lahkuti tehasest. Kaks päeva hiljem ühines streikijatega ka kaheksa vasevalajat. Depressioon tööstuses aga kestis ja F. Wiegandi masinaehitustehasel oli vähe tellimusi. Seepärast otsustas tehasevalitsus jällegi kasutada äraproovitud lokauti. 20. veebruaril vallandati kõik streikivad valajad ja 8. märtsil suleti ka teised jaoskonnad, kuna «malmivalajate streigi pärast valatud malmi jagusid teistesse tööjaoskondadesse edasitöötamiseks mitte anda ei ole». Streik lõppes alles 10. märtsil. Töölised võeti uuesti tööle, välja arvatud vallandatud valajad.

1912. aasta juulis alustas streiki 104 valutsehhi töolist. Kõigile neile anti lõpparve. Streigi travik oli seekord suunatud trahvide vastu. Nõuti, et töolist ei trahvitaks, kui ta jääb kaks korda kuus tööle tulemata. Tehasevalitsus informeeris ametivõimusi aga hoopis teisiti. Neile teatati, et töölised nõuavad endile iga kuu juurde kaht puhkepäeva. Valajad vallandati pärast kolmepäevast streiki. Nõudmine trahvide osas jäeti rahuldamata. Osa vallandatud valajaist, kes seda soovis, võeti uuesti tööle ja 27. juulil töötas tehas jälle endiselt. Sama aasta novembris streigiti veel üks päev. Streikijaid trahviti rohkem kui 144 rublaga. Mõni päev hiljem hakkasid streikima mehaanikajaoskonna 52 õpilast. Nad leidsid, et neile on ebaõigelt määratud suurem trahv kui teistele töolistele. Samuti esitasid nad nõudmisi palga tõstmiseks ja õppeaja paremaks kasutamiseks. Tehasevalitsus lükkas nende nõudmised tagasi. Tehases väljapandud teadaandes öeldi: «Kes tööle ei tule, võib minna sinna, kus on parem.» Kolmteist õpilast läkski otsima paremat kohta, kolmkümmend üheksa aga tuli tehasesse tagasi endistel tingimustel.

1913. ja 1914. aastal kasvas töölisliikumine jõudsalt. Streigid sagenesid ka F. Wiegandi masinaehitustehases. 18.—22. aprillini 1913 streikis viiskümmend töolist: katelsepad, pealelööjad, mustatöölised. Nõuti igale töölisele kaks kopikat tunnis palka juurde. Streik lõppes sellega, et viisteist vanemat töolist said tunnis palgalisa ühe kopika. Sellal kui need streikijad tööd alustasid, hakkas streikima 38 lukkseppa, kes nõudsid samuti palga kõrgendamist. Päev hiljem liitus nendega veel 32 lukkseppa. Teised töölised jäid streigist kõrvale. Seda asjaolu kasutas tehasevalitsus, kes lubas küll mõnede tööliste töötasu järk-järgult suurendada, kuid tegelikult sellise mööndusega piirduti. Resoluutselt toimisid 1912. aasta 20. juunil streikima hakanud pealelööjad. Nad nõudsid töötasu juurde kümme kopikat kümnetunnilise tööpäeva

kohta. Päev hiljem teatati neile, et palka juurde ei anta. Kõik streikijad võtsid lõpparve ja lahkusid tehasest.

Asjaolu, et töölised streikisid kutsealade järgi, võimaldas tehase omanikul nendega edukalt võidelda ka järgnevate streikide ajal. Valukoja 19 mustatöolist nõudsid 6. augustil 1913 töötasu tõstmist. Nende palk kõikus 13—18 kopika vahel tunnis. Tehasevalitsus lisis ühe kopika tunnis neile, kes teenisid 13 kopikat. Palga tõstmisest teistele aga keelduti. Alustati küll streiki ja mustatöolistega ühines veel 49 valajat, kuid mõne päeva pärast tuli kõigil uuesti tööle asuda, ilma et oleks saavutatud mingeid järeleandmisi. 8. augustil esitasid palga tõstmise nõudmise ka vasksepad. Nõudmist vastu ei võetud. 12. augustil lõpetas 16 vaskseppa töö, kuid paar päeva hiljem asuti tööle endistel tingimustel.

1914. aasta veebruaris vallandati töölt üks vormija. Lühike vormijate protestistreik jäi jällegi tulemusteta. Veebruaris oli veel teine ühepäevane streik, millest juba 258 töolist osa võttis. Aprilis streikis 25 töolist kolm päeva. Nõuti töötasu tõstmist 7% võrra, kuid 21 töolist said lõpparve ja neli tulid tööle tagasi midagi saavutamata.

Kuni Esimese maailmasõja puhkemiseni korraldati veel mitmeid streike majanduslike nõudmiste rahuldamiseks. 1. juulil 1914 kehtestati F. Wiegandi masinaehitustehases uued tükitööhinded. Kuuldus nende väljatöötamisest jõudis töölisteni juba maikuus. 23 valajat hakkasidki streikima, nõudes tükitööhinnete tõstmist. Et aga ametlikult polnud veel midagi teatatud, siis asuti mõne päeva pärast tööle kuni olukorra selgumiseni. 31. juunil, kui uued tükitööhinded olid teatavaks tehtud, ei hakanud tööle 48 valajat, kes nõudsid jällegi tükitööhinnete tõstmist. Valajatega ühinesid abitöölised. Juuli keskpaiku jättis töö seisma ka 50 treialit. Valukoda streikis kolm nädalat — 30. juunist kuni 21. juulini, Esimese maailmasõja alguseni. Alles siis hakkas tööle kaks valajat. Järk-järgult asusid tööle ka teised. Töölistele seekord nimetamisväärseid järeleandmisi ei tehtud. Vabrikant kandis aga suuri kahjusid, sest ulatuslikud tellimused jäid õigeaegselt täitmata. Olukorra parandamiseks tellis F. Wiegand malmivalu ühest Riia tehasest, kuid läti töölised toetasid eesti seltsimehi. Nad valasid praaki ja kogu valu tuli ära visata.

Esimene maailmasõda tõi F. Wiegandi masinaehitustehase töölistele palju viletsust. Isegi rasketest karistustest ja sõjaseadusest hoolimata esines maailmasõja aastail tehases majanduslikke streike. 1915. aasta sügisel nõudsid töölised vabrikavalitsuselt esmajärgulisi toiduaineid, sest nende saamine muutus äärmiselt raskeks ja hinnad tõusid kohutava kiirusega. Valukuuri töölised esitasid ka palgatõstmise nõudmise, mille vabrikavalitsus oli sunnitud vastu võtma. Kogu sõja kestel lubati neile maksta 10—20% palgalisa.

1916. aasta algus tõi töölistele mõningat kergendust. Vabrikuvalitsus teatas, et «tööliste palvetele järele andes» seatakse laupäeviti sisse seitsmetunniline tööpäev, kusjuures töölistele makstakse kaheksa tunni eest. Sellise järeleandmise tingisid tööliste korduvad nõudmised ja vabrikuvalitsuse kartus streigi ees. Tehas oli saanud riigilt tulusaid sõjalisi tellimusi ja nende hilinevad täitmine oleks tähendanud suurte kasumite kaotsiminekut. Olukord kujunes küll selliseks, et seitsmetunnilist tööpäeva saadi laupäeviti väga harva kasutada. Juba märtsi lõpul kehtestati kümnetunniline tööpäev, kuid töölistele maksti vähemalt ületunnitöö eest.

Möödus veel üks sõja-aasta. Raske olukord kutsus esile kasvava nurina tööliklassi hulgas. 1917. aasta näitaski, et vanaviisi edasi elada on võimatu. Töölised veendusid, et ei sõjale ega sõjaaja raskustele ei tule lõppu kuni jääb püsima tsaari, mõisnike ja kapitalistide valitsus. Bolševike partei juhtimisel alustasid Venemaa töölised võitlust oma vabaduse eest ja teostasid lühikesel ajaga kaks revolutsiooni. Kodanlik-demokraatlik revolutsioon, mis algas Petrogradis, võitis seal juba 27. veebruaril 1917. Niipea kui teated sellest revolutsioonist Tallinna jõudsid, olid ka Tallinna töölised otsekohe valmis välja astuma. 1. märtsil hakkas streikima üle 10 000 töölise laevaehitustehastest, Balti puuvilla-vabrikust ja mujalt. Järgmisel päeval ühinesid streikijatega F. Wiegandi masinaehitustehase 600-liikmeline töölispere, F. Krulli masinaehitustehas, «Dvigatel», A. M. Lutheri vineerivabrik jt. F. Wiegandi masinaehitustehases tegutses bolševistlik põrandalune organisatsioon, kes juhtis tehase tööliste võitlust 1917. aastal. Tallinnas streikis umbes 18 000 töolist, ja see polnud enam streik kitsaste majanduslike nõudmiste esitamiseks, vaid suur poliitiline streik. Koos teistega läksid F. Wiegandi tehase töölised tänavale revolutsiooniliste loosungite all. Revolutsioon võitis Tallinnas 2. märtsil. Järgmise päeva hommikul algasid kõikjal valimised Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogusse, mis tuli kokku veel sama päeva õhtul. Nõukogu üheks esimeseks otsuseks oli kaheksatunnilise tööpäeva kehtestamine ja palkade tõstmine 25% võrra. 6. märtsil algas tehastes uuesti töö. Neil päevil kujundati Tallinna suuremates tehastes loodud bolševistlikest organisatsioonidest VSDT(b)P Tallinna komitee.

Kõik vabrikud seisid 10. märtsil, kui toimus töötajate manifestatsioon võitluses tsaarirežiimi vastu hukkunud revolutsionääride mälestuseks. F. Wiegandi tehase töölised korraldasid mälestusrongkäigu hukatute haudadele Rahumäel. Sinna sunniti kaasa tulema ka vabriku omanikku, direktorit ja peainseneri. 18. aprillil 1917 (ukj. 1. mail) võtsid F. Wiegandi masinaehitustehase töölised osa grandioosest demonstratsioonist koos kogu linna proletarise elanikkonnaga. Demonstratsioonist osavõtjate arvu hinnati 50 000 inimesele. Nad kandsid punaseid lippe ja loosungeid «Maha sõda!», «Elagu sotsialism!», «Elagu rahvaste vendlus!»

Ajutise Valitsuse poliitikas tuli töölistel peatselt pettuda: jäi lõpetamata sõda, ei võetud ette sotsiaalseid ümberkorraldusi, spekulandid tõstsid hindu, millele tööliste palgad järele ei jõudnud. Tallinna Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu poolt 1. mail 1917 kehtestatud töötasunormid ei vastanud tegelikule olukorrale. Juba juunikuus võttis nõukogu küll vastu uue otsuse töötasu tõstmiseks, kuid Ajutise Valitsuse Tööministeeriumilt ei saadud sellele vastust. Suuremate ettevõtete kollektiivid esitasid ise vabrikuomanikele nõudmise töötasu saajaprotsendiliseks suurendamiseks. Palgalisa nõudmise viisid sel kujul ellu F. Wiegandi masinaehitustehase, tselluloositehase ja laevaehitustehaste töölised. Teistes ettevõtetes tõsteti esialgu palka 50% võrra või vähem. Mitmes kohas alustati juuli lõpul palgakõrgenduse saamiseks streiki. Mõnel pool anti töölistele lõpparved, kuid üldiselt lõppesid streigid esialgu mitmesuguste palgalisade saavutamise sega.

F. Wiegandi tehase töölised toetasid alati bolševikke nende üritustes. Nad võtsid osa korjandusest masinate muretsemiseks VSDT(b)P Tallinna organisatsiooni trükikojale. VSDT(b)P Tallinna organisatsiooni koosolekul 5. juulil 1917 seati üles kandidaate valimisteks linnavolikogusse väljalangenud seltsimeeste asemele. Kolmest uuest kandidaadist sai kõige rohkem hääli Anette Reinap F. Wiegandi tehasest. 17. juulil streikisid F. Wiegandi ja teiste tehaste töölised. Tööliste koosolekul vastuvõetud resolutsioonis protesteeriti töölisajalehtede sulgemise vastu ja nõuti oma seltsimeeste vabastamist aresti alt. Samuti protesteeriti Ajutise Valitsuse poolt armees sisseseatud surmanuhtluse vastu. Lõpuks nõuti, et nõukogud peavad võimu enda kätte võtma.

2. augustil toimus F. Wiegandi masinaehitustehase esindaja ümbervalimine tööliste ja soldatite saadikute nõukogusse. Kandidaadi esitasid nii Venemaa Sotsiaaldemokraatlik Tööliste (bolševike) Partei kui ka sotsialistide-revolutsionääride partei. Bolševike kandidaat Aaver sai 327 häält sotsialistide-revolutsionääride kandidaadi Silveri 195 hääle vastu. Tööliste järjekordsel üldkoosolekul 1. septembril, kus arutati käesoleva momendi poliitilist olukorda, esinesid VSDT(b)P liikmed Heinrik Suuder ja Otto Rästas. F. Wiegandi tehase töölised nõudsid, et revolutsiooniline valitsus koosneks ainult revolutsiooniliste klasside — proletariaadi ja talurahva — esindajaist. Igasugused läbirääkimised kodanlusega uue koalitsioonivalitsuse loomiseks tunnistati revolutsiooni reetmiseks. Nõuti, et viivitamatult lakkaks kauplemine võimu pärast kontrrevolutsiooniliste kindralitega. F. Wiegandi tehase töötajad nõudsid veel maa üleandmist talupoegadele, vabariigi väljakuulutamist, töölistekontrolli sisseseadmist tööstuses, röövelliku sõja lõpetamist ja organiseeritud tööliste relvastamist. Lõpuks nõuti kõigi areteeritud revolutsionääride viivitamatut vabastamist ja ainsa revolutsioonilise partei (VSDT(b)P) vastu sihitud alatu agitatsiooni lõpetamist.

Juba neistki näidetest selgub, kuidas olid meelestatud F. Wiegandi masinaehitustehase töölised. Nad pidasid oma tõeliseks ning ainukeseks parteiks bolševike parteid ja järgnesid tema poolt püstitatud loosungitele. F. Wiegandi masinaehitustehase, nagu üldse enamiku Tallinna tehaste töölised olid bolševistliku ülestõusupoliitika teostamise üheks tugipunktiks. «Asi seisab ülestõusus,» kirjutas V. I. Lenin 8. oktoobril 1917 «Kirjas bolševikele», «mille võid ja peab otsustama Piiter, Moskva, Helsingi, Kroonlinn, Viiburi ja Tallinn.» (V. I. Lenin. Teosed, 26. kd., lk. 161).

Ei läinud paarikümmend päevagi, kui sotsialistlik revolutsioon võitis ka Tallinnas, kus 26. oktoobril võeti üle kubermanguvalitsus. Töölised tervitasid vaimustusega teadet revolutsiooni võidust. Tallinna ettevõtteis — «Dvigatelis», A. M. Lutheri vineerivabrikus, F. Wiegandi masinaehitustehases ja mujal vastuvõetud resolutsioonides märgiti: «Meie tervitame Revolutsioonilist Sõjakeskust ja kõiki revolutsioonilisi organeid, kes seisavad valvel proletariaadi huvide eest, ja avaldame neile täielikku usaldust.»

Töölised toetasid nõukogude võimu samme, mis olid suunatud vana, kodanliku riigiaparaadi lammutamisele ja uue, nõukogude riigiaparaadi loomisele ning töötajate heaolu tõstmisele. 15. novembril toimus Tallinnas suur ülelinnaline tööraha demonstratsioon, millest kõik tööstusettevõtted osa võtsid. Koos Eesti polkude soldatitega kogunesid töölised Toompea lossi ette, kus kõnelesid Viktor Kingissepp ja Jaan Sihver. Töölised nõudsid lõputegemist kodanluse rahvavaenulikule tegevusele ja kontr-revolutsiooni pesa — maapäeva — laialisaatmist.

Kodanluse majandusliku jõu murdmiseks natsionaliseeriti pangad. Vabrikutes ja tehastes seati sisse tööliskontroll ning moodustati töölisorganisatsioonide esindajatest komisjon tööliskontrolli teostamiseks tootmise ja jaotamise üle. Osalt hakati ka üle minema töölisjuhtimisele. Kõigis tööstusettevõtteis pandi nüüd maksma kaheksatunniline tööpäev, kehtestati palgaline puhkus, tööliste kindlustus jne. Paljud töölised, järgides bolševike partei Eestimaa komitee büroo üleskutset, läksid maale mõisaid konfiskeerima ja valdade nõukogude valimisi läbi viima.

Vanemate nõukogude üldkoosolekul Tallinnas 10. novembril otsustati luua ajutine täitevkomitee tööliskontrolli sisseseadmiseks tööstuses. Novembri keskpaiku valiti kõikides tööstusettevõtetes ümber endised vanemate nõukogud. Ümbervalitud vanemate nõukogusid hakati nimetama tööliskomiteedeks.

Tööliskontroll seati sisse ka F. Wiegandi tehases. Tehase omanik F. Wiegand eemaldati peremehe kohalt, kuid jäeti tööle edasi tehase kontorisse. Tehase juhtimine läks tööliste poolt valitud komitee kätte. Teiste hulgas kuulusid komiteesse Nikolai Grigorjev ja Karl Tiitsen. Esimene neist valiti juba 1915. aastal tööliste volinikuna tehase haigekassasse. Tõljal iseloomustati teda Eestimaa kuberneriga kantsleist vanemvabrikuinspektorile saadetud

kirjas kui poliitiliselt mitteusaldatavat isikut. Töölised valisid ka meistrid ja pidasid vabrikus korda. Kõige selle tulemusena töötas tehase normaalselt edasi.

Tööliskontroll jälgis rangelt tehaste omanike ja nende poolt palgatud administratsiooni tegevust ja ajas nurja kapitalistide katsed nõukogude võimu korraldusi saboteerida ning tootmist kahjustada. Tööliskontroll oli ühtlasi esimeseks sammuks tööstuse natsionaliseerimise läbiviimisel. F. Wiegand väliselt alistus uue võimu korraldustele, «Volta» direktor Štark aga ignoreeris tööliskomiteed ja tootmise üle kehtestatud kontrolli ning tööliste nõudel ta areteeriti 1917. aasta detsembri algul. Järgmise aasta jaanuaris kõrvaldati Štark revolutsioonilise tribunaali otsusega direktori kohalt ja mõisteti üheks kuuks türmi või tuhat rubla trahvi maksuma.

13. jaanuaril 1918 moodustati Eesti Rahvamajanduse Nõukogu, kes juhtis tööliskontrolli teostamist ning natsionaliseeris Tallinn—Pärnu kitsarööpmelise raudtee ja trükikojad.

Kodanlus avaldas nõukogude võimule raevukat vastupanu. Lootused kukutada nõukogude võim pani ta välismaisele interventsioonile ja abistas sakslasi Eesti okupeerimisel. Saksa okupantide sissetungimisel Eesti territooriumile pöördus Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee läkitusega töörahva poole, kutsudes «kõiki neid, kellele Eesti ja töörahva vabadus kallis, kõiki, kes on valmis selle eest ennem surema kui jälle muutuma preisi junkrute ja balti parunite orjadeks, tõusma üles võitlusele eesti töörahva punase lipu all».

Punakaardi salkadesse astus palju Tallinna tehaste töölisi. F. Wiegandi masinaehitustehasest läksid samuti mitmed töölised võitlusse nõukogude võimu vaenlaste vastu. Teiste hulgas oli ka Gustav Mettus, nüüdne Eesti NSV Rahvamajanduse Nõukogu Masinaehitusvalitsuse juhataja. Ta oli tulnud F. Wiegandi tehasesse keevitajaks pärast Veebruarirevolutsiooni. 1917. aasta sündmustest rääkides meenutab ta, et tehase parteiorganisatsioon koosnes tollal umbes 30 liikmest. Ka tema kuulus nende hulka. «Palju tublisid mehi oli siis parteiorganisatsioonis,» räägib Gustav Mettus. «Iga parteiliige oli neil aegadel sageli mitu meest väärt! Ei midu oleks suudetud suure revolutsioonilise tööga toime tulla.»

Gustav Mettus jutustab, et 1917. aasta mais-juunis oli sotsialistidel-revolutsionäridel veel suur mõju tehase töölistele. Juulis-augustis kujunes aga olukord juba vastupidiseks: tööliste laialdane poolehoid kuulus sotsiaaldemokraatidele. Oktoobrirevolutsiooni päevil läksid F. Wiegandi tehase töölised kindlalt koos bolševikega. Friedrich Wiegand kõrvaldati tehase juhataja kohalt. Tehast hakkasid juhtima töölised ise, seati sisse tööliskontroll. Tööliskomitee esimees Nikolai Grigorjev ja tööline Karl Tiitsen käisid ka Lenini juures. Mõlemad olid bolševike partei liikmed. Kohtumisest Leniniga andsid Nikolai Grigorjev ja Karl Tiitsen aru tööliste üldkoosolekul. F. Wiegandi masinaehitus-

tehase lukksepast Karl Tiitsenist sai hiljem tubli revolutsionäär ja võitleja tööliklassi huvide eest. Kodanluse diktatuuri aastail töötas ta Eestimaa Kommunistliku Partei Tallinna organisatsioonis põranda all.

F. WIEGANDI TEHAS KODANLUSE DIKTATUURI ALGUL

Olukord järgneval perioodil, nii esimese Saksa okupatsiooni ajal, kodusõja aastail kui ka kodanluse võimu päevil ei toonud F. Wiegandi masinaehitustehasele midagi lohutavat. Tööstusettevõtete evakueerimisest Esimese maailmasõja lõpul jäi tehas küll puutumata ning ta seadmed olid täies korras, kuid tootmistegevus Saksa okupatsiooni algul soikus. Tehas seisis põhiliselt juba 1918. aasta veebruaris, sama aasta 3. märtsil suleti aga ukсед lõplikult ja omanik ise sõitis Saksamaale.

Alles 1919. aasta märtsis palub kodanliku vabariigi Töö ja Hoolekande Ministeerium Kaubanduse ja Tööstuse Ministeeriumi koostada uurimiskomisjon F. Wiegandi tehase kontrollimiseks, et välja selgitada, missuguseid töid oleks seal võimalik teha, ning anda nende tööde saamiseks tehase juhtijaile tarvilikke näpunäiteid. Omanik oli nõus tehast krediidi saamisel käiku laskma. Uhtlasi teatati, et sellisel juhul ollakse valmis täitma kodanliku valitsuse sõjalisi tellimusi. Läbirääkimised aga venisid ja valgete vägede ülemjuhataja J. Laidoner tegi ettepaneku rekvireerida F. Wiegandi tehase mõned töökojad ning käima panna. Mai lõpul anti F. Wiegandi tehase lukksepatoökoda kasutada sadamatehastele suurtükkide parandamiseks, raudteevalitsuselt võeti remonti kaks vedurit ja läbirääkimised jätkusid ühe auto parandamise asjus.

F. Wiegand, kes maailmasõja ajal lõikas tsaarivalitsuse tellimustelt tohutuid kasumeid, oli ka nüüd nõus samadel tingimustel tööd jätkama. Konkreetseks näiteks neist tingimustest on tehase omaniku ja raudtee ülema vahel sõlmitud leping ülalnimetatud kahe veduri remontimiseks. Tehas võis tellimuse täitmisel tööjõudu kasutada nii palju, kui ta heaks arvas, töötasudelt arvestati 150% kaudseid kulusid, materjali väärtusele lisati 10%-line juurdehindlus ja lõpuks võeti kogusummalt 20% kasumit. Peale selle andis Kaubanduse ja Tööstuse Ministeerium tehasele 50 000 marga suuruse laenu kuueks kuuks kuue protsendiga aastas, milline summa tuli kasutada tehase käikulaskmiseks. Arvestades marga väärtuse pidevat langemist, võrdus kuuekuuline laen peaaegu selle summa kinkimisega.

F. Wiegandi masinaehitustehase normaaltoodangut ühes vahetuses hinnati $1\frac{1}{2}$ —2 miljonile rublale aastas. Tegelikult võis tehase anda ja oli mõnel aastal andnudki toodangut hoopis rohkem. 1919. aastal oli toodangu väärtus aga alla $1\frac{1}{2}$ miljoni marga, mis näitab, et suure tehase tootmisvõimsusest kasutati

ainult murdosa. Tehas töötas 1919. aastal 162 päeva ja tööliste arv kõikus 100—150 ümber.

Tööolud polnud halvad ainult F. Wiegandi masinaehitustehases. Kiratsus kogu eesti suurtööstus, eriti metallitööstus. «Kogu metallitööstus on varemtes,» kirjutas V. Kingissepp oma teoses «Iseisvuse ikke all». «See tööstus on saanud virelevaks remonditööstuse haruks, mis kroonutellimistest päevast päeva ja peost suhu elutseb ja teeb parandustöid. Masinaehitusvabrikutes ja laevatehastes (Dvigatel, Krull, Viigand, Volta, Bekker, Vene-Balti, Noblessner) töötas 1917. aastal kuni 17 000 töölist, nüüd aga — alla 2000.» «Volta» 1919. aastal seisis, kuid 1917. aastal töötas seal 1300 töölist. F. Krulli masinaehitustehases töötas 206 töölist endise 733 asemel. «Dvigatelis» oli 619 töölist, 1917. aastal aga 1793. Vene-Balti laevaehitustehastes oli 1919. aastal 383 töölist, 1917. aasta 7375 vastu. Noblessneri laevaehitustehastes oli vastavalt 646 ja 1257 töölist jne. Määratu suure põhikapitali ja tootmisvõimsusega tehased olid peaaegu tegevuseta. Tööliste olukord halvenes. Kummitas nii alaline tööpuudus kui ka üha tõusev elukallidus. Rahulolematuse kodanliku valitsuse vastu suurenes iga päevaga.

Raskele poliitilisele survele ja sõjaseisukorrale vaatamata streigiti 1919. aastal Tallinna tehastes korduvalt ning esitati majanduslikke ja poliitilisi nõudmisi. Üheks suuremaks streigiks kujunes streik raudtee- ja sadamatehastes, kuhu kodanlus tõi streigi mahasurumiseks kohale sõjaväe. Töölised neis tehastes kuulutati mobiliseerituiks. Kommunistliku partei juhtimisel töötas Ametiühingute Kesknõukogu välja palgatariifid tööliste majandusliku olukorra parandamiseks, kuid kodanlik valitsus ei kinnitanud esitatud kujul ei palgatariife ega kollektiivlepingut. Tööliste vastupanu halvamiseks areteeriti nende huvide eest võidelnud kesknõukogu liikmed. Üldstreiki organiseeriv Tallinna Streigi-Keskkomitee kutsus kõiki töölisi 7. juulil 1919 protestistreigile kesknõukogu vangistamise vastu. «Töölised, kes julgevad tööle jäeda, on kogu Eesti tööliste klassi äraandjad. Ärgu saagu selleks ükski seltsimees!» kirjutati Streigi-Keskkomitee lendlehes.

Juulikuu algul levitati F. Wiegandi masinaehitustehases ka Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee lendlehte «Eesti töörahvale». Üksmeelselt nõustusid tehase töölised lendlehes avaldatud mõtetega:

«Sõda parunite vastu on täies hoos! Ja — sellepärast ilmuvad parunite ihulehed Tallinnas, Tartus vabalt, aga tööliste häälkandja, Eestimaa ametiühisuste häälkandja «Töö. Hääl» pandi kinni peale seda, kui tööliste ametiühisused ta sihi üle maa — õigeks olid tunnistanud!

... ja sellepärast teevad junkrud ja skoudid dessanti Tallinna raudteevabrikus, uues ja vanas depoos, ning Larka ühes sotsidega mobiliseerib seal töölisi, et nurja ajada tööliste streiki ja neid sundida näljapalgaga orjama päevast päeva...

...näljutatakse proletaarlaste pikkamisi surnuks Naissaarel ja Pääskülas ning tassitakse kaagikohtu ette ainult töölisi ja Eestimaa ametiühisuste kesknõukogu liikmete vastu kirjutavad prokoröörid valesüüdistuse-aktisid...

Palgaorjad Eestimaa tehastes, vabrikutes, töökodades, raudteedel ja turbarabades! Valmistage üleüldise streigi vastu! Sel päeval, kui Eestimaa ametiühisuste kesknõukogu liikmed kaagikohtu ette viiakse, kui «Töö Hääle» vastutav toimetaja kodanlaste kohtu ette tassitakse, olgu Eestis üleüldine protestistreik kelmidevalitsuse ja inglise käsikute vastu!»

Streigiti F. Wiegandi masinaehitustehases ja streigiti kõigis teistes Tallinna tehastes. See oli üksmeelne poliitiline streik kodanliku valitsuse vastu. Uuesti streigiti 6. septembril, kui sai teatavaks, et valitsus oli saatnud Pihkva rindele osa silmapaistvamaid töölisliikumise esindajaid. F. Wiegandi tehases tulid töölisel küll hommikul kohale, kuid tööle ei hakanud. Nõuti, et valitsus tooks kõige kiiremas korras tagasi Eestimaa Ametiühingute I kongressi väljasaadetud saadikud ja laseks asuda neil oma tegevuse juurde. Valitsus aga vastas tööliste nõudmisele Irboska veretööga, kus tapeti salaja, ilma kohtuotsuseta, 25 nende tublimat esindajat.

F. Wiegandi masinaehitustehase töölised ei hakanud tööle ka 14. novembril 1919 ning streikisid kogu järgneva nädala. 14. novembril peetud tööliste koosoleku protokollis märgiti, et palgatingimused ei vasta järjest tõusvale elukallidusele. Olemasolevate töötingimuste puhul polnud võimalik teenida isegi Vabrikantide Ühisuse poolt väljatöötatud palga alammäära. Et läbi-rääkimised tehase juhatusel ei andnud tagajärgi, otsustati nõuda palgatariifide kehtestamist, mis olid välja töötatud Raudteelaste Liidu poolt. Ka töökaitsekomissari teadaandes öeldi, et streigi põhjuseks on kasvav elukallidus, mis «on seni makstud palga eest teinud ülespidamise ning ihukatte tarbed kättesaamatuks». Streikisid veel raudteetehased, sadamatehased, «Dvigatel», Põhja Puupapi Vabrik, Noblessneri ja Vene-Balti laevaehitustehased ning F. Krulli masinaehitustehas. Kodanlik valitsus näitas tööliste järjekordselt oma õiget palet. Tehased militariseeriti, sinna saadeti sõdureid, töölised kas mobiliseeriti või vallandati ja alustati uute palkamist. Selline oli kodanliku valitsuse vastus tööliste nõudmistele. Niiviisi algas tööliste «iseseisva vabariigi paradis», mida neile kõik kodanlikud poliitikud töötasid.

Majanduslik olukord ei paranenud ka järgnevatel aastail. Ja töölisliikumine aktiveerus. Töötajate usaldus kuulus kommunistlikule parteile.

1920. aasta algul levitati F. Wiegandi masinaehitustehases korduvalt Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee ja Tallinna komitee lendlehti. Üks neist, «Eesti töörahvale», ilmus kodanliku vabariigi teiseks aastapäevaks. Lendlehes toodi näiteid valgest

terrorist, majanduslikust olukorrast ja tööliste kurnamisest. «Eesti härrasriigi juubeldamise püha,» öeldi lendlehes, «ei ole proletaarlaste püha. Las pidutsevad sel päeval iseseisvuslased üksi oma härrasriigi kasuks.» Lendleht lõppes tervitusega töörahva revolutsioonile ja Eesti töörahva nõukogude vabariigile.

Ühes teises lendlehes, mille vabrikuomanik saatis vastavatele järelevalveasutustele, lükati ümber kodanluse agentide poolt Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee nimel avaldatud teade, nagu oleks viimane oma tegevuse lõpetanud. Eriti toetas seda teadet sotside ajaleht. Lendlehes kirjutati muu hulgas: «Läinud suvest saadik on kommunistlised põrandaalused kollektiivid Tallinna vabrikutes, tehastes perekamad sotside avalikkudest organisatsioonidest, millede toeks vabrikantide kaasaavimine, kogu härrasriigi, sandarmiriigi ja Puhkide miljonid! Ametiühisuste kongressil oli sotsisi vaevalt üks kümnendik!»

Lõpuks toonitati: «Töörahva revolutsiooniline võit terves maailmas; vana kapitalistlike maailma viimaste jäänuste hävine mine kommunistluse huvide; kodanlike klassi hävinemine ja — viimase kui inimese muutumine Eestis teadlikuks kommunistiks — see ja ainult see likvideerib kommunistlike partei Eestis!»

AKTSIASELTSI «ILMARINE» ASUTAMINE JA ESIMESED TÖÖAASTAD

Pärast kodusõda võimuletulnud eesti kodanluse pilgud pöördusid kohe F. Wiegandi tehasele, mis tsaariajal oli omanikule suuri kasumeid andnud. Eriti suureks olid need kasvanud maailmasõja ajal. Juba maailmasõja esimesel aastal sai tehase omanik üle 230 000 rubla puhaskasu.

1917. aasta oktoobris hindas ametlik komisjon tehase sisse-seade väärtuse rohkem kui 4 668 000 rublale ehk umbes 1 500 000 kuldrublale. Tehas oli peaaegu 60 tegevusaasta jooksul kiiresti kasvanud ja laienenud. Viina- ja rektifikatsioonivabrikute seadmed, tapamajade sisseseaded, naftamootorid, aurumasinad ja mitmesugune muu toodang oli võitnud hea kuulsuse. Olemasolevail andmeil valmistati ainult viinapõletamis- ja rektifikatsiooniseadmeid 435 vabrikule, millest ligi 140 asusid Eestis. Naftamootoreid ehitas F. Wiegandi masinaehitustehas 799 ning peale selle suurel arvul aurumasinaid, aurukatlaid ja muid seadmeid. Tehase senise tegevuse tulemused olid meelitavad ja ta pidi saama uutele omanikele kullaaguks. Nähtavasti seda silmas pidades valitigi nüüd tehasele nimeks «Ilmarine». On ju soome rahvuseepose «Kalevala» üks peategelasi Ilmarinen sepistanud taevakaane kõrval ka sampo — imeveski, mis jahvatab jahu, soola või raha. Viimast pidid hakkama vana tehase seinte vahel taguma uutele peremeestele sajad töölisel-Ilmarised.

Kes olid siis need uued peremehed?

Need olid sõja-aastatel esilekerkinud rahamehed ja poliitika-tegelased, kes võtsid endiselt omanikult surveavaldusi kasutades võileivahinna eest tehase üle ja asutasid selle valdamiseks aktsiaseltsi «Ilmarine». Seltsi asutajajaks ja eestvedajajaks said ins. Karl Ipsberg, ärimees Konrad Mauritz, kes hiljem oli ka Kaubandus-Tööstuskoja direktori asetäitjaks, kodusõjaaegse Eesti Ajutise Valitsuse peaminister Konstantin Päts, sõjapäevil rikastunud tegelased Madis Jaakson ja Arthur Uibopuu. Viimane oli hiljem Tallinna teraselao üks omanikke. Nende ümber koondus veel rida äri- ja rahamehi, teiste hulgas ka kodusõjaaegne eesti valgete vägede ülemjuhataja Johan Laidoner, kes oli hulga aastaid aktsiaseltsi «Ilmarine» esimeheks. Ükski neist polnud lasknud kasutult mööduda pikki sõja- ja lühikesi võimuaastaid. Kõik nad olid osanud kiiresti ning tulemusrikkalt täita rahva arvel oma isiklikku rahakotti.

Aktsiaseltsi põhikiri registreeriti Tallinna-Haapsalu rahukogus 26. märtsil 1920 ning uus metallitööstuse aktsiaselts võis alustada kõigiti seaduspärast tegevust. Aktsiaseltsi sihid olid õige kaugeleulatuvad. Nagu märgiti põhikirjas, loodi see «kõiksugu metallitööstuse vabrikute, tehaste ja töökodade asutamiseks ja nende eksploateerimiseks ning nende asutuste saadustega ja kõigisse metallitööstusse puutuvate toorainetega, kaupadega, materjalidega ja kõrvalsaadustega kauplemiseks niihästi sise- ja väljamaal».

Aktsiaselts võis omandada, ehitada ning rentida tööstus- ja kaubandusettevõtteid ning ladusid, avada osakondi, kontoreid ja agentuure nii Eestis kui ka välismaal. Aktsiaseltsil oli samuti õigus omandada liikuvat ja liikumata varandust ning seda panna ja rentida. Võidi ühineda ka teiste sarnaste ettevõtetega ning asutada aktsiaseltsi eesmärgile lähedalseisvaid ettevõtteid. Seega olid aktsiaseltsil väga laialdased, praktiliselt piiramatud õigused oma tegevuse arendamiseks ükskõik millisel tööstus- või ärialal.

Aktsiaseltsi esialgne põhikapital kinnitati kaheksa miljoni marga suuruses. Aastate jooksul see aga mitmekordistus. Kaheksa miljoni suurune põhikapital jaotati 8000 aktsiasse, igaüks põhiväärtusega tuhat marka. Juba esimesel peakoosolekul 1920. aasta aprilli lõpul otsustati teha laiendada ning organiseerida terasevalamis- ja rauavaltsimisjaoskond. Selleks vajalik kapital muretseti jällegi aktsiakapitali näol, milleks seda suurendati 8 miljonilt margalt 16 miljoni margani.

Töötajates huvi äratamiseks tehase tegevuse vastu otsustasid aktsiaseltsi omanikud teha neistki «kapitalistid». Kõigile soovitati osta aktsiaid, kusjuures tingimuseks oli, et ametnikud ja meistrid saavad omandada ühe aktsia iga teenitud aasta, töölised aga kahe aasta kohta. Aktsiaid võidi saada ka järeelmaksuga. Kui keegi oli töötanud vähem kui viis aastat, tuli tal otsekohe ära

tasuda 10% aktsia hinnast; kui üle viie aasta, siis 5%. Kuni aktsia hinna täieliku tasumiseni peeti igast palgast vähemalt 5% kinni. Seni kui aktsia eest polnud täielikult tasutud, jäi see juhatuse kätte ning ka dividendid läksid juhatusele.

Aktsiaseltsi juhatuse soov, et ka töötajad saaksid aktsionärideks ja tehase «peremeesteks», töölisi siiski ei meelitanud. Ainult mõni üksik läks peremeeste liimile. Neil töelistel ja ametnikel, kes omandasidki ühe või paar tuhandemargast aktsiat, ei olnud tegelikult mingit võimalust «Ilmarise» tehase juhtimisel kaasa rääkida.

Aktsiaseltsi peakoosolekul polnud hääleõigust kaugeltki igal aktsionäril. Hääleõiguse said ainult need, kel oli vähemalt kümme aktsiat, mis andsid ühe hääle. Aktsionärid, kel oli neid vähem kui kümme, võisid häälte saamiseks ühineda. Tegelikult tähendas see väikeste aktsiaomanike väljalülitamist aktsiaseltsi puutuvate küsimuste otsustamisest. Teiselt poolt võis ühel aktsionäril olla nii palju hääli, kui palju neid andis $\frac{1}{10}$ põhikapitali (800 000 marka) omandamine. Esialgse põhikapitali alusel lasti välja 8000 aktsiat. Kõigil aktsionäridel kokku võis seega olla 800 häält, ühel suurel aktsionäril üksi aga $\frac{1}{10}$ sellest häälte arvust, s. o. 80 häält. Peakoosolek oli otsusvõimeline juba siis, kui seal oli esindatud vähemalt $\frac{1}{3}$ põhikapitalist. Neli suurt aktsionäri, kelle taskus oli alla 2700 aktsia, võisid seega otsustada peaaegu kõiki peakoosolekule esitatud küsimusi. Ainult mõningates asjades, nagu põhikapitali suurendamine või vähendamise, põhikirja muutmine ja aktsiaseltsi likvideerimine, nõuti peakoosolekul poole põhikapitali esindamist. Kui aga peakoosolekule kokkutulnud aktsionärid ei esindanud nii suurt osa põhikapitalist, kutsuti peakoosolek kokku teistkordselt ja seal võidi juba kõik küsimused otsustada põhikapitali esindatuse suurusele vaatamata. Nii said lahendada ja praktiliselt lahendasidki kõik aktsiaseltsi «Ilmarine» puutuvaid küsimusi ainult üksikud suurkapitalistid.

Aktsiaseltsi pärastised peremehed Puhkid ostsid «Ilmarise» aktsiaid kokku sel ajal, kui nende hind langes. Omandanud nii viisi «Ilmarise» aktsiaid nominaalhinnast tunduvalt odavamalt, said nad enda kätte juhtpositsiooni tehases, mida nimeliselt määrgiti aktsiaseltsina. Puhkidele näis liigse demokraatiana aktsiate andmine tööliste kätte ning nendelt mõningatelt, kes aktsiaid olidki omandanud, osteti need tagasi.

August Valdre mälestuste järgi sai umbes kümmekond töelist pärast aktsiaseltsi «Ilmarine» loomist mõne aktsiaga tehase «kaasomanikeks». Kui aga tehas Puhkidele üle läks, käisid need isegi tööliste juures kodus, et aktsiaid kätte saada ja töölised viimseni aktsiaseltsist välja lülitada.

Juba põhikirjaga olid aktsiaseltsi juhtivad kohad määratud suurtele aktsionäridele. Seltsi juhatusse valitud kolmel direktoril või nende kandidaadil pidi olema vähemalt kakskümmend viis

aktsiat. Kõigi niisuguste piiramistega hoiti ära väikeste aktsionäride esiletükkimine. Viimastelt võeti koguni ära võimalus esitada omapoolseid ettepanekuid peakoosolekule arutamiseks. Nii pidi juhatus aktsionäride ettepaneku esitama peakoosolekule läbivaatamiseks ainult sel puhul, kui ettepaneku teinud aktsionäridel oli vähemalt viisteist häält, s. o. sada viiskümmend aktsiat.

Ekslik oleks aga arvata, et «Ilmarise» aktsionärid lõikasisid suuri kasusid ainult oma aktsiakapitalilt. Et paljud neist olid kodanliku vabariigi juhtivad ametnikud, oli neil võimalik ka riigikassat oma kauka huvides kergesti avada. Rohkem kui kaheksa miljoni marga väärtuses realiseeriti 1920. aastal aktsiaid Harju Panga ja Krediitpanga kaudu, mis töötasid riigilt saadud laenudega. Eesti Pangalt muretseti laenu viis miljonit marka. 1922. aastal oli aktsiaselts rahalistes raskustes ja sai Eesti Pangalt veelgi laenu. Nii lõikasid aktsionärid kasu mitte ainult «Ilmarise» tehase, vaid ka teiste ettevõtete tööliste tööviljast.

Aktsiaselts «Ilmarine» alustas tegevust perioodil, mil tööjõudu oli eriti palju. Hoopis halvem oli aga lugu materjalide ja tellimustega. Kuigi aktsiaselts rakendas otsekohe käiku masinaehitus-, malmi- ning vasevalamis-, rauavaltsimis- ja katlaehitusosakonna ning organiseeris augustikuus ka terasevalu sepatööde otstarbeks, venis esimeste tellimuste täitmine siiski üsna pikale. Juba Wiegand võttis 1920. aasta veebruarikuus parandada kolm 20-hobusejõulist aurumasinat, kohustudes selle töö lõpetama sama aasta mai-juunikuul jooksul. Tegelikult kestis nende parandamine 1922. aastani. Parandustasu tõusis peaaegu kahekordseks. Materjalipuudus kummitas alaliselt. Nii näiteks polnud tehasel 1920. aastal ligi kolme kuu jooksul koksi. Terase valamiseks võeti tellijailt vastu vanarauda vahekorras kaks puuda vanarauda ühe puuda ümbervalatud terase kohta. Samuti tehti mitmesuguseid masinaid tellija materjalist.

1920. aasta lõpul pandi tehases üles elektriline terasesulatamis-ahi kõrgemasordilise terase rafineerimiseks. 1922. aastal osteti valtsimisseade ümar-, kant- ja teiste rauasortide väljalaskmiseks. Selline terasevalamisseade oli Eestis tol ajal ainuke ning võis rahuldada kohaliku turu nõudeid. Välismaalt muretsetud rauavaltsimisseade läks maksma mitu miljonit marka. Valtsimisseadme monteerimine aga viibis, sest valtsmetalli hinnad polnud soodsad. Hiljem kasutati kalli seadme detaile teiste masinate juures ja osa visati lihtsalt vanarauaks. Selline ebamajanduslikkus aktsiaseltsi asjaajamises hakkas kõigutama tema jalgealust. Tehase laiendamise kavad olid esialgu küllaltki suured. Juba enne valtsimisseadme omandamist osteti Suur-Patarei ja Jahu tänavas majad tehase territooriumi laiendamiseks. Kuid kõik need kavad olid tehtud mõtlematult ja ülepeakaela, üldist majanduslikku konjunktuuri arvestamata.

Aktsiaseltsi «Ilmarine» masinaehitustehase toodang 1920. aas-

tal, võrreldes 1919. aastaga, küll kasvas, kuid tehase tootmisvõimsust arvesse võttes oli see siiski äärmiselt madal. Vähe suurenes tehase toodang ka kahel järgmisel aastal, siis aga hakkas «Ilmarise» toodang langema ja tõusis uuesti 1922. aasta kõrgtasemele alles majanduskriisi eelsetel 1928. aastal. Tööliste arv tehases kõikus sel perioodil paarisaja ümber ja nende palgad olid madalad. Seevastu moodustasid juhatuse ning tehase kõrgemate ametnike palgad äärmiselt suure ja ühtlasi kasvava osa töötasudest. Nii oli 1921. aastal juhatuse ja ametnike palgasumma 35%, 1923. aastal peaaegu 44% ja aasta hiljem juba rohkem kui 51% tööliste töötasust! 1921. aastal sai tehase juhatus lisaks suurtele palkadele veel puhaskasu ametliku bilansi järgi üle 3,1 miljoni marga.

1923. aastal kinnitati direktori palgaks 30 000 marka kuus, kaubandusdirektor sai 25 000 marka, ülemmeister ja pearaamatupidaja 18 000 marka, meistrid 10 000 kuni 11 000 marka jne. Peale selle määrati ühekordseid lisatasusid. Nii said juba 1921. aastal direktor Stepanov 140 000 marka, pearaamatupidaja Uibopuu ja juhatuse esimees Laidoner kumbki 105 000 marka, ülemmeister Krass ja insener Ebert kumbki 30 000 marka jne. Lisatasude maksmine aktsiaseltsi tuusadele muutus järgmistel aastatel süsteemiks. 1922. aastal anti Stepanovile 126 000 marka, Laidonerile ja Uibopuule kummalegi 94 500 marka jne. Juhatuse ja tehase juhtiva koosseisu suured palgad ning lisatasud vähendasid puhaskasu, võimaldasid mööda hiilida riigimaksude maksmisest ja dividendide andmisest väikestele osanikele.

«Ilmarise» tehasesse veel F. Wiegandi ajast jäänud töölised olid suure praktikaga oskustöölised ning seetõttu oli võimalik hästi täita kõige mitmekesisemaid ülesandeid. Tellimusi saadi aga vähe. Oli ju F. Wiegandi masinaehitustehas omal ajal rajatud peamiselt Venemaa turunõuete rahuldamiseks. Nüüd, kus Venemaa avar turg puudus, ei saadud tehast rakendada täie koormatusega, mistõttu tehases leidis tööd ainult osa endisi töölisi. Kodanluse Nõukogude vastane poliitika ei lubanud tellimusi vastu võtta Nõukogude Venemaalt, kust tuli küllaldaselt pakkumisi. Ainult ajutiselt, õige raske majandusliku surutise olukorras võeti 1922.—1923. aastal Nõukogude Venemaalt vastu tellimus vedurite parandamiseks 70 000 dollari ulatuses, kuid sellega tellimuste täitmine Nõukogude Venemaale piirduski. Lääneriikides «Ilmarise» toodangu vastu huvi ei tuntud, sest seal polnud tööd omagi tehastele ja töölistele. Seepärast ei saanud tehas kunagi endist tööhoogu tagasi ja tööliste arvgi ei tõusnud enam endisele tasemele. Seevastu tuli aga «Ilmarise» töötajail kriisiajal üle elada raskeid tagasilööke. 1923. aastal vähenes tööliste arv tööpuuduse tõttu peaaegu kõigis Tallinna metallitehastes, sealhulgas ka «Ilmarises».

«Ilmarine», selle asemel et ehitada masinaid ja vabrikute sisseseadeid, tegeles peamiselt remonttöödega. Teras-, malmi- ja

vasevalamisosakonnas valati purunenud osade asemele uusi. Mehaanika-, lukksepa- ja katelsepatöökojas parandati vanu auru- masinaid, -katlaid ja reservuaare. Elektrikeevitust kasutati masinaosade «lappimiseks». Ja ainult haruharva saadi tellimusi naftamootorite «Russ» valmistamiseks. Uudistoodanguna hakati tegema seadmeid meiereidele. Kivisöe vähesuse tõttu tuli tehastel hakata kasutama põlevkivi ja «Ilmarisel» õnnestus seetõttu saada ka mõningaid tellimusi küttekollete ehitamiseks.

Suures masinaehitustehases kiratseti ja vireldi. Tööliste viletsusest kõnelevad järgmised andmed. Vabrikantide Ühisuse otsusel kehtestati 1921. aasta 1. jaanuarist kõrgeima palgana I grupi I kategooria töölistele 52 marka 80 penni ja madalaima palgana IV grupi III kategooria töölistele 37 marka 60 penni kaheksatunnilise tööpäeva eest. Naiste kõige kõrgemaks palgaks oli 30 marka 80 penni ja õpilastel 28 marka 60 penni päevas. Peale rahapalga varustas tehasevalitsus töotajaid vähesel määral ka mõningate toiduainetega (leib, jahu, rasvained).

Samal ajal (1921. aasta jaanuaris), maksis Tallinna turul nael rukkileiba 13 marka 75 penni, nael nisuleiba 37 marka, toop piima 23 marka 50 penni, nael võid 72 marka 75 penni, nael pekki 42 marka 50 penni, nael silku 11 marka ja nael suhkrut 48 marka. Isegi munapaar maksis 20 marka ja nael seepi 50 marka. Kõige kõrgema palgaga tööline sai oma päevapalga eest osta vaid pisut rohkem kui naela suhkrut. Tal jäi päevapalgast 3 marka ja 45 penni puudu, et osta nael leiba ning nael pekki. Mis siis veel rääkida naiste ja õpilaste palkadest! Peale toidu oli vaja tasuda ka korteri ja kütte eest, riietuda jne.

Terasevalamisosakonna käikulaskmise puhul korraldati juhatusele ja kõrgemale ametkonnale «Estonia» Punases saalis õhtusöök, mis läks maksma 40 000 marka. «Seisuste» järgi korraldati veel kaks õhtusööki: üks meistritele ja nende abidele 10 000 marga eest ja teine valamisosakonna 37 töölistele 3000 marga eest. Meistrid said terasevaluseadme käikulaskmise puhul «iseäralist tasu» ühe kuu palga suuruses summas, kuna osakonna igale töölistele pisteti pihku 100 marka.

Kodanluse diktatuuri esimestel aastatel süvenes valge terror veelgi. Üks poliitiline protsess järgnes teisele. Töölised vastasid kodanluse pealetungile omapoolsete protestistreikidega ja majanduslike nõudmiste esitamisega.

1920. aastal niinimetatud «35 protsessi» ajal oli «Ilmarises» ühepäevane protestistreik. Peale «Ilmarise» streigiti veel üheteistkümnes Tallinna suuremas tööstusettevõttes. Streigist kommunistide üle peetava kodanliku arveteõendamise vastu võttis osa ligi 7000 töölist. Sama aasta 27. juulil otsustati «Ilmarise» tööliste peakoosolekul jällegi streikida, sest töölised ei saanud pikemat aega palka. Töö jäi seisma 3. augustil ja tööle asuti alles kahe nädala pärast. 17. detsembril võtsid «Ilmarise» töölised osa protestistreigist, millega märgiti Tallinnas Raekoja platsil toimunud

demonstrantide tulistamise teist aastapäeva. Kaks nädalat seisis tehas streigi tõttu ka 1921. aasta veebruaris. Samal aastal streigiti veelgi. Sadamas traalerite remontimisel töötanud töölisel vallandati. Sügisel esitasid isegi meistrite abid «Ilmarise» tehase juhatusele palganõudmise, mille juhatus ka täitis.

Korduvalt nõudsid töölisel oma elutingimuste parandamist, kuid aktsionärid lükkasid need riigivõimu toetusel ükskõiksel tagasi. Nii näiteks nõuti «Ilmarises» 1921. aastal riigitöolistega ühesugust palka, kütusega varustamist ja arstiabi, kuid tulemuseta. 1923. aasta juunis alustas streiki «Ilmarise» valukuuri 13 abitöolist. Nad vallandati aga päevapealt. Süvenev majanduskriis ja kodanluse kasvav terror töörahva vastu viisid Eestis uue revolutsioonilise situatsiooni tekkimisele, mille tagajärjeks oli 1924. aasta detsembriülestõus. Selle aktiivsete osavõtjate hulgas leidis ka «Ilmarise» töölisi, kellest üks langes postkontori kaitsmisel.

Kodanluse diktatuuri päevilt meenuvad pensionär Priidik Pakmaale poliitilise politsei külaskäigud tehasesse, tööliste läbiotsimised nii töökohal kui ka kodudes ja areteerimised leitud lendlehtede pärast.

«ILMARISE» UUED PEREMEHED

1923. aasta suvel valiti tehase juhatusse Voldemar Puhk. Aktsiaseltsi majanduslikku nõrkust kasutades hakkas ta sealt vanu peremehi välja tõrjuma. Viimased ei pannudki eriti vastu, sest tulevikuperspektiivid ei olnud enam tehasele soodsad. Puhkidele aga oli vaja «Ilmarise» tehase hooneid ja maa-alasid oma mitmekülgse äri laiendamiseks ning jahuveski ja elevaatori ehitamiseks. Juba 1923. aasta sügisel tegi Voldemar Puhk aktsiaseltsi üldkoosolekule ettepaneku rentida osa tehase ruume veski asutamiseks. Sama aasta lõpul oli aktsiaseltsi «Ilmarine» juhatuse ühe Puhki asemel juba kolm Puhki ja juhatus otsustaski 1924. aasta veebruaris anda osa ruume firmale «J. Puhk ja Pojad» rendile, millele järgnes tööliste vähendamine tehases.

1924. aasta kevadel tegi juhatus aktsiaseltsi üldkoosolekule ettepaneku anda talle volitus tehase varanduse võõrandamiseks, üürimiseks ja pantimiseks; olgu märgitud, et tehas oli kindlustatud 79,5 miljoni marga eest. Sama aasta suvel oli juhatuse juba neli Puhki. Nad ostsid peaaegu kõik aktsiad ja «Ilmarise» tehase omanikeks said kurikuulsa firma «J. Puhk ja Pojad» peremehed — Joachim (Joakim), Eduard, Voldemar ja Aleksander Puhk, kunagise Viljandi kaupmehe ja tikuvabrikandi Jaak Puhki pojad. Rahva hulgas olid hästi tuntud nende spekulatsioonid Esimese maailmasõja ja kodusõja aastail küll veriste sinelite, küll papptaldadega jalatsite, läpastanud jahu ja palju muuga.

Esimese maailmasõja algul oli J. Puhkil Tallinnas vaid väike siguri- ning linnasevabrik; peale selle oli ta jahuveski kaas-

omanik, kus töötas ainult kuus töolist. Seal jahvatati rukkijahu pisut üle 1000 tonni ning tehti kruupe alla saja tonni aastas. Pärast «Ilmarise» omandamist ehitati suur jahuveski jahvatusvõimsusega 200 tonni ööpäevas ja uus viljaelevaator. Puhkide spekulatsioonid võtsid valitsuse heatahtlikul kaasabil määratu ulatuse. Spekuleeriti isegi kodanliku valitsuse tollipoliitikaga. Seda võimaldasid Puhkide lähedased sidemed juhtivate valitsusliikmetega. Voldemar Puhk oli omal ajal kaubandus- ja tööstusministri asetäitjaks, Aleksander Puhk esindas Eesti kodanlikku valitsust Londonis kaubandusküsimustes jne. Samuti jäi kodanliku sõjaväe ülemjuhataja kindral Johan Laidoner kahekümne aastate lõpuni aktsiaseltsi «Ilmarine» juhatuse esimeheks.

Puhkidel oli jahuveskite ja «Ilmarise» kõrval Tallinnas suurkaubamaja peakauplus. Peale selle asutati auto- ning autokummide osakond. Puhkid esindasid Eestis autofirmasid «Chevrolet» ja «General Motors International». Samuti oli nende käes autokummide firma «Dunlop» ja õlifirma «Vacuum Oil» ainuesindus. 1936. aastal ehitas kaubamaja «J. Puhk ja Pojad» «Ilmarise» maa-alale uue korpuse autoremonditöökojale. Osakondi, kontoreid ja kaubamaju asutati Tartus, Viljandis, Võhmas, Rakveres, Narvas, Valgas, Abjal, Paides, Pärnus, Petseris, Põltsamaal ja mujal.

Ettevõtete, osakondade, kaubamajade ja kontorite kiire kasv ning Puhkide suhted kodanliku riigiaparaadiga võimaldasid neil oma ulatuslikke spekulatsioone jätkata kuni nõukogude korra kehtestamiseni. Nagu Esimesest maailmasõjast, nii ruttasid Puhkid ka Teisest maailmasõjast suuri kasumeid saama. Firma «J. Puhk ja Pojad» võttis enda kätte kodanliku kaitseväge varustamise suhkru, jahu ja teiste toiduainetega. Spekulatsioonide objektiks olid neil kõikvõimalikud kaubad, alates teravilja, suhkru, metsa ja metallidega ning lõpetades soola, riisi, heeringate ja tsemendiga.

«Tehas iseendast,» jutustab pensionär Rudolf Pirbe, «huvitas Puhke vähe. Rohkem tundsid nad huvi hoonete ja maa-ala vastu, et laiendada oma äri ja ehitada jahuveski. «Ilmarise» tehas oli neil kogu aeg nagu mingiks abikäitiseks, mis varustas seadmetega vanu veskeid ning valmistas masinaid Puhkide uutele veskitele Tallinnas ja Helsingis. Puhkidel oli välismaal palju varandust, peale Soome ka Rootsis, Saksamaal ja Šveitsis.»

Endise kaubamaja «J. Puhk ja Pojad» asemele loodi 1937. aastal uus aktsiaselts põhikapitaliga 500 000 krooni, mis koosnes tuhandest viiesajakroonisest aktsiast. Asutamiskoosolekul selgus, et Puhkid olid omandanud 992 aktsiat ning ainult 8 aktsiat oli läinud väljapoole perekonda. Vaevalt alustas aktsiaselts tegevust, kui tema põhikapitali suurendati poole võrra: 1938. aasta lõpul lasti aktsiaid välja veel 500 000 krooni eest, millega aktsiaseltsi kapital suurenes ühele miljonile kroonile. Nii sai ka uus aktsiaselts Puhkide käes edasise kiire rikastumise vahendiks.

1939. aastal oli «J. Puhk ja Poegade» puhaskasu ametlikult 136 500 krooni.

1939. aasta lõpul tõstsid nad spekulatiivselt hindu juba niivõrd jämedalt ja avalikult, et sellega ei saanud nõustuda isegi kodanlik valitsus. Jõulueelse spekulatsiooni eest anti koos teiste spekulantidega kohtu alla ka ärimees Joachim Puhk, kes oli kodanliku parlamendi ülemkoja — Riiginõukogu — liige, Kaubandus-Tööstuskoja esimees ja Soome peakonsul!

Muidugi ei tehtud sellele suurtegelasele midagi, keegi ei sulgenud teda trellide taha, kus oleks olnud ta õige koht. Vastupidi, firma «Puhk ja Pojad» jätkas veelgi aktiivsemalt spekulatsioonide nii äri- kui ka poliitilises elus. Puhkid toetasid Nõukogude Liidule vaenulikke aktsioone. Veel 1940. aasta kevadel ja suvel tegi Joachim Puhk omalt poolt kõik, et ühendada Balti riike Nõukogude Liidule vaenulikuks väljaastumiseks. Uhel esinemisel pärast 1940. aasta maipühi ütles Joachim Puhk Balti Ühendriikide loomise kohta: «Millist efekti annaks see meie julgeoleku kindlustamiseks, on igähele juba iseenesest selge.» Kelle julgeoleku «kindlustamisest» ta kõneles, on nüüd selge ka ilma kommentaarideta.

Niisugused olid aktsiaseltsi «Ilmarine» peremehed kodanluse võimu päevil. Ja raske oli töölistel leida või nõutada õigust selliste kõikkõimsate peremeeste käest.

Pärast 1924. aastat jätkus pealetung töötajate elatustasemele ja nende poliitilistele õigustele. Riigikogus vastuvõetud «riigikorra kaitse seadus» likvideeris viimasedki põhiseadusega lubatud õiguseriismed. Streikijatega käituti karmilt. Neid ähvardasid vallandamisid ja vangistamisid. Töötingimused aga halvenesid ning õnnetusjuhtumite arv «Ilmarises» kasvas. Kui 1925. aastal registreeriti tehases 12 õnnetusjuhtumit, siis 1926. aastal oli neid 19, 1927. aastal koguni 54 ja 1931. aastal 68.

1926. aastal hinnati masinaehitustehase «Ilmarine» varad uuesti ja arvestati ümber ta põhikapital nn. väärtkindlatesse markadesse vastavalt kuldbilansside seadusele. Kuldbilansside seadusega kohustati Eestis asuvaid ettevõtteid 1. jaanuari 1926. aasta seisuga ümber hindama kõik bilansikanded, mille seni arvestatud väärtus Eesti markades ei vastanud nende tõelisele väärtusele bilansi koostamise päeval. Ümberhindamine väärtkindlais markades tuli teostada vastavalt kursile 1 Eesti mark = 1 kuldkroon = 0,403 226 gr puhaskullas. Ümberhindamise tulemusena suurendati «Ilmarise» põhikapitali seniselt 16 miljonilt margalt 30 miljonile väärtkindlale margale, mis koosnes 3000 kümnetuhandemargasest aktsiast. Iga aktsia andis selle omanikule ühe hääle. Niisiis tõsteti ühe aktsia väärtus kümnekordseks ja seoses sellega anti üks hääle igale aktsiaomanikule, kuna varem oli ühe hääle saamiseks tarvis omandada vähemalt kümme aktsiat. Üle minnes uuele rahaüksusele kroonile, jäi «Ilmarise» põhikapitaliks 300 000 krooni ning ühe aktsia nominaalhinnaks 100 krooni.

Halvad tööolud ja turutingimused takistasid metallitööstuse arenemist ka järgnevail aastail. 1929.—1933. aasta majanduskriisi tagajärjel vähenes «Ilmarise» masinaehitustehases tööliste arv jällegi. Tehases leidis tööd ainult 150—170 töolist. Täideti mõningaid tellimusi veskimasinatele ja -turbiinidele, naftamootoreile ning maanteede ehitamise masinatele. Suure osa tehase toodangust moodustasid aiga siibrid, ventiilid, liiprinaelad, ketid, kirved, vankriteljed, kühvlid, adraninad ja -hõlmad. Tehase laiendamisest polnud juttugi. Vastupidi, tehase ühes vanemas hoones, 1882. aastal ehitatud korpuses avati koguni makaronivabrik. Ja seda pealegi äärmiselt antisanitaarsetes tingimustes. (Kaks aastat käis kirjavahetus ja kauplemine Puhkide suurfirma, Tallinna linnavalitsuse ja Majandusministeeriumi tööstusosakonna vahel käimla ehitamise ümber makaronivabriku töölistele!)

Midagi rõõmustavamat ei pakkunud masinapark. Aktsiaseltsi «Ilmarine» asutamisest oli möödunud juba viisteist aastat, kuid masinapark, üksikud erandid välja arvatud, oli ikka veel F. Wiegandi aegne. Uued peremehed täiendasid masinaparki ainult mõne tööpingiga ning ostsid juurde vaid üksikuid seadmeid ja mootoreid, nagu viis komplekti elektrikeevitusaparaate ja üks kirvepress. Tähtsamate masinate osas jäi masinapark isegi väiksemaks kui sajandi algul: treipinke oli nüüd ainult 35 (1901. aastal 42), puurmasinaid 8 (15) jne. Ja milleks olekski olnud vaja tehase masinaparki uuendada ning seda moodsa tehnikaga varustada, kui tehas kodanluse kogu kahekümneaastase valitsemisaja jooksul ei töötanud kunagi täie võimsusega! Harilikult kasutati tehase normaalset tootmisvõimsust 20—25%, tehase toodangu väljalaske hiilgepäevil 1937.—1938. a. aga 40—50% ulatuses. Tollal ehitati Tallinna elektrijaamale korsten, põlevkivi- ja fosforiidivabrikutele kitsa- ja laiarööpmelisi mootorvaguneid ning «J. Puhk ja Poegade» Soomes püstitatavale veskile seadmeid. Järgmisel aastal tõi Euroopas alanud sõda endaga kaasa rauapuuduse ja «Ilmarise» tehase toodang hakkas taas langema.

«Ilmarise» õpilased ja töölised teenisid kodanliku diktatuuri viimaseil aastail 14 kuni 42 senti tunnis ehk 28 kuni 84 krooni kuus. Töölistel kulus $\frac{1}{3}$ kuni $\frac{1}{2}$ sellest palgas ainuüksi korteriüürile. Nii on pikema jututagi selge «Ilmarise» tööliste madal elatustase. Toidule, kehakattele ja vaimsete vajaduste rahuldamiseks võidi kulutada vaid summa, mis võimaldas hädapärase elatamise.

Kõike tuli omandada raha eest, riigipoolseid kulutusi ei tehtud ei haridus-, sotsiaal- ega tervishoiu alal. Kesks-, eri- ja kõrgemates õppeasutustes kehtisid kõrged õppemaksud. Arstiabi saamiseks tuli töölisel oma palgast maksta sissemaksu haigekassale. Haiguskindlustuse organiseerimine oli peaaegu samal tasemel kui tsaarivõimu ajal. Arstiabi karjuvalt ülekohtusest korraldusest kodanlikus Eestis annab kõige ilmekama tunnistuse arstide kolmekuuline «streik» 1928. aastal.

Arstid nõudsid Tallinna Ühiselt Haigekassalt honoraride suu-
rendamist, ja kui viimane ei saanud arstide nõudmisele summade
puudumisel vastu tulla, keeldusid arstid haigekassas töötamast.
Arstid ei võtnud haigeid vastu haigekassa tšekkide alusel ja
nõudsid abivajajailt visiidi eest sularahas 3 kuni 5 krooni ega
andnud neile vastu kviitungit haigekassale esitamiseks. Kõrgen-
datud tasu hakkasid haigeilt nõudma ka kõik kliinikud. Ja seda
«streiki» vaatas kodanlik riigivõim rahulikult pealt. Oli ju siin
mängus ainult tööliste tervis, mitte kapitalistide huvid!

Kuid ka normaalsetes tingimustes tuli haigekassa alla arvatud
töölisel ravile juurde maksta ja päevapalgast sai tä haiguse ajal
ainult $\frac{1}{2}$ kuni $\frac{2}{3}$.

Tsaariajaga võrreldes polnud midagi muutunud vanadus- ja
invaliidsuskindlustuse osas. Alles 1939. aasta lõpul võttis Riigi-
kogu küll vastu «vanade töövõtjate kaitse seaduse», kuid sellega
kohustati «tööandjaid» tööl pidama ainult teatud arvu 50 kuni 65
aasta vanuseid töölisi. Omanikult võis 65-aastane tööline saada
elatusraha ainult siis, kui ta oli töötanud ühes ja samas ettevõt-
tes, kus oli rohkem kui viis töolist, vähemalt 20 aastat ja oli jää-
nud sel määral töövõimetuks, et ei suutnud end ise enam tööga
elitada! Mingit riiklikku vanadus- ja invaliidsuskindlustust
kodanliku korra ajal ei olnud. Kodanliku korra ajal kehtestatud
pensioniseadus haaras ainult riigiasutuste ja -ettevõtete ning
omavalitsuste töötajaid.

1934. aastal kehtestatud seaduse järgi said töölised seitsme-
päevase palgalise puhkuse, kuid sellegi puhkuse andmisest hiili-
sid tehaste omanikud mööda. Uus palgalise puhkuse seadus, mis
nägi ette töölise maksimaalseks puhkeajaks kaks nädalat, kehtes-
tati töölisliikumise kasvaval surve all 1940. aasta aprillis.

Kodanliku korra ajal, eriti fašistliku diktatuuri perioodil, mil-
lal tööliste poliitilisi õigusi igati kitsendati, oli samuti piiratud
töölisvanemate ja nn. töölisnõukogude liikmete tegevus. Real
juhtudel vabrikuanikud vallandasid töölisvanemad, mis viis
nende arvu vähenemisele. Üheks huvipakkuvaks leheküljeks
«Ilmarise» töölisnõukogu tegevuses on aktsiaseltsi juhatuse prot-
sessi töölisnõukogu valimise asjus. Töölisnõukogu liikmete vali-
misel 1931. aasta novembris osutusid seitsmest kandidaadist
valituks treial Arnold Preimann, freesija Rudolf Pirbe (praegu
pensionär) ja treial Edgar Petree. Aktsiaseltsi kandidaadid kukku-
sid valimistel läbi. Viimane ei tahtnud sellega, eriti laohoidja
Hugo Everti läbikukkumisega kuidagi leppida ja püüdis valimisi
tühistada. Tööliste õigused olid aga niivõrd ilmsed, et aktsiaselt-
sil tuli leppida kaotusega tööinspektori juures, Haridus- ja
Sotsiaalministeeriumis ning Riigikohtus.

Mis sundis siis aktsiaseltsi peremehi valitud tööliste vastu nii
energilist protesti tõstma? Selle kohta loeme Riigikohtule esita-
tud kaebuses: «A/s «Ilmarise» juhatusele on suure tähtsusega, et
kõikidel töölistel peaks olema võimaldatud võtta osa vanemate

valimise toimetusest, sest mida rohkem töölisi võtab osa valimisest, seda vähem peasevad mõjule tööliskonna käredate voolud.»

Fašistliku diktatuuri perioodil astus kodanlik valitsus energiliselt välja igasuguste «käredate voolude» vastu. 1935. aasta lõpul jõustus töötulide lahendamise seadus, mis tõi streigivõitlusse sundvahenduse ja millega tööliste streigiõigust tunduvalt piirati ning raskendati. 1938. aastal kehtestati Töövõtjate kutseühingute ja nende liitude seadus, mis lõi ametiühingute asutamisel erikorra, kirjutas neile ette kohustuslikud normaalpõhikirjad ja allutas nende organisatsioonide tegevuse erijärelevalvele. Vaatamata kõigile taoliste tööliste tegutsemisvabadust piiravatele abinõudele ei suudetud fašistliku valitsuse võimu jäädvustada. Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel kukutasid töölistes kodanluse diktatuuri 1940. aasta juunipäevil ja nende tööliste esimestes ridades sammusid ka metallistid «Ilmarise» masinaehitustehasest.

ESIMENE NÕUKOGUDE VÕIMU AASTA. FAŠISTLIK OKUPATSIOON

Nõukogude võimu kehtestamine tõi põhjaliku pöörde tehase ellu. Laseme sellest jutustada EKP Tallinna Linna Mererajooni komitee teisel sekretäril Rodion Podgornõil, kes tollal oli üks «Ilmarise» töölisi.

«1940. aasta juunipöörde ajal oli tehas parajasti remondis ja töölistes laiali. Kuid miitinguleminek organiseeriti siiski. Minulegi tuldi koju järele. Muidugi polnud Võidu väljakul kõiki «Ilmarise» töölisi, kuid need, keda osutus võimalikuks kätte saada, olid tulnud. Mäletan meie ühist käiku Kadriorgu presidendid lossi juurde ja poliitiliste vangide vabastamist vanglast.

Juunipäevil toodi välja tööliste käes hoiul olnud 1917. aasta võitluslipp. «Ilmarise» töötajad võtsid selle lipu all osa nõukogude võimu väljakuulutamisele pühendatud miitingust Võidu väljakul 21. juulil. Selle lipu lehvides saatsime ka Balti jaamast pidulikult teele Eesti NSV delegatsiooni, kes sõitis Moskvasse ettepanekuga võtta Nõukogude Eesti vastu nõukogude rahvaste perre üheõigusliku liiduvabariigiina.

Nõukogude võimu kehtestamise järel paranesid töötajate töötingimused. Tööliste vaenulikud meistrid ja juhtivad töötajad eemaldati. Nende asemele tulid uued inimesed, kes mõistsid tööliste vajadusi. Isegi sellised endastmõistetavad asjad, nagu riiekapid ja duširuimid, said «Ilmarise» tööliste kättesaadavaks alles pärast juunipööret. Varem soojendasime endale pesuvett naftaahjus ja ämbridki vee soojendamiseks otsisime ise.»

Abinõud, mis Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ja Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee juba

1940. aasta teisel poolel tarvitusele võtsid töötajate materiaalse olukorra parandamiseks, muutsid seda põhjalikult. Augustikuus tõsteti kõigi tööliste, insener-tehnilise personali ja teenistujate palka 20—60%. Naistöölise töötasu viidi meestöölise töötasu tasemele. Veelgi enam kui töötasud tõusis aga «Ilmarise» töötajate elatustase. Tunduvalt alanes korteriüür. Halbades korterites elanud töölisel paigutati ümber parematesse korteritesse ning alustati uute elamute ehitamist. Töötajad said hakata laialdaselt kasutama sanatooriume, puhkekodusid, lastesõimi ja -aedu. Juba 1940. aasta novembris seati sisse ka tasuta arstiabi ja riiklik kindlustus.

Tundmatuseni muutusid nõukogude võimu esimesel aastal töötingimused ja tööolud. Tööstuse tormilisele kasvule pani aluse suurtööstuse natsionaliseerimine. «Ilmarises» nagu teisteski tehases viidi natsionaliseerimine läbi tööd katkestamata. Natsionaliseerimisel tugineti tehase kommunistidele, kommunistlikele noortele ja ametiühingukomiteele. Tööliste koosolekul tehti teatavaks Natsionaliseerimise Peakomitee otsus tehase natsionaliseerimise, vana direktiooni tagandamise ja tehase juhtimiseks komissari määramise kohta. Tehas allutati Lennukitööstuse Rahvakomissariaadile ning ta hakkas saama uusi masinaid. Endine autoremonditöökoda likvideeriti ja sisustati täielikult uute tööpinkidega.

Tehases loodi oma partei- ja komsomoliorganisatsioon. Parteiorganisatsiooni esimeseks sekretäriks sai pärsine Tallinna Masinaehitustehase meister Juhan Aavik. Rodion Podgornõi oli esimeste hulgas, kes astusid kommunistlikku noorsooühingusse. Esialgu oli neid algorganisatsioonis 7—8, kuid peagi tõusis kommunistlike noorte arv poolesajale. Igal pool ja kõiges võis tehases näha uue elu algust.

Veel ei olnud kõik uued tööpingid kohale monteeritud, kui tuli alustada juba monteeritud seadmete lahtimonteerimist. Algas Suur Isamaasõda. Uued masinad evakueeriti tagalasse. Paljud «Ilmarise» töötajad läksid Punaarmeele, mitmed langesid rahva väepataljonides võideldes, nii mõnedki sattusid fašistide koondus- ja vangilaagrisse.

Tööst fašistliku okupatsiooni ajal jutustavad pensionär Arnold Dimann ja pearaamatupidaja asetäitja Mihkel Viron, kellel tänavu möödus tehases veerand sajandit. Midagi tõhusat «Ilmarises» okupatsiooniajal ei tehtud. Tehas allutati Transpordi ja Liikluse Valitsusele ja seal hakati autosid remontima. Töölised nokitsesid pisiasju, et neid maal toiduainete vastu vahetada.

1942. aastal hakati tehase tööd ümber korraldama. «Ilmarises» pidi alustatama allveelaevadele kuuldeaparaatide valmistamist. Korraga võeti käsile 25 komplekti. Koopereeriti Breemeni tehasega, kuid detaile saadi sealt väga korrapäratult. Breemeni tehased kannatasid liitlaste pommirünnakute all. Fašistid ei suutnudki organiseerida «Ilmarises» uue toodangu väljalaskmist ning ükski

kuuldeaparaat ei väljunud tehase väravaist. 1944. aastal ei võinud tehase füürid enam mõeldagi tootmise organiseerimisele. Fašistlik armee aina «õgvendas rindejoont» ja tagalafašistid piilusid mõlema silmaga «vaterlandi» poole.

Ettevalmistustele tehase purustamiseks tõmbasid kriipsu peale tööliste endi loodud tehasekaitse ja Nõukogude armee välkkiire rünnak Tallinna vabastamisel. Töölised kõrvaldasid okupatsiooni-aegse direktori püstolkuulipilduja ühes laskemoona ja käsigranaatidega. Tehases organiseeriti relvastatud kaitse, mille tõttu sakslaste viieliikmelisel mineerimissalgal jäi tehas mineerimata.

«ILMARISE» TÖUSUTEE NÕUKOGUDE VÕIMU AASTAIL 1944—1958

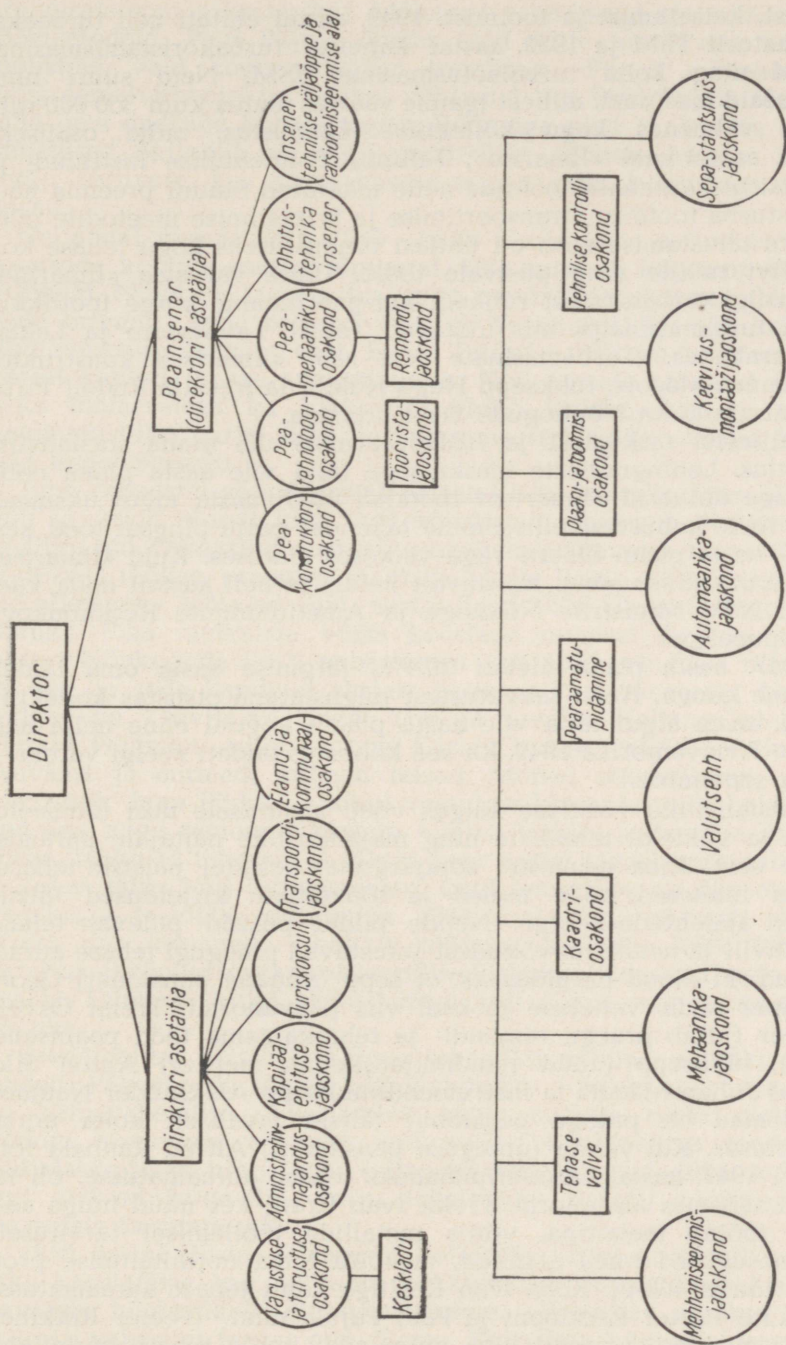
1944. aasta sügiseseks pööripäevaks vabanes Tallinn fašistlikest okupantidest. Töö võis uuesti alata, kuid ta algas suurte raskustega. «Ilmarise» tehases oli 1941. aastal üle 400 töölise, 1944. aasta IV kvartalis aga ainult 78.

Loomulikult ei saanud tehas tööliste vähesuse tõttu täita neid ülesandeid, mis talt nüüd, rahvamajanduse taastamise perioodil, oodati. Sellepärast pöörati esmajoones tähelepanu uue kaadri kasvatamisele. 1944. aasta oktoobris võetud esimese sotsialistliku kohustuse põhjal otsustati kiire korras välja õpetada 200 töölise. Kvartaliplaani täitis «Ilmarine» (Tallinna II Masinaehitustehas, nagu teda nüüd nimetati) ennetähtaegselt, isegi varem kui sotsialistlikus kohustuses oli lubatud — 24. detsembri asemel 21. detsembril.

Juba esimestel töökuudel pandi alus kindlale traditsioonile olla alati parimate ettevõtete hulgas Tallinnas, vabariigis ja kogu Nõukogudemaal. 1945. aasta märtsikuu töötulemuste eest määrati tehasele esmakordselt Eesti NSV Ministrite Nõukogu ja Eesti NSV Ametiühingute Nõukogu rändpunalipp.

Viie aasta plaan (1946—1950) seadis tehase kollektiivi ette ülesanded vabariigi põlevkivi-, turba- ja teiste tööstusharude, aga samuti põllumajanduse varustamiseks mitmesuguste seadmete ja masinatega. Alludes Eesti NSV Kohaliku, Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Ministeeriumile, pidi tehas valmistama vajalikke seadmeid eelkõige selle ministeeriumi ettevõtetele. Suuremateks töödeks olidki Kohtla-Järve õlitehase põlevkiviretortide taastamine ja kõrge tootlikkusega turbafreesimis- ning turbakogumismasinate «FTK» ehitamine 1948. aastal. Järgmistel aastatel tehti osad Kiviõli kombinaadi tunnelahjule ja monteeriti ahi nr. 1. Selle objekti käikulaskmiseks valmistati toodangut 3,2 miljoni rubla eest, kusjuures seadmete kogukaal oli 500 tonni. Põlevkivitööstuse ettevõtetele ehitati veel köistee, õlimahutid jpm.

Üheaegselt nende töödega jätkati koos Polütehnilise Instituudi ja Tootsi briketitehase töötajatega uute turbamasinate konstruee-

Joonis 1. Masinaehitustehase «Ilmarine» juhtimise skeem.

rimist, katsetamist ja tootmist. 1949. aastal ehitati neli turbaekskavaatorit TEM ja 1950. aastal kaheksa turbakoristamismasinat TUM ning kolm turbalaotusmasinat ESM. Neid suuri ning võimsaid masinaid, millest igaühe väärtus ulatus kuni 350 000 rublani, valmistas kogu kollektiiv. Tunnustus, mille osaliseks 1950. aastal said «Ilmarise», Tallinna Polütehnilise Instituudi ja Tootsi briketitehase töötajad neile määratud Stalini preemia näol freesturba tootmise, transportimise ja brikettimise meetodite põhjaliku täiustamise eest, oli ühtlasi tunnustuseks kogu tehase kollektiivi tublile ning püsivale tööle. Üldse varustas «Ilmarine» vabariigi turbatööstust rohkem kui paarikümne kõrge tootlikkusega turbamasinaga, mis töötavad Tootsi, Lavassaare ja Lehtse turbarabades. Turbamasinate eest said «Ilmarise» konstruktor Johannes Mäeots, lukksepp Hugo Kuldla ja freesija Rudolf Pirbe samal aastal ka Nõukogude Eesti preemia.

Paljudest raskustest ja hädadest aitas üle saada sotsialistlik võistlus. Leningradlaste üleskutsega täita viie aasta plaan nelja aastaga ühinesid «Ilmarise» töötajad 1947. aasta algul üksmeelselt. Selle kohustuse elluviimine tähendas palju pingsat tööd, sest 1946. aasta plaan ületati väga väikeses ulatuses. Kuid «Ilmarise» kollektiiv pidas sõna. Korduvalt hoidis ta neil aastail enda käes Eesti NSV Ministrite Nõukogu ja Ametiühingute Kesknõukogu rändpunalippu.

1947. aasta plaan ületati 39,4%, järgmise aasta oma täideti kümne kuuga. Neist saavutustest julgustatuna otsustas kollektiiv 1949. aasta algul täita viie aasta plaani koguni enne nelja aastat — 7. novembriks 1949. Ka see kohustus täideti veelgi varem — juba septembris!

Sotsialistliku võistluse käigus võeti kasutusele uusi töömeetodeid ja võideldi tehniliste ning majanduslike näitajate parandamise eest. Juba esimestel sõjajärgsetel aastatel paistsid tehases silma inimesed, kelle nimed ja töövõitude kirjeldused täitsid sageli ajalehtede veerge. Nende pildid püsisid pidevalt tehase autahvilil ja nende töövõitudest jutustavad praegugi tehase aaraamatud. Ei olnud harulduseks, et sepp (nüüdne pensionär) Georg Tomper andis vahetuse jooksul viis päevanormi. Treial Osvald Opper (juhhib praegu remondi- ja tehnikajaama tööd peainsenerina), lukksepp (nüüd remondijaoskonna meister) Anton Sild, treial Juhan Mäeots ja instrumendilukksepp Aleksander Naumov (mõlemad on praegu pensionil) täitsid tavaliselt kolm normi vahetuses. Kui valaja (praeguse pensionäri) Alfred Rannala foto kanti 1947. aastal oktoobripühadeks tehase aaraamatusse, oli tal käsil seitsmes aastanorm. Treial Ivan Kraft, kes nüüd hulga aastaid töötab meistrina, võttis metallide töötlemisel tarvitusele mitmesugused uued abinõud, mistõttu tema normitaitmise protsent tõusis 400-ni. Koos Ivan Kraftiga kanti tehase aaraamatusse treialite Peeter Rikkineni ja Paul Pajula nimi. (Peeter Rikkinen valiti möödunud aastal juba mitmendat korda tehase partei-alg-

organisatsiooni sekretäriks.) Mõlemad rakendasid treimisel uusi töömeetodeid. Paul Pajula õpetas neid mitte ainult oma tehase töölistele, vaid kogu vabariigi treialitele. Pärast mõneaastast tööst eemalviibimist tervislikel põhjustel tuli Paul Pajula tänavu jälle oma endisele kohale tagasi. Rõõmuga nägi ta, kuidas tema kunagised õpilased on nüüd eesrindlike tööliste hu'gas, nagu Hugo Tõruvere, kes kuust kuusse annab kaks, kolm ja enamgi normi.

Neljandal viisaastakul (1946—1950) tõusid esile paljud tööjõu-reservide koolide endised õpilased. Üks neist oli lukksepp Elmar Priimägi. Nüüd on ta keevitus- ning montaažijaoskonna lukkseppade brigadir, kelle brigaad võistleb kommunistliku töö kollektiivi nimetuse saamise eest. Elmar Priimäe nimi on juba mitmel korral kantud tehase auraamatusse. Neil aastail kasvasid tubli-deks töömeesteks ka lukksepad Hugo Kuldla, kes on nüüd kommunistliku partei liige, ja praegune remondijaoskonna juha-taja Endel Soosalu.

Juba esimestel sõjajärgsetel aastatel said tuntuks Jaan Kalju-laiu ja Adolf Nursti nimi, kes võistlevad nüüd samuti kommu-nistliku töö kollektiivi austavat nimetust taotlevates brigaadides. Valukoja töölise, praeguse stantsija Marta Reino esitasid ja vali-sid «Ilmarise» töötajad 1951. aastal Eesti NSV Ülemnõukogu saa-dikuks. Pika nimekirja võiks koostada nendest, kellele varsti pärast Nõukogude Eesti vabastamist anti tööeesrindlase nimetus ja kes on seda kandnud aastast aastasse kuni tänaseni. Nende hulgas on keevitajad Endel Loo ja Lembit Kallang, elektrik Harald Feldman, autolukksepp Karla Orntlik, märkija Raimond Auväärt ja mitmed, mitmed teised. Mõned eesrindlased, nagu mehaanik Jaan Pikkor, edutati vastutusrikkamale töökohale, tei-sed aga, nagu remondilukksepp August Valdre ja freesija Rudolf Pirbe, lahkusid tehasesest ja läksid paar aastat tagasi pensionile.

Tehas täitis küll tootmisplaani, kuid tema töös oli üks oluline puudus — ta töötas kahjumiga. 1948. aasta algul püstitati «Ilma-rises» uus ülesanne — hakata töötama tulukalt. Kõik tehases tarvituselevõetud organisatsioonilised abinõud teenisid seda ees-märki. Esimene, kuigi väike kasum anti riigile juba sama aasta lõpuks.

Sotsialistliku võistluse käigus lahendati mitmed muudki üles-anded. Päevakorda tõusis käibevahendite ringluse kiirendamine ja käibevahendite vabastamine poole miljoni rubla ulatuses. Hakati arendama võistlust eeskujuliku kvaliteediga toodangu väljalaskmiseks ning loodi esimesed kõrgekvaliteedilist toodan-gut andvad brigaadid. Palju tähelepanu pöörati tootmispinna paremale kasutamisele.

1950. aastal alustas «Ilmarise» kollektiiv võistlust metalli sääst-liku kasutamise eest, et saata kokkuhoitud metall Volgal ehitavatele hiiglaslikele elektrijaamadele. «Ilmarise» algatus levis kiiresti vabariigi teistes ettevõtetes. Kuibõševi hüdroelektrijaama

ehituselt saabus «Ilmarise» direktori nimele peatselt telegramm: «Avaldame tänu Teie kollektiivile ehitusele osutatava abi eest. Oleme nõus vastu võtma 100 tonni metalli Teie poolt näidatud spetsifikatsiooni kohaselt. Palume metall kiiresti ära saata meie adressil.»

Viienda viisaastaku algul, 1951. aasta jaanuaris, liideti «Ilmarisega» ajutiselt elektriarmatuuride tehas «Arba»*. Sama aasta oktoobris allutati tehas NSV Liidu Raskemasinaehituse Ministeeriumile. Viimane sündmus oli tehase edasisele arenemisele otsustava tähtsusega. «Ilmarise» ajaloos algas uus etapp. Tehases hakati valmistama katelde abiseadmeid, poolmehaanilisi küttekoldeid ja aparate katlaagregaatide automaatseks reguleerimiseks. Hiljem hakati tegema katlaseadmetele tahmapuhureid, mis praegu on muutunud üheks peamiseks toodanguliigiks.

Üksiktootmiselt ja tootmiselt väikeste partiide kaupa mindi üle seeriatootmisele. Tõsi küll, üleminek ei toimunud järsku. Paralleelselt seeriatootmise juurutamisega täideti nii 1951. kui ka 1952. aastal veel palju üksiktellimusi, kuid algus oli siiski tehtud. 1951. aastal toodang küll langes ja tööviljakus vähenes, aga see oli ajutine, tootmise ümberkorraldamisest tingitud nähtus. Juba 1952. aastal ületas toodangu väljalase 1950. aasta taseme. Tööviljakus tõusis 1953. aastal tunduvalt kõrgemale 1950. aasta tasemest. Neil aastail toimus tehase töös täielik murrang ning algas nii toodangu kui ka tööviljakuse tormiline tõus. Toome näitena vaid paar võrdlusarvu. Kaheksa aasta jooksul, 1945—1952, suurenes «Ilmarise» toodangu väljalase 3,3-kordseks ja tööviljakus ligi 2,5-kordseks. Seitsme aasta jooksul, alates 1952. aastast kuni 1958. aastani, kasvas toodangu väljalase aga peaaegu 4,8-kordseks ja tööviljakus ligi 5,2-kordseks.

Mitmesuguste, kuni tänaseni valmistatavate seadmete konstrueerimise, tootmise juurutamise ja tehnoloogiliste protsesside väljatöötamise kõrval organiseeriti tehases ajutiselt tuulegeneraatorite seeriatootmine. Aastail 1952—1953 ehitati «Ilmarises» ka seitse trammi mootor- ja järelvagunit ning valati postid Koplit ja Kadrioru trammiliini ühendava teelõigu jaoks. Tehases valmistati veel kraaviatru, kraapsöötjaid, maisikombaini sõlmi, kesküttekatlaid ja tuletõrjekirveid. Koos endise «Arba» tehasega toodeti tormilaternalid, armatuure ja lühtreid. Muuhulgas tehti armatuurid Moskva Riiklikule Ülikoolile ja Eesti NSV paviljonile üleliidulisel põllumajandusnäitusel.

Tehase tehnikaosakonnas töötasid koos konstruktorid ja tehnoloogid. Seal valmisid hädavajalikud joonised toodangu ja rakiste jaoks. Uute ülesannete elluviimisel ei suutnud ühte tehnikaosakonda koondatud tehnoloogid ja konstruktorid enam toime

* 1957. aastal lahutati «Arba» «Ilmarise» tehasest ja liideti tehasega «Elektrometall». Hiljem ühendati «Elektrometalliga» ka tehas «Presto» üheks ettevõtteks tehase «Estoplast» nime all.

tulla. Loodi kaks iseseisvat osakonda, mida juhivad peatehnoloog ja peakonstruktor. Nende osakondade töömaht, võrreldes endise tehnikaosakonna tööga, kasvas mitmekordseks.

Üksiktootmise juures polnud täpse tehnoloogia väljatöötamine ei tasuv ega mõeldav. Paljud küsimused lahendati siis tsehhides ja sageli mitte just kõige ratsionaalsemal viisil. Seeriatootmise tingimustes, kus iga gramm, protsent ja minut tähendab suuri sääste, ei saanud enam leppida nende otsustega, mis vahetult töö käigus ja töökohal vastu võeti. Oli vaja ette välja töötada täpne tehnoloogiline protsess, luua kõikehaarav tehnoloogiline dokumentatsioon ja projekteerida rakised. Uut tehnikat loovad konstruktorid pidid lakkamatult otsima võimalusi juba tootmisse võetud seadmete täiustamiseks ning ühe või teise sõlme töökindluse tõstmiseks. Seadmeid tuli valmistada kiiremini, paremini ja odavamalt. Olemasolevatest tehnoloogide ja konstruktorite jõududest selleks suureks tööks ei piisanud. Tänaoleks ongi nende arv tõusnud kahe ja poole kordseks, võrreldes selle ajaga, mil seeriatootmisele üle mindi. Arvud toodangu järsu tõusu, töövõime kasvumise ja omahinna alandamise kohta kõnelevad, kui otsustav oli nende muudatuste läbiviimine ja kui suurt kasu andis tehasele uue tehnika rakendamine. Üksnes viimase kolme aasta jooksul tehti vanade konstruktsioonide juures ligi kolm tuhat muudatust. Neid on tehtud nii palju, et toode, mis küll kogu aeg on nomenklatuuris ühe ja sama nimetuse all, ei ole enam hoopiski see, mis ta kolm-neli aastat tagasi oli. Nii on lugu küttekollete, tahmapuhurite, magnetkontaktorite, õlipihustite ja muude seadmetega, mis püsivad juba aastaid seeriatootmises.

Esimesed konstruktsioonid saadi I. Polzunovi nimelisest Kateldest ja Turbiinide Keskinstituudist. Tehasel polnud aga kõiki materjale ja nende seadmete tootmine ettenähtud kujul ei osutunud võimalikuks. Puuduvate materjalide asendamine teistega nõudis muudatuste tegemist konstruktsioonis. Hiljem tehti neid juba seadmete töökindluse ja ökonoomsuse huvides. Näiteks kaalus vana, vähese töökindlusega magnetkontaktori 15 kg, praegune töökindel magnetkontaktori aga ainult 3 kg. Suured muudatused toimusid ka tahmapuhurite konstruktsioonis. Et «Ilmarine» on ainukeseks tahmapuhureid tootvaks tehaseks Nõukogude Liidus, siis ei ole võimalik teistelt kogemusi saada ning tahmapuhurite edasine täiustamine sõltub konstruktorite endi loovast mõttest. Nagu peakonstruktor Koit Niidas märgib, on «Ilmarine» konstruktorite uuendused tahmapuhurite osas analoogilised Ameerika Ühendriikides tehtud täiendustega, millest annavad tunnistust kirjutused viimasel ajal tehasesse saabunud tehniliste ajakirjade veergudel.

Kuivõrd pingsalt uusi, täiuslikumaid konstruktsioone välja töötatakse, selle kohta vaid mõni näide. Tahmapuhur on seade katlagregaatide küttepindade puhastamiseks, mis võimaldab suurendada soojuselektrijaamade töökindlust ja ökonoomsust. Tahke-

kütuse põlemisel kattuvad küttepinnad tuha ja šlakiga. Need takistavad soojuse ülekannet ja katla kasutegur langeb. Sellepärast on võitlusel katlaagregaatide küttepindade mustumise vastu tähtis koht soojuselektrijaamade töös. Katla kasuteguri langust aitavadki vältida «Ilmarise» tehases valmistatavad tahmapuhurid. Tahmapuhur töötab kuni 30-atmosfäärilise aururõhuga. Tema paarikümnesekundilisest töökäigust aitab, et katla küttepindadelt puhastada sinna kogunenud mustus. Tahmapuhuritega komplekteeritakse soojuselektrijaamades ja suurtes tehastes ehitatud uued katlaagregaadid, samuti valmistatakse neid töötavate soojuselektrijaamade varem eksploatatsiooni antud katlaagregaatidele.

Esimene tahmapuhur ОПП-2 läks seeriatootmisele 1953. aastal. Aasta hiljem valmis tahmapuhuri kolm konstruktsiooni. 1955. aastal töötati välja tahmapuhuri uus konstruktsioon. 1956. aastal täiendati tahmapuhureid veelgi — nomenklatuuri tekkis viis erinevat nimetust. 1957. aastal valmis jälle kaks konstruktsiooni, kusjuures tahmapuhur ОПП-5 kohandati ülivõimsate katelde jaoks. Möödunud aasta oli konstruktoritele eriti pingerikas tahmapuhurite täiendatud ja uute konstruktsioonide väljatöötamisel, millede arv ulatus seitsmeni. Lühikäiguliste tahmapuhurite kõrval toodetakse nüüd ka pikakäigulisi (10—12 meetrit) tahmapuhureid. Seitsme aasta plaanis on ette nähtud senisest veelgi võimsamate katelde tootmine ning see tingib intensiivse töö jätkumise tahmapuhurite konstruktsioonide täiustamisel. Tuleb konstrueerida puhuri pikem käik ja tõsta aurujoa võimsust, et saavutada selle tegevuse suuremat raadiust.

Möödunud aastate jooksul täiustati ja moderniseeriti ka magnetkontaktoreid ja automaatseadmeid. Magnetkontaktorid on elektronregulaatorite juures kasutatavad spetsiaalsed magnetlülitid, millela tahmapuhurite automaatne juhtimine ei ole mõeldav. 1954. aastal valmisid katelde hüdrauliline automaat- ja kaugjuhtimisseade. Aasta hiljem töötati välja kaugjuhtimisseadme uus mudel, katelde elektromehaaniline ja tahmapuhurite automaatseade kontrolleriga. 1957. aastal konstrueeriti tahmapuhurite elektron- ja mullu pneumaatiliste tahmapuhurite automaatsed juhtimisaparaadid. Möödunud aastal valmisid haaveljoaseadme esimesed katseksemplarid katelde püstkonvektiivküttepindade puhastamiseks. Need konstrueeriti koostöös Üleliidulise Soojustehnika Instituudiga. Tänavu läheb haaveljoaseade seeriatootmisse, kuid ühtlasi on konstruktoritel käsil sellele automaatse juhtimisaparatuuri loomine. Konstruktorid Koit Niidas, Paul Kanger, Lembit Vei, Oskar Toon, Viktor Teearu, Andres Tali, Sinovi Raškin ja Kaljo Kuurperk on võitnud energeetikute hulgas üleliidulise kuulsuse.

Põhjalikult muutus pärast uue toodangu juurutamist ja seeriatootmisele üleminekut tootmistehnoloogia. Tööpingipark kohandati uuele toodangule. Individuaalootmise perioodil oli raske ette

näha, mida mõne aja pärast tuleb valmistada, ning seepärast polnud võimalik läbi viia tööpinkide paigutust vastavalt mingile kindlale tehnoloogilisele tsüklile. Nüüd see võimalus avanes. Varem gruppidesse koondatud tööpingid asetati tehnoloogilise protsessi järgi. Suuremate seeriade tootmisel võeti kasutusele poolautomaat- ja automaatpinke. Mitmed spetsiaalsed tööpingid ehitati oma konstruktorite jooniste järgi. Martin Lell konstrueeris magnetkontaktori vedrude valmistamise automaadi, Kalju Pihu automaadi hõbekontaktide valmistamiseks, Pavel Grigorjevi ettepanekul tehti pink torude tükeldamiseks jne. Real juhtudel täiendati ka uusi masinaid (näiteks gaasilõike-poolautomaat), moderniseeriti lõikepinke ja presse, millega parandati nende tehnilisi omadusi ja tõsteti tööviljakust.

Suletud tehnoloogilise protsessiga jaoskondade loomine võimaldas tööd paremini organiseerida, lühendada toodete valmistamise tsüklit ja vähendada tehase sisetransporti. Kuid sisetransportki on tundmatuseeni muutunud. Porisel õuel ja tsehhides vee- renud rullikute asemel sõidavad nüüd siledail asfalteeritud teedel elektrikärud. Detaile tuli varem ühe pingi juurest teise juurde transportides korduvalt ümber laadida. Nüüd paigutatakse nad partiide kaupa eriliselt selleks valmistatud normaliseeritud transpordikastidesse ja nad liiguvad ühes ning samas kastis kogu tootmisprotsessi vältel. Kastid on pealegi selliselt konstrueeritud, et nende tõstmiseks elektrikärule pole vaja enam kasutada füüsilist jõudu. See näiliselt väike muudatus annab tehasele suurt säästu — 200 000 rubla aastas — transporditööliste hulga ja tööaja arvel.

Üleminek seeriatootmisele lubas sisse seada koopereerimise teiste tehastega. Koopereerimisplaani saab nüüd koostada pika aja peale ette ning see annab häid tulemusi omahinna alandamisel.

Väga olulist osa toodangu väljalaske suurendamises ja omahinna alandamises etendavad rakised. Peatehnoloog Osvald Raud ütleb, et seni kui detailide tootmisel polnud sisse seatud vahetatavuse põhimõtet ning need oli vaja omavahel sobitada, tuli umbes kümne detaili kohta üks rakis. Rakis tehti ainult sel juhul, kui detaili ei saadud kuidagi teisiti valmistada. Ei olnud ju mõeldavgi ühe või mõne üksiku detaili tootmiseks hakata konstrueerima kalleid rakiseid. Praegu tuleb iga detaili kohta umbes kolm rakist. Seega on rakiste kasutamine suurenenud 30 korda! Möödunud aastal hakati ulatuslikult kasutama pneumaatilisi rakiseid, mille arv ulatub nüüd juba kaugelt üle poole tuhande. Pneumaatilised rakised vähendavad abiaegu kuni 40% võrra. Praegu võib pneumaatilisi rakiseid näha mehaanikajaoskonna kõigi pingitüüpide juures, kuid neid kasutatakse ka teistes jaoskondades.

Tootmises hakati kasutama uusi tehnoloogilisi protsesse, mis varem olid «Ilmarises» tundmatud, nagu bakeliidi pressimine,

galvaaniline katmine, fosfatiseerimine, masinvormimine, kokillivalu jm. Käsitsivormimine on tehastest peaaegu kadunud. Masinvormimisel mehhaniseeriti nii vormikastide mullaga täitmine kui ka vormimulla kinnitampimine ja mudelite väljavõtmine. Vaevalt minuti jooksul tehakse töö, milleks varem kulus 15—30 korda rohkem aega. Masinvormimise laialdase kasutuselevõtmisega mehhaniseeriti vormimulla transport. Tööviljakus valutsehhis kasvas seetõttu kiiresti ning toodangult vormimispinna ühe ruutmeetri kohta jõudis «Ilmarise» valutsehhi järele hästi mehhaniseeritud valutsehhidele teistes tehastes. 1945. aastaga võrreldes kasvas valutsehhi toodang 1958. aastaks neljakordseks. Kaks vormijat teevad nüüd ära töö, milleks varem oli vaja 22 kõrge kvalifikatsiooniga töölisi. Masinvormimise sisseseadmine oli võimalik ainult seeriatootmisele ülemineku tõttu. Enne seda, kui tehas oli peamiselt põlevkivitööstuse remondibaasiks, täideti kuu jooksul keskmiselt 120—130 individuaaltellimust, igas tellimuses umbes niisama palju positsioone. Loomulikult polnud spetsialiseerumine neis tingimustes võimalik. Praegu valmistab tehas põhiliselt ainult nelja liiki seadmeid, mis vajavad malmivalu.

Nii nagu tundmatuseni muutusid seeriatootmisse antud seadmete konstruktsioonid, nii muutus ka nende tehnoloogia. Tahmapuhurite esimeste partiide juures kunagi tarvitusele võetud tehnoloogia pole enam võrreldavgi tänapäeva tehnoloogiaga. Vahepeal organiseeriti montaažijaoskond ning paljud operatsioonid seal mehhaniseeriti. Laagrid ja puksid pressitakse nüüd seadmesse pneumaatiliste pressidega, kuna varem taoti neid vask- ja tinahaamritega. Mõni aeg tagasi lihviti klappe käsitsi, praegu teeb seda tööd spetsiaalne mehhanism. Kasutusele võeti keevitusmanipulaatorid, mis lubavad töötlemisel detaili ette keerata igast küljest. Pneumaatiliste rakiste kõrval tarvitatakse ka mitmesuguseid pneumaatilisi tööriistu jne.

Tehnoloogia ei seisa paigal, ta täiustub iga päevaga. Peamiselt tegelevad tehnoloogiliste küsimustega peatehnoloogiasakonna neli tehnoloogide rühma. Ühed on ametis töö, teised materjalide normeerimisega ja uue tehnika juurutamisega, kolmandad projekteerivad puhttehnoloogilisi protsesse, neljandad rakiseid. Tööriistajaoskonda koormatakse alataasa uute rakiste ja eksperimentaaltööde valmistamisega. Nende tootmisse rakendamine tähendab jälle üht sammu edasi tehnoloogilise protsessi täiustamisel.

Uute seadmete seeriaviisilise tootmise, toodangu väljalaske suurendamise ja tööviljakuse tõstmise ülesannet ei oleks saanud lahendada üksi «Ilmarise» tehase kollektiivi enda jõupingutustega. Abi saadakse vennasvabariikide paljudelt tehastelt, kes varustavad «Ilmarist» tööpinkide ja vajalike materjalidega. Kui võrrelda tehase praegust masinaparki sellega, mis seal oli pärast Tallinna vabastamist fašistlikust okupatsioonist, siis erinevad need teineteisest nagu päev ja öö. Tollal oli «Ilmarises» palju vanu tööpinke, mis rakendati tootmisse juba möödunud sajandi 90-ndal

aastail. Suure hulga tööpinkide vanus oli aga hoopis teadmata. Nähtavasti leidsid need tee F. Wiegandi tehasesse paarkümmend aastat enne sajandivahetust. Kaugeltki mitte kõikidel tööpinkidel polnud omaette mootoreid ja transmissioonilindid keerlesid nagu vanasti F. Wiegandi ajal. Transmissioonil olid valutsehhis savi-veski, mehaanikatsehhis hõövel- ja puurmasinad, väikesed treipingid ja ka suur karusselltreipink, sepatsehhis smirgelpukk, laud-sepatsehhis trei-, hõövel- ja freesmasinad jne.

Tänapäeval on pilt hoopis teine. Ei maksa vist nimetadagi, et transmissioonid on ammu unustushõlma vajunud. Enne 1940. aastat väljalastud tööpinke on veel ainult 13% nende üldarvust. Üle $\frac{2}{3}$ kõigist «Ilmarise» tehases töötavaist seadmeist on valmistatud pärast 1946. aastat. Viimase viie aasta jooksul ehitatud tööpinkide ja masinate arv moodustab umbes 45% kõigist «Ilmarises» kasutatavatest seadmetest. Need arvud kõnelevad «Ilmarise» masinapargi kiirest moderniseerimisest seoses seeriaviisilisele tootmisele üleminekuga. Paaril-kolmel viimasel aastal täienes masinapark iga aasta rohkem kui 10% ulatuses kõigi seadmete üldarvust. Eriti rohkesti saadi metallilõikepinke ja tõste- ning transpordivahendeid. Kadunud on tööpingimarkide virvarr, sest iganenud välismaised pingid asendati kõrge tootlikkusega kodumaiste pinkidega.

Vanade pinkide väljavahetamine mõõtmeilt väikeste, kuid võimsate pinkidega võimaldas tõsta tööviljakust. Vabanenud tootmispinnale suurema arvu väikeste pinkide ülesseadmisega suurenes toodangu väljalase veelgi. Näiteks saadi pikakäigulise horisontaalhõövelpingi alt vabanenud tootmispinnale panna koguni kolm tööpinki.

Uue toodangu juurutamine, uute tehnoloogiliste protsesside kasutuselevõtmine, uue tehnika tulemusrikas rakendamine — see kõik ei läinud muidugi kergesti, vaid nõudis palju tööd ja õppimist. Töölised võtsid sotsialistlikke kohustusi, et paremini täita tehase ees seisvaid ulatuslikke ning huvitavaid ülesandeid. Esmakordselt vabariigis hakkas «Ilmarise» treial Paul Pajula kasutama metallilõikamisel kiir- ja jõumeetodit. Eesrindlaste read täienesid. Vanade kaadritöölise nimede kõrvale tekkisid uued nimed, nagu lukksepp (nüüd brigadir) Vambola Sauks, stoosija Jüri Väin, sepp Jaan Kriivel, freesija Endel Leidsaar, lukksepp Elmar Oosalu ja paljud teised.

Töönormide ületamise kõrval pöörati suurt tähelepanu toodangu omahinna alandamisele igal tööoperatsioonil, eesrindlike töömeetodite juurutamisele ning paremate töövõtete levitamisele. Kõige selle tulemusena täitis «Ilmarine» ennetähtaegselt viienda viisaastaku plaani (1951—1955) 26. oktoobriks 1955. Korduvalt tunnistati tehas parimaks üleliidulises sotsialistlikus võistluses ning ta hoidis enda käes Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu ja NSV Liidu Raskemasinaehituse Ministeeriumi rändpunalippu. Omapärase tunnustusena jääb tehase ajalukku Üleliidulise

Ametiühingute Kesknõukogu aukiri. Vähesed tehased on saanud sellise aukirja omanikuks. Kollektiivi autasustati sellega 22. veebruaril 1957 uut liiki seadmete tootmise eest, mis võimaldasid laialdasemalt kasutusele võtta elektri jaama ja katlaagregaatide automaatjuhtimist, ning üleliidulises sotsialistlikus võistluses seitse kvartalit järjest omandatud esikoha eest. Seda esikohta ja rändpunalippu ei antud ära ka järgmistel kvartalitel. See oli tehase käes kuni tööstuse juhtimise ümberkorraldamiseni ja «Ilmarise» tehase üleviimiseni 1. juulist 1957 üleliidulise ministeeriumi alluvusest Eesti NSV Rahvamajanduse Nõukogu alluvusse.

*

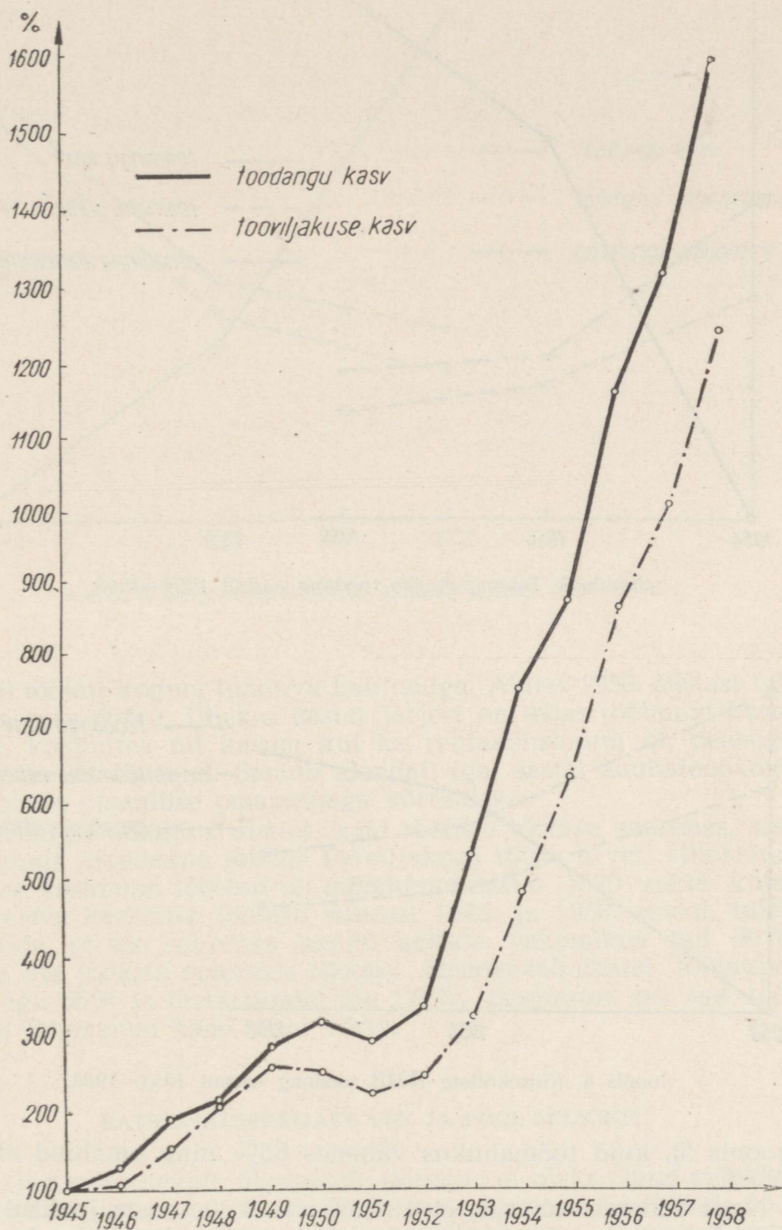
Millised on kokkuvõttes «Ilmarise» tehase töösaavutuste tähtsamad näitajad ajavahemikus 1945—1958?

Tööliste arv suurenes selle aja jooksul 28%, teenistujate arv vähenes 18,4% võrra, insener-tehniliste töötajate arv kasvas 2,5-kordseks. Kõigi nende töötajate koguarv suurenes 1958. aastaks 1945. aastaga võrreldes 37,8% võrra.

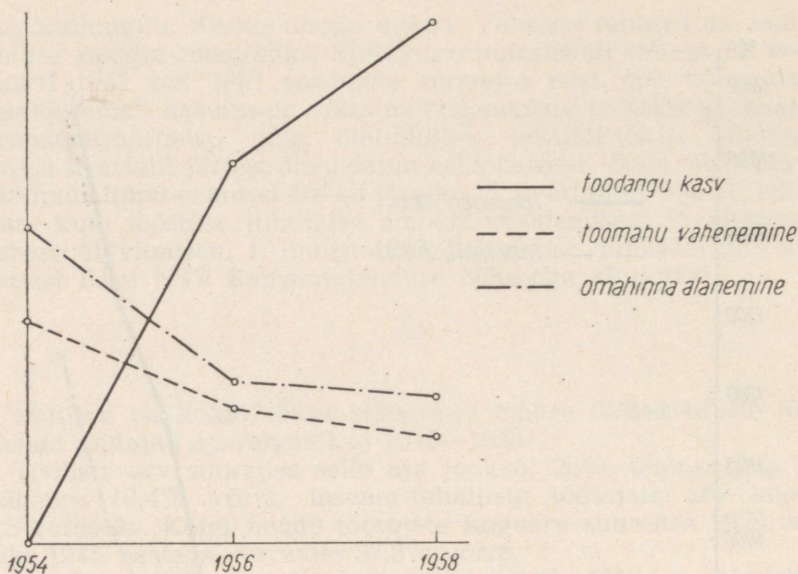
Samal ajal kasvas toodang (arvestatud 1955. a. hindades) 15,84-kordseks ja tööviljakus 12,34-kordseks (vt. joonis 2). Toodang ja tööviljakus kasvasid pidevalt aastast aastasse, välja arvatud väike langus 1951. aastal. Eriti järsk oli toodangu ja tööviljakuse tõus pärast seeriatootmisele üleminekut 1952. aastast alates. Konstruktorite ja tehnoloogide arvu suurendamine on ennast õigustanud; seda näitab toodangu ja tööviljakuse äärmiselt kiire kasv. Ekslik oleks aga arvata, et insener-tehniliste töötajate arvu suurenemisega tõusis toodangu omahind. Vastupidi, nende poolt toodangu suurendamiseks ja tööviljakuse tõstmiseks tehtud konstruktsioonilised ja tehnoloogilised muudatused tulid kasuks üksikute tooteliikide töömahukuse vähenemisele ja omahinna alane-misele.

Tehase ühe põhilise toodanguliigi — tahmapuhurite — väljalase kasvas aastail 1954—1958 rohkem kui 10-kordseks (vt. joonis 3). 391 tahmapuhuri asemel 1954. aastal valmistati 1958. aastal juba 3978 mitut tüüpi tahmapuhurit. Sama aja jooksul vähenes näiteks tahmapuhurite ОПК-7 töömahukus 56,2%. Teisiti öelda, selle aja jooksul, mis kulus 1954. aastal ühe tahmapuhuri valmistamiseks, tehti 1958. aastal juba kaks tahmapuhurit ning alustati kolmandatki. Samal ajal vähenes omahind 53,3%.

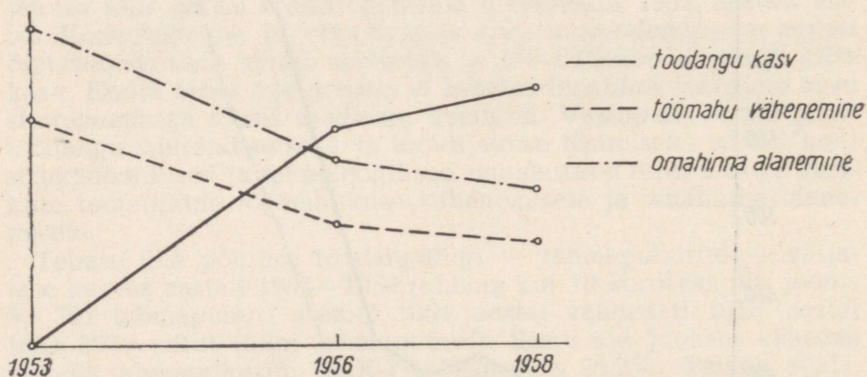
Samasugune oli olukord ka teiste toodanguliikide, nagu küttekollete, magnetkontaktorite ja õlipihustite valmistamisel. Küttekoldeid ПМ3 valmistati 1953. aastal 320 ja 1958. aastal 803 sektsiooni (joonis 4). Seega kasvas nende tootmine rohkem kui 2,5-kordseks. Samal ajal vähenes ühe küttekolde töömahukus 52,3% ja omahind alanes 51%. 1952. aastal toodeti 1846 magnetkontaktorit, 1958. aastal aga 9027 ehk peaaegu 4,9 korda rohkem

Joonis 2. Toodangu ja tööviljakuse kasv aastail 1945—1958.

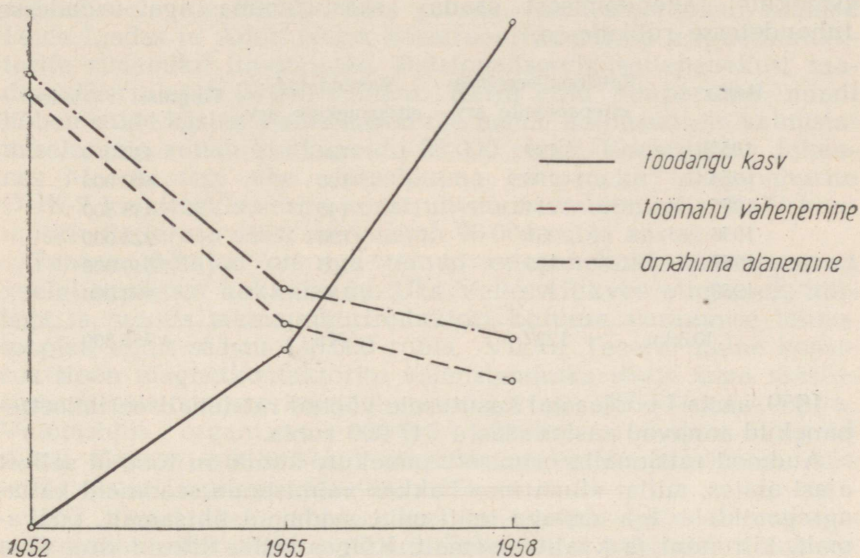
Joonis 3. Tahmapuhurite toodang aastail 1954—1958.

Joonis 4. Küttekollete IIM3 toodang aastail 1953—1958.

(joonis 5), kuid töömahukus vähenes 65% ning omahind alanes 57,7%.

Neist andmeist nähtub, et viimase viie-kuue aasta jooksul kasvas kõigi tähtsamate seadmete tootmine mitmekordseks, kusjuures töömahukus vähenes ja omahind alanes enam kui poole võrra. Samasugused tulemused peegelduvad tehase toodangus tervikuna. Kuni 1950. aastani andis tehase vähe kasumit, mitmel

Joonis 5. Magnetkontaktorite toodang aastail 1952—1958.

aastal töötati koguni tunduva kahjumiga. Alates 1950. aastast tuli selles osas pööre. Üheksa aastat järjest on tehas töötanud kasumiga, kusjuures nii kasum kui ka rentaablusnorm on peaaegu aasta-aastalt tõusnud. Samuti alandati igal aastal kaubatoodangu omahinda plaanilise omahinnaga võrreldes.

Toodangu omahind alanes, kuid tööliste töötasu suurenes, sest omahinna alanemine toimus tööviljakuse tõusu arvel. «Ilmarise» tööliste keskmine töötasu oli möödunud aastal 1020 rubla kuus. Võrreldes keskmise töötasu suurust 1945. ja 1958. aastal, tuleb märkida, et see suurenes nende aastate vahemikus ligi 90%. Sama aja jooksul suurenes töötasu insener-tehnilistel töötajatel peaaegu 66% ja teenistujatel üle 112%. Seejuures on aga töönael lühenenud kahe tunni võrra.

RATSIONALISEERIJATE VIIS JA POOL MILJONIT

Järjest suurenevate ülesannete täitmine ei oleks olnud mõeldav kollektiivi loominguilise osavõtuta tootmisprotsessist. Nende tööliste, inseneride, tehnoloogide ja konstruktorite arv ulatub sadesse, kes viimastel aastatel on andnud omapoolse panuse uute, efektiivsemate teede leidmiseks tootmises. Ratsionaliseerimisettepanekute arv ulatub aastas keskmiselt kahesajani, nende ette-

panekute rakendamisest saadav säästusumma aga sadadesse tuhandetesse rubladesse.

Aasta	Ratsionaliseerimis- ettepanekute arv	Rakendatud ettepanekute arv	Tingsääst rublades
1953	199	124	432 000
1954	196	126	409 000
1955	214	145	449 500
1956	261	196	923 000
1957	185	105	1 549 000
1958	172	119	993 000
Kokku	1227	815	4 755 500

1959. aasta I poolaastal kasutusele võetud ratsionaliseerimisettepanekud annavad aastas säästu 747 900 rubla.

Andmed ratsionaliseerimisettepanekute kohta on toodud sellest ajast alates, millal «Ilmarine» hakkas valmistama seadmeid katlaagregaatidele. Iga aastaga tehti neid seadmeid lihtsamalt, odavamalt, kiiremini ja kvaliteetsemalt. Kõiges selles ütlesid oma sõna ratsionaliseerijad, kellele osutas palju abi tehase leiundus- ja ratsionaliseerimiskomisjon.

«Ilmarine» on ratsionaliseerimise alal järjekindlalt olnud vabariigi esimese kolme parema masinaehitustehase hulgas. Möödunud aastal korraldati ratsionaliseerijaile kaks võistlust. Töötati välja teemad kitsaskohtade lahendamiseks ja ratsionaliseerijaid paluti teha oma ettepanekud. Nende kahe võistluse tulemusena laekunud ettepanekute arvestati säästu 260 000 rubla. Tehases on kujunenud selline ratsionaliseerijate kaader, kes alatasa juurdleb lahendust vajavate probleemide kallal. Niisuguste meeste hulka kuuluvad eelkõige mudelsepp Vello Allikvee ja peatehnoloogiosakonna konstruktor Kalju Pihu. Kumbki neist on aastate jooksul esitanud nii palju ratsionaliseerimisettepanekuid, et nende rakendamisest saadud säästusumma ulatub kaugelt üle paarisaja tuhande rubla.

Juurelda iga töö juures ja mõtelda, kas seda ei saaks paremini teha — niisugune suhtumine on iseloomulik valutsehhi tehnoloogile Adolf Kallasele, tööriistajaoskonna lukkseppale Mihhail Afanasjevile, automatikajaoskonna lukkseppale Elmar Noormaale, valutsehhi kontrolörile Valdek Marandile, mehaanikaoskonna treialile Mihhail Lebakovile ja tehase ametiühingukomitee ratsionaliseerimiskomisjoni esimehele Vassili Krõlovile. Viimane on esitanud iga aasta paar ratsionaliseerimisettepanekut. Mihhail Lebakov ja Vassili Krõlov võistlevad ka kommunistliku töö eesrindlase nimetuse saamise eest, ja aktiivne osavõtt ratsionaliseerimistegevusest aitab selleks igati kaasa.

Mihhail Lebakov ja Pavel Ulanov konstrueerisid pneumaatilise padruni tahmapuhuri ОПК-7 soplade treimiseks. See andis nende

säästuarvele üle 20 000 rubla juurde. Lihvijatebrigaadi liikmed Leida Ljadas ja Adolf Nurst konstrueerisid rakise magnetkontaktorite südamate lihvimiseks. Ratsionaliseerimisettepanekust saadav sääst ulatub 24 000 rublani. Kalju Pihu ettepanekul mindi hõbeneetide käsitsi stantsimiselt üle nende automaatsele valmistamisele, mis annab kokkuhoidu 28 000 rubla. Konstruktor Johannes Mäeots tegi ühe ulatuslikuma ettepaneku tahmapuhurite ОПК-7 kinnitusklambrite konstruktsiooni muutmiseks. Kalli kuumuskindla terase sääst moodustab 96 000 rubla aastas.

Tehase töötajad on aga teinud ettepanekuid, mis annavad veelgi suuremat kokkuhoidu. Üks Vello Allikvee ettepanek, millega ta muutis tahmapuhurireduktori korpuse vormimise tehnoloogiat, andis säästu 140 000 rubla. Viktor Teearu uudne konstruktsioon magnetkontaktorite valmistamiseks tõstis tema säästusummat ratsionaliseerimistegevusest korraga 187 000 rubla võrra. Valutsehhis organiseeris insener-tehniliste töötajate brigaad Adolf Kallase juhtimisel küttekolde restipiide kokillvalu, mis andis aastas tingsäästu 204 000 rubla.

1957. aastal tõusis ratsionaliseerimisettepanekute rakendamisest saadav säästusumma järsult. Selle tõusu põhjustas valutsehhis üks ettepanek, mis tunnustati leiutiseks. Valutsehhi tehnoloogid Arkadi Gaidukov ja Adolf Kallas, tehase direktor Boriss Kortšemkin ja tsehhiülema asetäitja Juri Rappoport organiseerisid vormimulla pneumaatilise transpordi, mille ümber tekkis palju vaidlusi. Tehases oli küllalt skeptikuid, kes arvasid, et tehakse tühja tööd, kuid kõigi nende skeptikute kiuste tulid noored insenerid sellest tuleproovist auga välja. Must ning raske töö mehhaniseeriti. Enne toodi vormimuld 60 meetri kaugusel asuvast mullaveskist vormijate juurde kärude abil. Nüüd puhutakse poolteist kuupmeetrit vormimulda suruõhu abil torusid mööda vormimiskohale 45 sekundiga. Kärutajail kulus sellise koguse vormimulla transportimiseks pool tundi. Pneumaatilise transpordi sisseseadmine andis tehasele säästu 800 000 rubla. Leiutajaile tõi ta üleliidulise tunnustuse ja neile anti välja autoritunnistus.

Siinkohal oli juttu ainult mõnedest ratsionaliseerijatest ja üksikutest ettepanekutest. «Ilmarise» ratsionaliseerijate pere on nii arvukas, et kõikide nimesid mainida ei saa. Ainuüksi mullu oli neid ligi 100. Tehase iga kuues töötaja on ratsionaliseerija. Veel vähem jõuab rääkida kõigist ratsionaliseerimisettepanekuist, mida oli samal ajal peaaegu kaks korda rohkem. Kõik ratsionaliseerijad on teinud suurt ning tänuväärt tööd, andnud tõhusa panuse tootmisplaanide täitmiseks ja, mis kõige tähtsam, näidanud uut, kommunistlikku tõesse suhtumist.

ÜHISKONDLIKE ORGANISATSIOONIDE OSA TOOTMISE ORGANISEERIMISES JA TÖÖTAJATE KASVATAMISES

Senised saavutused oleksid olnud mõeldamatud, kui partei- ja ühiskondlikud organisatsioonid poleks osutanud oma hindamatut kaasabi tootmistöö juhtimisele, töötajate kaasatõmbamisele aktiivsele osavõtule tehase elust ning nende kasvatamisele. Tehase tegutsevate organisatsioonide esireas on alati sammunud parteiorganisatsioon. Mida tugevamaks ta muutus, mida paremini parteipoliitiline töö organiseeriti, seda suuremat edu kollektiiv saavutas. «Ilmarise» parteiorganisatsiooni lõi 5. veebruaril 1945 ainult kolm kommunisti. Väike organisatsioon ei suutnud tehase ees seisvaid suuri ülesandeid algul kuigi tulemusrikkalt lahendada ja seepärast tuli tal eelkõige tegelda omaenda ridade kasvu küsimustega. Juba esimese aasta jooksul suurenesid parteiorganisatsiooni jõud märgatavalt. Parteisse astusid seitse töölist ja kolm insener-tehnilist töötajat. Kommunistid töötasid nüüd juba mitmel pool tehases ning avaldasid mõju kogu tootmistööle.

Eriti jõudsalt kasvas parteiorganisatsioon 1950.—1951. aastal. Asuti täitma viienda viisaastaku plaani, valmistuti ette uue toodangu väljalaskmiseks ning seeriatootmisele üleminekuks. Paljud töötajad jõudsid arusaamisele, et nad suudavad partei ridades nende ülesannete elluviimisele paremini kaasa aidata. Neil aastail astusid parteisse treial Hugo Kulda, kontrolör Marta Reino, tsehhiülem Aleksander Sirk ja teised. Oma senise tööga on nad näidanud, et väärivad parteiliikme kõrget nimetust. Hugo Kulda, kunagine tööstuskooli õpilane, on aastaid olnud tublimate tööliste hulgas. Marta Reinole osutatud usaldusest räägib tema valimine Eesti NSV Ülemnõukogusse. Aleksander Sirkul, kes töötab automaatikajaoskonna juhatajana, on suured teened jaoskonna organiseerimisel ja selle viljakas tegevuses.

Tänapäeval on «Ilmarises» mitmekümnest kommunistist ja liikmekandidaadist koosnev parteiorganisatsioon. Siia kuulub staažiga kommuniste, kes astusid parteisse juba enne Suurt Isamaasõda, kuid enamiku moodustavad need, kes võeti parteisse viienda viisaastaku algul. Tehases ei ole enam ühtki tootmislõiku, kus puuduksid kommunistid, samuti otsustatakse kõik põhilised küsimused nende aktiivsel osavõtul. Parteibüroo praegune koosseis — endine treial Peeter Rikkinen (sekretär), direktor Boriss Kortšemkin, direktori asetäitja Oleg Dobrohhotov, meistrid Anton Sild ja Aleksander Lazarev, tööline Hans Liivand ja käitiskomitee esimees Feliks Angelstok — on tuttav kogu tehase tööga. See võimaldab parteiorganisatsioonil olla alati kontaktis kõigi sõlmküsimustega ning osutada oma abi seal, kus seda kõige enam vajatakse.

«Ilmarise» parteiorganisatsiooni read on viimasel ajal veelgi täienenud mitme eesrindliku töötajaga. Partei liikmekandidaadiks võeti Aleksander Rand, kes on tehases üks paremaid vormi-

jaid ja lööb aktiivselt kaasa ühiskondlikus töös. Komsomoliorganisatsioon andis oma soovitusel parteisse astumiseks kommunistlikule noorele, treial Mihhail Lebakovile. Teda tunnevad tehases kõik kui endist komsomoliorganisatsiooni sekretäri ja praegust eesrindlast, kes võistleb kommunistliku töö eesrindlase nimetuse saamise eest. Parteisse astusid ka tublid töölisel Endel Ludvig ja Nikolai Bardin. Üksmeelselt on kollektiiv valinud käitiskomiteesse Feliks Angelstoki ning juba viiendat korda järjest on ta komitee esimeheks. Kollektiivi selline usaldus oli talle parteisse astumisel parimaks soovitusel. Aastavahetusel andis avalduse parteisse astumiseks peainsener Villo Teinveld. Kümme aastat tagasi tuli ta tehasesse konstruktoriks, siis sai temast peatehnoloog ja lõpuks peainsener. Temast räägitakse kui tehase kasvandikust. Ühel häälel kinnitati ettepanek Villo Teinveldi vastuvõtmise kohta partei liikmekandidaadiks.

Parteiorganisatsiooni kogu tegevus on nüüd suunatud sellele, et kollektiiv elaks, töötaks ja õpiks kommunistlikult. Parteikoosolekuil ja -büroo istungeil arutatakse nii tehase töösse kui ka inimeste õpinguisse ja isiklikku ellu puutuvaid küsimusi. Eriti teravalt tõusid need probleemid esile pärast seda, kui tehases alustati võistlust kommunistliku töö kollektiivi nimetuse saamise eest.

Õigust administratsiooni tegevust kontrollida on «Ilmarise» parteiorganisatsioon alati kasutanud. Kontrollimist ei mõisteta siin aga kitsalt sõnasõnalises tähenduses, vaid hoopis laiemas ulatuses. Administratsiooni kontrollida tähendab temalt nõuda ja ühtlasi teda abistada. Korduvalt kuulatakse koosolekuil majandusmeeste ettekandeid ja kohustatakse neid tarvitusele võtma abinõusid puuduste kõrvaldamiseks. Samaaegselt osutatakse neile abi sel teel, et kommunistid alustavad võitlust nende puuduste kõrvaldamise ja vältimise eest. Näiteks arutati ühel parteikoosolekul peainseneri ettekannet tsehhidevahelisest koostööst. Sel alal oli palju tõsiseid puudusi. Parteikoosolek kohustas tsehhide parteigruppe igapäevases töös erilist tähelepanu pöörama tehasesisesele koostööle ja võtma oma tööõiguse tarvitusele abinõud toodangu rütmilise väljalaske kindlustamiseks. Sotsialistliku võistluse kokkuvõtete tegemisel hakati samuti arvestama koostööplaani täitmist. Olukord paraneski tunduvalt, eriti valutsehis, millest peamiselt sõltub tehasesise koostööplaani täitmine. Kui valutsehh täitis mullu koostöögraafikust ainult 60%, siis nüüd täidab ta sellest juba 90%.

Alatine tootmisnõukogu töötab «Ilmarises» edukalt. Alus sellele pandi 1958. aasta veebruaris, juba enne alatise tootmisnõukogu moodustamist. Lahtisel parteikoosolekul, kus arutati NLKP Keskkomitee 1957. aasta detsembripleenumi otsust ametiühingute töö kohta, tunnustati vajalikuks viivitamatult ellu kutsuda alatine tootmisnõukogu. Neli kuud hiljem, kui alatine tootmisnõukogu oli juba vastu võtnud kolm otsust, analüüsiti parteibüroo ja

käitiskomitee ühisel koosolekul nende otsuste täitmise käiku. Otsuseid halvasti täitnud jaoskondade juhatajatelt ja teistelt asjaosalistelt nõuti nende kiiret elluviimist. Selle tulemuseks oli, et alalise tootmisnõukogu autoriteet tõusis ning tema otsused on saanud tehases seadusteks.

Parteiorganisatsioon ei lähe mööda teravatest ja valusatest probleemidest tehase elus. Toodangu omahind ja kvaliteet, tehase talveks ettevalmistamine, planeerimise puudused, kollektiivlepingu täitmine ning paljud muud küsimused leiavad arutamist parteikoosolekuil. Sageli peetakse lahtisi koosolekuid, millest koos kommunistidega osa võtavad parteitud töötajad. Parteiorganisatsiooni suunav ja kasvatav mõju sellistel koosolekutel on vaieldamatult suur. Niisama tähtis on tootmistööle kaasaaitamisel siseparteiline töö. Tehases on seitse parteigruppi ja bürooistungeil kuulatakse tihti grupiorganisaatorite aruandeid. Asjalikult analüüsitakse nende tegevuse häid ja nõrku külgi. Organisaatorid saavad nõu ja näpunäiteid, kuidas oma tööd nii teha, et selles oleks kõige rohkem kasu nende tööloigis esinevate kitsaskohtade kõrvaldamiseks.

Suunates ametiühingukomiteed, komsomolikomiteed ja agitatsioonikollektiivi, on parteiorganisatsioon nõudnud neilt eelkõige tähelepanu pööramist sotsialistlikule võistlusele ja töötajate kasvatamisele. Sotsialistlik võistlus on kõigile neile organisatsioonidele südamelähedane. Ei möödu peaaegu ühtki ametiühingukomitee koosolekut, kus poleks kõne all sotsialistliku võistluse küsimused ja võistluse uued vormid. Töötajate kasvav huvi kommunistliku töö kollektiivide loomise vastu ja soov alustada võistlust kommunistliku töö eesrindlase nimetuse saamiseks näitavad, et parteiorganisatsiooni ja käitiskomitee ühine selgitustöö kannab vilja. Eriti tähtis koht on sotsialistliku võistluse juhtimisel parteigruppide ja ametiühingu jaoskonnakomiteede koostööl. Seal, kus see on hea, on ka tulemused paremad kui mujal. Tööriistajaoskonnas näiteks on tugev komitee ja ka parteigrupp ei tööta seal halvasti. Möödunud aastal tuli tööriistajaoskond abitootmise osas kaheksal korral sotsialistlikus võistluses esikohale ja tänavugi on ta esikohta hoidnud korduvalt enda käes. Selles jaoskonnas alustati esimeste seas võistlust kommunistliku töö brigaadi nimetusele.

Parteikoosolekute päevakorras on pidevalt töö kommunistlike vormide küsimused. Neid on juba arutatud ja arutatakse edaspidigi. Kommunistid Helmut Magus ja Mihhail Lebakov on selle ürituse algatajate hulgas. Uut, alles tõusnud, kuid juba tugevat võrset toetab parteiorganisatsioon igati.

Kommunismi ülesehitamisega on lahutamatu seotud ideoloogilise töö tugevdamine ja töötajate enesetäiendamine. Õpitakse poliitringides, agitaatorite koolis, tootmistehnilistel kursustel, üldhariduslikes koolides, tehnikumides ja instituutides. Rohkem kui pooled «Ilmarise» töötajad õpivad, kuid poliitilise kasvatustöö

osas on tehases veel mõndagi teha. Esinevatest puudustest ei saa nüüd, kus kollektiiv otsustas ka õppida ja elada kommunistlikult, vaikides mööda minna. Töötajaid, kelle eluviisid polnud kooskõlas kollektiivi kohustusega, hoiatati tõsiselt. Elada kommunistlikult tähendab elada kaunilt. Seepärast ei saa olla mingisugust kokkulepet tublide ausate töötajate ja loodrite ning distsipliinirikujate vahel. Nii mõnelgi, kes ei leidnud kollektiiviga ühist teed, tuli tehasesest lahkuda. Kasvatada kõiki tehase töötajaid väärikaks võitlejaks kommunistliku ühiskonna ehitamise eest, aidata avada «rohelist teed», et võita tehasele kommunistliku töö kollektiivi nimetus — selles näeb «Ilmarise» parteiorganisatsioon nüüd oma peamist ülesannet.

Uhel varahommikul viibis rühm kommunistlikke noori mehaanika ja oskonna tööpinkide juures. Oli järjekordne komsomolireid tootmiskultuuri kontrollimiseks tehases. Mõnelegi seltsimehele, kes oma tööpinki halvasti hooldas, tehti märkus. Selliseid märkusi pole hea kuulda, ja küllap nad edaspidi juba hoolitsevad, et tööpingid alati puhtad oleksid. Taoliste ürituste korraldamisega aitab tehase kommunistlike noorte algorganisatsioon kaasa tootmistööle. Ühtlasi uuritakse, miks ühes või teises jaoskonnas mõned noortöölised ei täida norme, ja aidatakse normide mitte-täitjail eesrindlastele järele jõuda.

Kommunistlike noorte hulgas on palju tublisid töölisi, keda võib seada teistele eeskujuks. Neil on häid praktilisi kogemusi ja teoreetilisi teadmisi, mida nad normide mittetäitjaile edasi annavad. Treialid Aleksander Skiter, Anatoli Smaznov, Vladimir Trošin, Heino Joonas, Nikolai Novikov ja Nikolai Jegorov, free-sija Ain Palloke, monteeri ja Vello Kütt, konstruktor Julia Verzina, kes on ühtlasi ka algorganisatsiooni sekretäriks, on kogu tehases tuntud tublide tööinimestena. Nikolai Jegorovi foto on tehase autahvilil, Vello Kütt on Helmut Magusa kommunistliku töö kollektiivi nimetust taotleva brigaadi liige, Vladimir Trošin ja Anatoli Smaznov võtsid edukalt osa noorte ratsionaliseerijate sotsialistlikust võistlusest, mille korraldas ELKNU Keskkomitee. Üldse esitasid tehase noored selle võistluse kestel 38 ettepanekut, millest 35 vastu võeti. Need ettepanekud andsid säästu ligi 175 000 rubla.

Kommunistlike noorte pere ulatub ligi kuuekümmeni. Sellise noortehulga õige rakendamise korral suudetakse palju ära teha tootmistöö paremaks organiseerimiseks ja kitsaskohtade likvideerimiseks. «Ilmarises» ei ole tööloõiku, kus poleks kommunistlikke noori. Komsomolitöö paremaks korraldamiseks loodi tehases kolm komsomoligruppi. Peale selle jaotati tootmis- ja ühiskondlik töö sektoreisse, mille eest vastutavad komsomolikomitee liikmed. Tootmissektori juhtimine tehti ülesandeks Mihhail Lebako-

vile, poliitmassilise töö eest hoolitseb Vjatšeslav Jeršov, kes on ühtlasi tehase punanurga nõukogu esimeheks. Massiline kultuuritöö usaldati puurija Aleksandra Adamova hoolde, spordisektsiooni juhib elektrik Väino Aalund ja elu-olustikuliste küsimuste lahendamise eest kannab vastutust Heino Joonas.

Nagu sellest «ametite» jaotusest nähtub, tegeleb komsomoliorganisatsioon tootmisküsimuste kõrval ka kõigi muude tehase ellu puutuvate probleemidega. Kommunistlikud noored on aktiivsed vanametalli kogujad, korraldavad ekskursioone Tallinna teistesse tööstusettevõtetes, võtavad osa spordikollektiivi tööst, aitavad noortel omandada üldharidust, organiseerivad tehases puhkeõhtuid jne.

Seitsme aasta plaani ülesanded mõjutavad tugevasti tehase komsomoliorganisatsiooni elu. Kommunistlike noorte koosolekul, kus tehase direktor Boriss Kortšemkin jutustas partei XXI kongressist, võeti vastu üksikasjaline komsomolitööd suunav otsus. Noored õpivad tundma seitsme aasta plaani ülesandeid kogu Nõukogudemaal, vabariigis ja tehases, et teada, kuidas kõige paremini rakendada oma jõudu ja oskusi nende elluviimisel. Nad otsustasid võidelda puhtuse ning kultuuri eest tootmises ja olla kommunistliku kasvatustöö esirinnas, et tehase elust täielikult välja juurida niisugused kapitalistlikud igandid, nagu joomine ja huligaansus. Kõigi kommunistlike noorte lähimaks eesmärgiks on juba 1959. aasta lõpuks omandada teine kutseala. Kogu komsomoliorganisatsioon tahab jõuda selleni, et iga kommunistlik noor oleks ratsionaliseeriija.

Suuri pingutusi nõuab kohustus, mille kommunistlikud noored endale võtsid pikema perioodi peale, seitseaastaku lõpuks. Nad otsustasid, et kõik, kel pole veel keskharidust, omandavad selle. Keskharidusega noored aga lähevad õppima kõrgematesse koolidesse. Praegu on umbes pooled kommunistlikud noored keskhariduse ja seepärast nõuab selle kohustuse elluviimine palju pingat tööd. Algust tehakse juba suvekuudel, et sügisel ettevalmistatult kooli astuda. Abi palutakse instituutide õpilastelt, kes tehase noored oma šefluse alla võtaksid, ja šeflusaluse Tallinna I Keskkooli õpetajailt.

Ühiselt täidetakse kohustuse raskeim punkt — saada laia silmaringiga haritud töölisteks, et anda veelgi tõhusam panus võistluses kommunistliku töö kollektiivi nimetuse saamise eest. Elada, töötada ja õppida kommunistlikult — selles näeb tehase parteiorganisatsiooni lootustandev reserv ning ustav abiline seitseaastakul oma peaülesannet.

Kogu sõjajärgse perioodi jooksul on ametiühinguorganisatsioon juhtinud sotsialistlikku võistlust tehase edasiarendamise eesmärgil. Tänu laialdasele sotsialistlikule võistlusele ületati

«Ilmarises» pärast sõda esinenud raskused ning mindi üle uue toodangu seeriaviisilisele valmistamisele. Kuid kunagi pole ametiühinguorganisatsioon etendanud tehases sotsialistliku võistluse organiseerimisel ja töötajate kommunistlikul kasvatamisel nii suurt osa kui praegu. Tänapäeval kehtivad leninlikud sõnad ametiühingutest kui kommunismi koolist «Ilmarise» ametiühinguorganisatsiooni kohta rohkem kui kunagi varem. Loosung «Elada, töötada ja õppida kommunistlikult» on tegevusjuhendiks ametiühingualases töös.

Nüüd, kus tehases on alanud liikumine kommunistliku töö kollektiivide loomiseks ja taotletakse kommunistliku töö eesrindlase nimetust, on sotsialistlik võistlus tihedalt läbi põimunud kommunistliku kasvatustööga. Kõik brigaadid ja töölised, kes taotlevad seda kõrget nimetust, võtavad endale kohustusi, millest kinnipidamine on lahutamatu seotud uue, kommunistliku ühiskonna inimese töö ja toimingutega. Selle liikumise süvenemine ja laienemine on tähtsaks eelduseks tehase sotsialistlike kohustuste täitmisele nii käesoleva aasta kui ka kogu seitseaastaku ulatuses. Aastaplaani lubas «Ilmarise» kollektiiv täita 20. detsembriks. Peale selle tuleb välja töötada ning valmistada uued tahmapuhurite ja nende automaatseadmete katseeksemplarid üli-võimsate katelde jaoks tootlikkusega 900 tonni auru tunnis, mehhaniseerida tehase metallilao töö ja viia konveierile üle magnetkontaktorite monteerimine.

Praegu ei ole veel ühelegi brigaadile ega töölisele kommunistliku töö kollektiivi või eesrindlase nimetust antud, kuid peagi arutatakse ka seda küsimust ametiühingukomitee koosolekul. Kommunistliku töö brigaadide ja eesrindlaste nimetuste andmine tehase sajandaks aastapäevaks on parimaks kingituseks vanale tehasele. Võistelda kommunistliku töö kollektiivi nimetuse saamise eest kogu tehase ulatuses pole kerge ülesanne, kuid raskuste võitmisel ongi ametiühinguorganisatsioonil täita oma osa kommunismi koolina.

Iga kuu arutatakse tehase ametiühingukomitee koosolekul sotsialistliku võistluse käiku. Aruandega tehase tööst esineb direktor või peainsener. Komitee koosolekuil tehakse kokkuvõtteid jaoskondade- ja brigaadidevahelise võistluse tulemustest ning määratakse kindlaks, keda eesrindlastest kanda tehase autahvlile, keda auraamatusse. Korduvalt on olnud parimateks kollektiivideks Helmut Magusa, Jaan Kaljulaiu, Elmar Priimäe, Elmar Noormaa, Jüri Vetto, Edgar Luite ja Edgar Roosa brigaadid. Jaoskondadest on korduvalt võitnud parima nimetuse automaatika- ja tööriistajaoskond ning viimasel ajal ka valutsehhi.

Eesrindlaste read on nii tihedad ja arvukad, et neid kõiki on raske nimetada. Ulatub ju eesrindlike töötajate arv mitte kümnetesse, vaid sadadesse. Ainuüksi neid töölisi, kes aastate jooksul on kantud auraamatusse, on saja ümber. Treialid Väino Reisar ja Vytautas Misjūnas, sepp Helmut Mere, lukksepad Kalju

Sööt ja Mihhail Afanasjev, valupuhastaja Lidia Peisner, konstruktor Ilse Reino, dispetšer Ants Kesa, ökonomist Olev Soosaar, vormija Viktor Toompuu, treial Nikolai Bardin ja keevitaja Endel Loo ning veel mitukümmend teist töölist oli nende hulgas, kelle nime käitiskomitee otsustas 1959. aasta 1. maiks kanda tehase auraamatusse ja autahvlile.

Tehasel on palju esikohti sotsialistlikus võistluses nii üleliidulises kui ka vabariiklikus ulatuses. Omapärasteks tunnustusteks tubli töö eest on aga Tšehhoslovakkiasaadetud lipp sotsialistliku võistluse võitjale ja lihtne südamlike sõnadega tervitusaadress Korea vabadussõja invaliidide kooperatiivi kollektiivilt. Juba mitmendat aastat võistleb «Ilmarine» Riia Turbomehaanika-tehasega.

Sotsialistliku võistluse organiseerimise kõrval on «Ilmarise» ametiühingukomitee eriti pärast NLKP Keskkomitee 1957. aasta detsembripleenumit süvenenud tootmisküsimustesse. Suur kasu uue tehnika juurutamisel ja tootmistöös esinenud puuduste kõrvaldamisel on alatiseid tootmisnõukogust. Erinevalt paljudest teistest tehastest hakkas «Ilmarise» tootmisnõukogu otsekohe ta loomisest peale edukalt tööle. Vähem kui poolteise aasta jooksul peeti rida koosolekuid ning võeti vastu mitu otsust, kusjuures ligi 90% neist otsustest on täidetud.

Tootmisnõupidamisi peeti «Ilmarises» varemgi, kuid nende päevakord polnud alati küllalt läbi mõeldud ega küsimuste arutamine ette valmistatud. Vastuvõetud otsuste elluviimist ei kontrollitud. Nüüd jälgivad nende täitmist käitiskomitee massilise tootmistöö komisjon, alatise tootmisnõukogu presiidiumi liikmed ning kogu aktiiv. Presiidiumi liikmeid on üksteist, kuid tootmisnõukogu koosseisu kuulub viiskümmend üks inimest; kui nad on õigesti töösse rakendatud, moodustavad nad suure jõu. Alatisel tootmisnõukogul on hea kontakt käitiskomitee ja tehase juhtkonnaga, sest presiidiumi esimeheks on käitiskomitee esimehe asetäitja Hans Liivand ja sekretäriks peatehnoloogi asetäitja Alfred Sootna. Presiidiumi liikmete hulka aga kuuluvad tehase peainsener ning kõigi jaoskondade ja tsehhide esindajad.

Alatise tootmisnõukogus arutatavate küsimuste ettevalmistamiseks antakse ülesanded mitmele töötajale, kes uurivad neid igast aspektist. Sageli ulatub küsimuse ettevalmistajate arv kümmeni, mõnikord on neid veelgi rohkem. Igaüks avaldab koosolekul oma arvamuse. Arvamuste ja ettepanekute kaitsmine ja oponeerimine kutsuvad esile vaidlusi, teevad alatise tootmisnõukogu koosolekud elavaks, aitavad leida kitsaskohtade kõrvaldamise paremaid viise ja vastu võtta asjalikke ning kasutoovaid otsuseid. Mõnikord, kui arutatav küsimus puudutab tehase kõiki töötajaid, kutsutakse kokku alatise tootmisnõukogu laiendatud koosolekud.

Eriti osa- ja sõnavõturohkeiks kujunesid neist kaks. Ühel arutati tehase direktori Boriss Kortšemkini ettekannet ««Ilmarise»

tehases toimunud üleliidulise konverentsi tulemustest ja abinõudest, mis tuleb tarvitusele võtta tahmapuhurite kvaliteedi osas avastatud puuduste kõrvaldamiseks ning töö organiseerimisel». Teisel koosolekul tegi ettekande peainsener Villo Teinveld «Ettevalmistustest lühendatud tööpäevale üleminekuks ja töötasude ümberkorraldamiseks».

Tehase direktori aruande põhjal vastuvõetud otsuses oli palju ettepanekuid tahmapuhurite konstruktsiooniliste puuduste kõrvaldamiseks. Nende ettepanekute elluviimine tõstis tahmapuhurite töökindlust, ühtlasi rajati tahmapuhurite katsepolügoon, kus neid saab proovida kuuma auruga. Nüüd osutus võimalikuks tahmapuhureid juba tehases katsetada ja ilmnenud puudused otsekohe kõrvaldada. Varem aga ei avastatud neid puudusi enne, kui alles praktilises tööprotsessis.

Eriti elavalt arutati lühendatud tööpäevale üleminekut. Partei XXI kongressi sellekohased direktiivid võeti koosolijate poolt üksmeelsete kiiduavaldustega vastu. Ühelgi varasemal alatise tootmisnõukogu koosolekul ei olnud sõnavõtjaile aplodeeritud. Seekord aga oli asjalikkus nii tihedalt seotud pidulikkusega, et aplausid lõpetasid iga sõnavõtu. Kõnelejad näitasid kätte need konkreetsed teed, mis peavad tagama ka lühendatud tööpäeva puhul toodangu väljalaske samasuguses ja isegi suuremas ulatuses. Käesoleva aasta lõpul lähebki tehas tegelikult üle seitsmetunnilisele tööpäevale ja 41-tunnilisele tööädalale.

«Ilmarise» alatise tootmisnõukogu töös on heaks traditsiooniks järjekindlus. Siin ei toimita põhimõtte järgi, et asi on arutatud ja seega kaelast ära. Ei! Igale arutamisele peavad järgnema tulemused. Kui neid aga pole, arutatakse küsimust uuesti. Niiviisi toimiti näiteks valutsehhis. Seal tõsteti üles küsimused valu- praagi põhjustest ja tehti ettepanekuid selle vähendamiseks, uuriti valutsehhi tööviljakuse ja keskmise töötasu vahekorda ning plaani täitmist. Ka alatise tootmisnõukogu presiidium arutas küsimust praagist valutsehhis ja varem vastuvõetud otsuse täitmist. Et valupraak moodustas kuni 97% kogu tehase praagist, siis on arusaadav suur tähelepanu, mida alatine tootmisnõukogu valutsehhidele osutas. Ja tulemused ei lasknud ennast oodata. Valupraagi tonnaž vähenes ning koopereerimisgraafikut täidab valutsehh praegu paremini kui kunagi varem. Sellega aga loodi alused kogu tehase edukamaks tööks. Tehase mehhaniseerimistöode plaani võeti rida valutsehhi puutuvaid töid, mille lõpuleviimine tagab tsehhide senisest palju avaramad töötingimused.

Alatise tootmisnõukogule osutavad abi ametiühingu- kui ka parteikomitee. Mõlemate ühisel koosolekul arutati 1958. aasta juunis tootmisnõukogu tööd ja anti selle liikmeile palju häid näpunäiteid. Nii senised tulemused kui ka kogu tehase elav huvi alatise tootmisnõukogu töö vastu innustavad teda jätkama alustatud võistlust toodangu tõusu ja kvaliteedi eest edaspidi veelgi aktiivsemalt.

17-liikmelisse ametiühingukomiteesse kuuluvad autoriteetsed seltsimehed tootmisesrindlaste, insener-tehniliste töötajate ja teenistujate hulgast, kes on töötanud tehases pikemat aega ning kelle sõnal on kaalu. Komitee esimeheks on juba viiendat aastat järjest Feliks Angelstok. Tema juurde pööratakse kõige mitmekesisemates küsimustes. Need puudutavad niihästi tootmis- ja ametiühingutööd kui ka töötajate isiklikku elu. Peab hästi tundma inimesi, nende huvialasid ja arenemistaset ning omama suurt sisemist distsipliini, et sageli ka ärritatud inimestele kõike rahulikult ja veenvalt seletada. Niisuguse seltsimehe ongi töötajad leidnud Feliks Angelstokis ja seetõttu on kõigile nagu isendast mõistetav, et komitee esimeheks valitakse ikka ja jälle tema.

Ametiühingukomitee esimehe asetäitjaks on tööline Hans Liivand, laekuriks pearaamatupidaja asetäitja Mihkel Viron, sekretäriks plaaniosakonna töötaja Elsa Lõvi. Kultuurikomisjoni juhiv ohutustehnika insener Georg Rents, tootmiskomisjoni — karastaja Arnold Kivistik, töökaitsekomisjoni — lukksepp Mihhail Afanasjev; tootmiskultuuri küsimustega tegeleb valutsehhi ülem Sergei Fokin ja elamumajanduse küsimustega meister Arnold Eesmaa. Ametiühingukomitee liikmete hulgast on veel teisi suurte kogemustega töötajaid ja seepärast peetakse ametiühingukomiteed kompetentseks ning autoriteetseks organiks kõige mitmekesisemate tootmisküsimuste arutamisel. Komitee otsus on seaduseks tehase igale töötajale.

Kuivõrd lai on ametiühingukomitee tööpõld, see selgub arutatavatest küsimustest. Üleminek lühendatud tööpäevale on tehases akuutseks probleemiks. Ametiühingukomiteele andsid selle kohta aru peainsener Villo Teinveld, peatehnoloogi asetäitja Alfred Sootna ja plaaniosakonna juhataja Heinrich Kast. See probleem ei kao niipea juhtkonna ega ametiühingukomitee päevakorrast, sest ka pärast lühendatud tööpäevale üleminekut kerkib uusi sellealaseid küsimusi. Samuti tuleb hakata tegema ettevalmistusi tööpäeva edasise lühendamise suunas. Pidevalt on ametiühingukomitee arutanud töö organiseerimisse, plaani täitmisse ja kollektiivlepingusse puutuvaid küsimusi, mille kohta majandusmehed esitavad käitiskomiteele seisukoha võtmiseks aruandeid ja ettepanekuid. Vahetevahel peetakse ametiühingukomitee laiendatud koosolekuid, kuhu kutsutakse esindajaid kõikidest jaoskondadest. See sünnib nimelt siis, kui küsimus on laia ulatusega ja komplitseeritud.

Ametiühingukomitee ülesandeks on töötajate huvide kaitsmine. Mõne majandusmehe tähelepanematusse või hoolimatuse tõttu tekib vigu, mida on vaja likvideerida ja edaspidi vältida. «Ilmarise» ametiühingukomitees kuulatakse sageli töökaitsekomisjoni esimehe ettekannet ja arutatakse läbi traumajuhtumid. Uute normide rakendamisega tegelevad nii tehase ametiühingukomitee kui ka tsehhikomiteed. Töötajate koondamise ja vallandamise

küsimused kooskõlastab administratsioon eelnevalt ametiühingukomiteega. Ka töötajate edutamise kohta ütleb ametiühingukomitee oma arvamuse.

Elada kommunistlikult — see nõue seab teravamalt kui kunagi varem päevakorda kommunistliku kasvatustöö küsimused. Kollektiivi hulgas, kes on otsustanud saavutada kommunistliku töö eesrindlase nimetuse, ei tohi olla inimesi, kes oma käitumisega panevad kaalule tehase hea nime. Ja kui mõni sotsialistliku ühisele reeglite rikkuja leidubki, siis võtab ametiühingukomitee ta käsile. Tõsiselt, kuid seltsimehelikult vesteldakse nendega käitiskomitee koosolekul. Enamasti võetakse aru pähe, mõistetakse oma väärsamme. Pikalt kõneldi ühe valutöölisega, keda oli korduvalt hoiatatud joomise pärast, keda miilitsajaoskonnas huli-gaansuse tõttu kinni peetud ja kes kodus oma naist ja lapsi peksis. Komitee koosolekule kutsuti ka töölise abikaasa. Mehele öeldi seal selge sõnaga, et teist korda tema töödistsipliini rikumist enam arutama ei hakata. Nüüd on tasta saanud tubli mees, kes töötab hästi ja võtab aktiivselt osa ühiskondlikust tööst.

Tootmis- ja kasvatustöö teenistusse on rakendatud tehase ametiühingukomitee häälekandja «Masinaehitaja» ja satiirileht «Puhur». «Masinaehitaja» hingeks on selle toimetaja dispetšer Ants Kesa, kes võtab innuga osa ka «Puhuri» tööst. Sisukad on mõlemad seinalehed. Artikleid loetakse huviga ja kriitikast tehakse järeldused. «Puhuri» karikatuuride läbi naerualuseks saada ei taha keegi. Satiirileht ilmus esmakordselt möödunud aastal. Peagi võitis «Puhur» kogu tehase poolehoiu ja nüüd on satiirilehte ilmunud juba üle kolmekümne numbri.

«Masinaehitaja» tõstab üles tehase ellu puutuvaid probleeme ja informeerib kollektiivi saavutustest. Artiklite autorite hulgas on nii insener-tehnilisi töötajaid kui ka töölisi. Seinalehe veergudel kõneldakse tahmapuhurite katsetamisest, automaatika-jaoskonna ümberorganiseerimisest, tehase rekonstrueerimisest, elamuehitusest, partei- ja kultuuritööst jpm. Sealt võib lugeda ka lühikesi ja tabavaid kilde ning killukesi, mis panevad asjaosalisi kindlasti mõtlema.

Ametiühingukomiteel on töötajate abistamiseks ning kasvata-miseks ka tõhusad materiaalsed vahendid. Abistamiskassa käsu-tuses on summa, mis ulatub 33 000 rublani ja aasta jooksul lae-nutatakse sealt töötajaile umbes 110 000 rubla. Ametiühingu-komitee 1959. aasta tulude eelarve on üle 145 000 rubla. Komitee vahendeid täiendatakse ettevõttefondist, mis kasvab mõnel aastal poole miljoni rublani. 50% sellest kulutatakse töötajate premeerimiseks ja kultuurilisteks üritusteks. Kõigi nende vahendite tõttu on «Ilmarise» tehase ametiühingukomiteel võimalik kasutada päris tõhusaid summasid mitmesuguste kultuuri-liste ja sportlike ürituste läbiviimiseks.

Sellised materiaalsed vahendid ametiühingukomitee käsutuses

annavad ta tegevusele veelgi suuremat kaalu ning tagavad paremad võimalused kasvatustöö läbiviimiseks eesmärgil elada, töötada ja õppida kommunistlikult.

ELATUS- JA KULTUURITASEME TÕUS

«Ilmarise» tehase töötajate elatustase on sõjajärgseil aastail kiiresti tõusnud. Ainuüksi töötasu oli 1958. aastal üle kahe korra kõrgem kui 1945. aastal. «Ilmarise» töölised elavad nüüd palju paremini kui kodanluse diktatuuri ajal.

Allpool võrdleme «Ilmarise» tööliste elatustaset kodanlikul ajal ja praegu, kasutades selleks H. Alliku poolt ajakirjas «Eesti Kommunist» 1956 nr. 10 toodud andmeid.

Kodanluse diktatuuri perioodist võtame 1938. aasta, mida on üldiselt peetud kõrgkonjunktuuri aastaks. Ka «Ilmarises» saavutas toodang sel aastal oma kõrgeima taseme kodanluse kogu valitsemisaja jooksul. «Ilmarise» tööliste keskmise töötasu kohta on täiesti maksev Eesti suur- ja kesktööstuse võrdkaalustatud keskmine tunniteenistus, mis moodustas 36,2 senti. («Ilmarises» teenisid õpilased 14 senti, töölised 27 kuni 40 senti ja ainult üksikute spetsialistide töötasu ulatus üle 40 senti tunnis). Oletades, et tööline töötas pidevalt 25 päeva kuus, saame tema keskmiseks kuupalgaks 72,5 krooni.

Peale selle said töölised kodanlikul ajal ka mõningat lisa-sissetulekut riiklikest kulutustest sotsiaalkindlustuse, tervishoiu ja hariduse alal. Vastavate arvutuste alusel moodustab kuu lisa-sissetulek H. Alliku järgi kroonides:

sotsiaalkindlustusest ja hoolekandest	5,50
palgalise puhkuse arvel	1,70
tervishoiusummadest	0,35
haridussummadest	1,65

Kokku 9,20

Otseste maksudena kuulus mahaarvamisele 2,10 krooni.

Töölise keskmine tegelik sissetulek (palk + lisatulud — maksud) moodustas seega 79,60 krooni kuus.

Kakskümmend aastat hiljem, 1958. aastal, oli «Ilmarise» tööliste keskmine töötasu 1020 rubla kuus.

Kodanlikus Eestis valitseva tööpuuduse tõttu moodustas valdava osa sissetulekust (sageli aga ka kogu perekonna sissetuleku) perekonnapea teenistus. Praegu on naiste osatähtsus rahvamajanduses väga suur. Ka «Ilmarise» tehases töötab nüüd real juhtudel koos mehega ta naine. Paljudel töötavad perekonnaliikmed teistes tehastes või asutustes. Täpsete andmete puudumisel lisab H. Allik oma arvestustes, silmas pidades kodupere-

naiste tööleasumist, perekonnaeelarvele lisisissetulekut juurde ainult 5% ulatuses palgast. Arvestame seda protsenti ka «Ilmarise» töötajate eelarves, kuigi see on ilmselt väiksem tegelikust.

«Ilmarise» töölise 1020-rublasele keskmisele kuutöötasule tuleb lisisissetulekute arvel juurde rublades:

perekonnaliikmete lisateenistus (5% palgast)	51
sotsiaalkindlustuse arvel (10% palgast)	102
palgalise puhkuse arvel (keskmiselt 15 päeva)	51
tervishoiusummadest	29
haridussummadest	63
Kokku	296

Töölise praegusest keskmisest kuupalgast kuulub mahaarvamisele rublades:

tulumaks	84,60
lisaväljaminekud turult ostetavate toiduainete arvel	35
Kokku	119,60

Sooritades vastavad arvutused, saame töölise praeguse võrreldava keskmise kuusissetuleku 1196,40 rubla.

Tekib küsimus, milline oli töölise elatustase 1938. ja 1958. aastal. Mida ja kui palju sai tööline oma töötasu eest osta siis ja mida ta saab osta praegu?

Selgitame eelkõige, milline on krooni ja rubla ostujõu vahekord. H. Allik kasutab selle kindlakstegemiseks 1955. aasta hindu. Kuna hinnad vahepeal pole oluliselt muutunud, siis võib need aluseks võtta ka praegu.

1938/39. aasta töölisbütjeti uurimise andmeil ja vastavate arvutuste abil teeb H. Allik kindlaks, et töölise toitlustuskulude suhte os krooni ja rubla vahekord 1:12, korterikulude alal 1:2,2, riietuskuludes umbes 1:10,4 ja muude kulude osas 1:5. Arvestades erikululiikide osatähtsust töölisbütjetis, saame 1938. aastal krooni ja 1958. aastal rubla ostujõu suhte töölise kuludes riiklike hindade juures umbes 1:8.

Võttes krooni rubladesse ümberarvestamise koefitsiendiks 8, näeme, et töölise sissetulek moodustas 1938. aastal keskmiselt 636,80 rubla kuus. Võrreldes seda «Ilmarise» töölise praeguse sissetulekuga 1196,40 rubla kuus, selgub, et praegune sissetulek ületab 1938. aasta oma ligi 90% võrra. Täpsete andmete puudusel on arvestustes muidugi mõningad vead võimalikud, kuid üldiselt peegeldavad arvestuse tulemused küllaltki objektiivselt «Ilmarise» tehase töölise elatustaseme tõusu.

Arvestuste aluseks olid meil lisisissetulekute osas 1955. aasta andmed. Vahepeal on aga tõstetud pensionimäära ja on langenud mõningate kaupade hinnad. Ei olnud arvestatud ka selliseid soodustusi, nagu juurdemaksud kommunaalmajandusele riik-

likust eelarvest ja tehase kuludest, samuti ettevõttefondist ja ametiühingusummadest kaetavad väljaminekud tööliste olukorra parandamiseks ning kultuuriliseks teenindamiseks. Kõiki neid arvestades võib ütelda, et «Ilmarise» tööliste tegelik elatustase on nüüd peaaegu kaks korda kõrgem kui kodanlusaegsel kõrgkonjunktuuri aastal.

Sõda lõi Tallinna elamufondile raskeid haavu. Ka suur hulk «Ilmarise» töölisi jäi peavarjuta ja mõned olid sunnitud elama halbades ning kitsastes korterites. Pärast sõda tõusis seepärast kohe teravalt päevakorda elamute ehitamise küsimus ja aastate jooksul ongi ehitatud palju. Enamik hädalisi on nüüd korteritega varustatud. Veel hiljuti oli «Ilmarise» elamufondis kakskümmend elumaja. Praegu on neist kuus linnale üle antud.

Viimastel aastatel on tehas ehitanud neliteist elamut — alates kaheperekonnamajakestest ja lõpetades viiekümne üheksa korterilise hiiglasega. Joosep Laari tänavas kerkis kaks maja — ühes neliteist, teises kakskümmend neli korterit. Koidu tänavas püstitati kuueteistkümne-korteriline elamu. Kümme silikaltsiitblokkidest majakest on reastikku Räägu tänavas. Ja suurim, viiekorruseline hoone tõuseb kõrgusse V. Kingissepa tänavas. «Ilmarise» tehase viimaste aastate elamuehitusbilansis on seega 133 korterit, mis ei ole sugugi väike arv.

V. Kingissepa tänavas ehitatakse veel teist viiekorruselist elumaja. «Ilmarise» vanast kodanlusaegsest majaantrikust Suur-Patarei tänavas paigutatakse viimasedki elanikud ümber uude majja. Samal ajal koostatakse plaane järgmiste majade püstitamiseks. Kuivõrd suur on elamuehituse maht, seda iseloomustavad hästi tehase senised kulutused elamuehitusele, mis moodustavad päris aukartustäratava summa — ligi kaheksa miljonit rubla!

Uues majas V. Kingissepa tänavas on ka avar ning valgusküllane mängupaik lastele. Lasteaia asutamine suures elamus oli teretulnud kingituseks töölkäivatele vanematele. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 40. aastapäeva eelsetel päevadel võttis lasteaed vastu esimesed mudilased ja nüüd on juba nii harjutud käe-jala juures asuva lasteaia, et ei taheta enam mõeldagi laste viimisele kuhugi kaugemale.

Elatustaseme järjekindla tõusu üheks veenvaks näitajaks on ka aasta-aastalt kasvav individuaalehitajate arv, kusjuures pooled nende hulgast on isegi loobunud riiklikust laenust. Umbes iga kahekümnes «Ilmarise» töötaja ehitab endale oma kätega uut kodu. Üldse ulatub individuaalehitajate arv kolmekümne kuueni, neist neljateistkümmel on juba katus pea kohal. Valminud ja ehitatavate individuaalelamute üldpind moodustab ligi 2100 ruutmeetrit. Iga ehitaja kohta tuleb keskmiselt 60 ruutmeetri suurune korter.

Enamik individuaalehitajaid rajab endale eluaset Nõmmele ja Lillekülla, teised püstitavad maju Piritä-Merivälja ümbruses ning mõned ka väljaspool Tallinna, Keila ja Harju rajoonis. Omaenda

kätega ehitab elumaja tehase sepp Jaan Kriivel, kes teeb ise nii puu- kui ka müüritöö. Ise ladus ta elamu seinad, ise tegi ka ukсед ja aknad. Sedasama võib öelda mehaanikajaoskonna töö- lise Viktor Mihhailovi kohta. Niisuguseid tublisid ehitajaid on tehases veel teisigi, nagu lukksepp Rudolf Tammpõld, bakeliidi- pressija Eduard Lehiste, peainsener Villo Teinveld, peatehnoloog Osvald Raud, tehnoloog Erich Lillemäe jt.

Töötajate elatustaseme tõusust annab tunnistust seegi, et roh- kem kui viiekümnel tehase töötajal on isiklikud autod või moo- torrattad. Kui ametiühingukomiteel tuli käesoleva aasta esimeses kvartalis tehasele eraldatud «Moskviitši» ostmiseks anda luba, siis ei olnud see sugugi kerge ülesanne. Luba taotlesid kuus in- mest ning selle kindlakstegemine, kes neist seda kõige enam vää- rib, võttis komitee koosolekul päris hulga aega.

Inimesele, tema heaolule, töö- ja elutingimuste parandamisele pööratakse tehases palju tähelepanu. Hoolitsus töötajate eest avaldub kas või tõsiasjas, et viimastel aastatel rahuldati kõigi «Ilmarise» töötajate soovid tuusikute saamiseks sanatooriumi- desse, puhkekodudesse ja matkateedele. Aastate jooksul tööta- jaile jagatud tuusikute arv ulatub tuhandeni. Mullu anti ligi seitsekümmend tuusikut. Ametiühingukomitee hoolitseb selle eest, et töötajad saaksid need võimalikult odavasti. 1000—1200- rublalise sanatooriumituusiku eest tuleb neil maksta ainult paar- kolmsada rubla, puhkekodutuusiku saamisel vaid 72 rubla. Kuid sugugi harvad pole juhtumid, kus tuusik sanatooriumi või puhke- kodusse antakse töölisel hoopis tasuta.

Ametiühingukomitee ei unusta tuusikute jagamisel ka tehase veterane, nüüdseid pensionäre. Puhkekodudes ja sanatooriumides käisid pärast pensionile minekut endine endine treial August Suikin, lukksepp August Valdre ja teised.

Igal aastal kulutatakse tehases sadu tuhandeid rublasid (mullu üle 300 000 rubla) riikliku sotsiaalkindlustuse summadest haigus- abirahadeks ja pensionideks. Kellelgi ei tarvitse muret tunda, et haigus toob puuduse majja või et vanaduspäevi tuleb veeta vilet- suses.

«Ilmarise» pensionäride hulgas on mitmeid vanu töömehi, kes on elanud aastakümneid koos tehasega ja kelle elulugu on osa tehase ajaloost. Nende hulka kuuluvad peale varem nimetatute veel valukuuri endine meister Karl Auväärt, tsehhijuhataja Aleksander Leppmann, sepajaoskonna meister Karl Tsine ja töö- line Mart Kruuk, kel on seljataga kolmkümmend kuni neliküm- mend aastat tööd «Ilmarise» tehases. Oma vanaduspäevi veeda- vad nad praegu muretult. Nende kõigi mõtteid väljendab pensio- när August Valdre lõbus naerunägu, kui ta ütleb: «Nüüd elame hästi, paremini, kui kunagi varem oleme elanud. Kui veel ter- viski on hea, nagu minul, siis ei kurda tõesti midagi. Ei ole meil praegu toidu-, riide- ega korterimuret, mis kodanlikus Eestis võt- tis vanaduspäevadelt igasuguse rahu ja rõõmu. Igaühel meist

on oma pension, mis mõnelgi mehel ulatub maksimaalse määrani — 1200 rublani kuus.»

Kuid mitte kõik vanad töömehed ei ole veel väljateenitud puhkusele läinud. Paljudel on selline rahutus veres, mis ei luba neil maha jätta armsakssaanud töökohta. Lukksepp Eduard Künnap töötab «Ilmarise» tehases juba 37, kütja August Toater 30 ja ta vend, katelsepp Jaan Toater 29 aastat. «Ilmarise» vanade töömeeste killas, kel tehases on möödunud vähemalt veerand sajandit, on samuti katelsepp Rudolf Neidra 28, märkija Raimond Auväärt 27, sepp Jaan Kriivel 26 ja lukksepp Rudolf Tammpõld 25 tööaastaga.

*

«Ilmarise» tehase töötajad on tublid isetegevuslased ning sportlased. Ringidest ja spordiseksioonidest võtab osa mitusada inimest. Palju kordi on esinetud oma tehases ja naabertehastes ning Tallinna klubide ja teatritegi lavadel. «Ilmarise» isetegevuslaste esinemisgeograafia ei piirdu ainult Tallinnaga. Igal suvel, laupäeviti, samuti isetegevuslaste puhkuse ajal (harilikult antakse kõikidele isetegevuslastele puhkus üheaegselt) veereb tehase väravast välja autobuss, et viia kunstilist külakosti maa rahvamajadele. Nõukogude Eesti kaart ametiühingukomitee tööruumi seinal on tihedalt täis tikitud punaseid lipukesi, mis näitavad asulaid, kus on esinetud. Ilmneb, et «Ilmarise» isetegevusringid on viibinud nii Eesti lõunapoolsetes rajoonides kui ka läänerranniku suurtel saartel, sisemaa alevikest ja linnadest rääkimata.

Parimaks isetegevuskollektiiviks on puhkpilliorkester, kes maikuu tähistas oma seitsmendat aastapäeva. See on ühtlasi suurim isetegevuskollektiiv — pillimeeste arv ulatub 30-ni. Peaaegu kõik nad said pilli esmakordselt kätte alles orkestrisse mängima tulles. Ainult kolm-neli meest, nagu peatehnoloogi asetäitja Alfred Sootna (orkestri vanem) ja konstruktor Aarne Raudkivi, on «vanad pasunamed». Suured teened orkestri kasvatamisel on dirigendil, Tallinna Riikliku Konservatooriumi endisel õppejõul Nikolai Kublil. Ta õpetas orkestrile selgeks mitmekülgse repertuaari, alates tantsulugudest ja lõpetades ooperikatkenditega.

Parimad töömehed on ka parimad pillimehed. Orkestri asutamispäevadest alates puhub seal pasunat Heldur Saade, kes kuulub kommunistliku töö kollektiivi nimetust taotlevasse Jaan Kaljulaiu brigaadi. Samast brigaadist on orkestris ka Aleksander Ljovin. Orkestrimehed on samuti teise kommunistliku töö kollektiivi nimetust taotleva brigaadi brigadir Endel Priimägi ja ta töökaaslane Hjalmar Valts. Tööeesrindlased treial Hugo Tõruvere, kontrolör Kalju Padevest ja elektrik Meinhard Tõkke mängivad orkestris selle asutamisest alates.

Meinhard Tökke ja Heldur Saade mängivad ka tehase estraadi-orkestris. Peale Heldur Saade on selles veel teisigi mehi kommunistliku töö kollektiivi nimetust taotlevatest brigaadidest, nagu Harri Kulbas Endel Priimäe brigaadist ja Vello Kütt Helmut Magusa brigaadist. Kaheteistkümne-liikmelist estraadiorkestrit juhatab helilooja Arne Oit, kes pärast sellele kohale asumist tegi lühikese ajaga ära suure töö nii repertuaari parandamiseks kui ka orkestri mänguuskuse tõstmiseks. Estraadiorkester on tehase kõige liikuvam isetegevuskollektiiv. Igal suvel sooritab ta vabariigis mitu ringsõitu ja vähe on neid kohti, kus poleks tantsitud «Ilmarise» estraadiorkestri helide saatel.

Muusikakollektiive on veel kaks — mees- ja naisansambel. Nende laulukultuuri eest hoolitseb Sergei Annilo Eesti NSV Riiklikust Filharmooniast. Vanem neist on meesansambel. Naisansambel alustas tegevust alles paar aastat tagasi. Meesansambelis kohatame juba puhkpilliorkestrist tuntud Hugo Tõruveret ja Kalju Padevesti. Peale nende laulavad seal peadispetšer Aleksei Aarma, normeerijad Riho Aug ja Väino Kriisenthal, tehnoloog Rein Rähn, keevitus- ning montaažijaoskonna juhataja Erich Raud ja teised. Naisansambelis on ülekaalus joonestajad ja raamatupidajad, nagu Salvi Veia, Valve Raud, Ilse Reino, Lia Laks ja Helga Orav. Naisansambli viis üks esinemisreis mullu suvel isegi Kihnu saarele.

«Ilmarise» isetegevuslaste hulgas ei puudu ka oma solistid ja rahvatantsijad. Esimeste hulgas on näiteks Kalju Padevest ja Helga Orav, teiste seas leiame freesija Vello Tobre, lukksepa Edin Alliku ja vagrankatöölise Elmar Peiteli. Kõik nad koos võivad anda mitut õhtut täitva kava. Korduvalt on esinetud linna, rajooni ja Masinaehitustöölise Ametiühingusse kuuluvate tehaste isetegevuskollektiivide ülevaatustel, kus on saavutatud mitu esikohta ja kust on kaasa toodud kümneid diplomeid.

Isetegevusringide loetelu poleks täielik, kui jätame mainimata kümme aastat tegutsenud näiteringi. Dispetšer Ants Kesa, ametiühingukomitee esimees Feliks Angelstok, joonestaja Signe Aavik, meister Jaan Laansoo, telefonist Hilja Öun, märkija Raimond Auväärt, laohoidja Helve Kulbas ja veel üle kümne teise töötaja on aktiivsete näitlejate ridades. Õpitud on mitu lühinäidendit, sketše, intermeediume. Kavalehelt võib leida O. Lutsu, A. Tšehovi ja A. Korneitsuki teoseid. Näiteringi viimaseks saavutuseks on H. Raudsepa komöödia «Vedelvorst» lavaletoomine. Näiteringi juht Jaanus Orgulas ei pannud paljuks kulutatud tööd ja vaeva.

Kehakultuurikollektiivi liikmete arv ulatub poolteistsajani. Tublimaiks kõigist peetakse maadlejaid. Treial Meinhard Niglas ja lukksepp Heino Alango on meistersportlased; nad on sageli esinenud vabariigi koondmeeskonnas üleliidulistel võistlustel ja väliskülaliste vastu ning võistlusreisidel Soomes ja Ungaris. Spordisõpradele pole tundmatud ka maadlejate-lukkseppade

Elmar Oosalu ja Vladimir Vlassenko ning vormija Aleksander Ranna nimi. Tehase maadlusmeeskond on tulnud mitmesugustel võistlustel korduvalt esikohale. «Ilmarise» mehed ei karda rin-
nutsi minna isegi kõige kangemate vastastega, olgu see või vaba-
riigi koondmeeskond ise.

Spordisektsioonide arv ulatub tehases üle kümne. Võrkpalli-
meeskonna kapteniks on Herbert Magusa brigaadi liige Ilmar
Rannaväli. Samast brigaadist kuuluvad meeskonda veel Veljo
Vee, Vello Kütt ja teised eesrindlased. Võrkpallinaiskonda orga-
niseeritakse. Korvpallimeeskonna kandvateks jõududeks on valu-
tsehhi mehed eesotsas tsehhiülem Sergius Fokiniga. Hiljuti moo-
dustati jalgpallimeeskond. Pallimängijate hulka kuuluvad ka
lauatennisistid keevitaja Lembit Kallang, Kalju Padevest ja Vello
Tobre.

Talisporti harrastavad suusatajad — valaja Karl Kurg, keevi-
taja Ants Kaasik, puurija Aleksandra Adamova jt. Kümne ja
viie kilomeetri suusatamises on tehasele toodud esikohti nii indi-
viduaalses kui ka võistkondlikus arvestuses. Elektrik Alfred Rist
on võtnud soodimehena osa ka jääpurjetamisvõistlustest vennas-
vabariikides.

Võimlejaid on küll veel vähe, kuid tänu võimlemisentsiastile
Hilja Methusalemile moodustavad nad siiski päris teguvõimsa
rühma, kes on võistlustelt toonud kaasa diplomeid ja karikaid.
«Ilmarise» peres tegutseb veel teistegi spordialade esindajaid:
kergejõustiklasi, purjetajaid, matkajaid ja jahi- ning kalamehi.
Viimaste hulgas on ka tehase direktor Boriss Kortšemkin, partei-
organisatsiooni sekretär Peeter Rikkinen ja peakonstruktor Koit
Niidas. Igaühele leidub huvitavat tegevust.

Muidugi pole tehases puudust maletajatest ja kabetajatest.
Sellealaseid võistkondi võib moodustada igas jaoskonnas. Tehase
malevõistlusest 1959. aasta aprillis võttis osa 18 paremat. Esimesele
kolmele kohale tulid elektrik Endel Männapsoo ja tehnoloogid
Arkadi Gaidukov ning Väino Kuhlberg. Tehase kangemad male-
tajad on võitnud simultaanidel isegi Paul Kerest või mänginud
temaga viiki. Samuti on pidanud mõne punkti tehase maletajaile
loovutama vabariigi teised malemeistrid.

Üle kuuekümne liikme kuulub tehase fotoringi, mida juhib
ökonomist Olev Soosaar. Konstruktor Arne Raudkivi foto
«Lõunauinak» pandi tänavu kevadel välja ka vabariiklikul foto-
näitusel.

ALMAVÜ algorganisatsiooni tööst võtab osa ligi kakssada ini-
mest. Paljud organisatsiooni liikmed harjutavad laskmist. Sel alal
on «Ilmarise» võistkond saavutanud korduvalt auhinnalisi kohti.
Kesklaos juhataja Richard Nei, tuletõrjeüksuse ülem ning rahva-
mäleva komandör Meinhard Paeveer, lukksepp Hugo Kulda,
märkija Raimond Auväärt ja monteerijad Alma Ojasalu ning
Asta Soosalu kindlustavad laskevõistlustel alati võistkonna hea
esinemise. Kuid ALMAVÜ algorganisatsioonis ei tegelda ainult

laskespondiga. Lukksepp Gustav Kiviku õppis näiteks purilenduriks, lukksepp Aadu Visnapuu lõpetas radistide kursused jne. Ka köievedu ja sõudmine on üheks armastatumaks spordilaks.

Nii kehakultuurikollektiivide kui ka ALMAVU liinis korraldatud spordivõistlustel saadud diplomite arv ulatub üle kuuekümne. Käitiskomitees hoitakse need alal ning igaüks võib seal näha, kui tublid mehed ja naised on «Ilmarise» töötajad maadlusmatil, lasketiirul, söerajal ja palliväljakuil.

Kõige rohkem — üle nelja ja poole saja — on osavõtjaid Punase Risti algorganisatsiooni tööst. Nad on moodustanud arvuka doonorite reservi ning loonud igas jaoskonnas sanitaarpõstid.

Tehase ühiskondlikud organisatsioonid korraldavad sageli mitmesuguseid üritusi ja väljasõite. «Ilmarises» töötab ligi viiskümmend Suurest Isamaasõjast osavõtnut. Neist üle kahekümne on Eesti Rahvuskorpuse võitlejad. Paarkümmend endist lahingumeest sõitis möödunud aastal külastama Velikije Luki lahinguvälju. Langenute haudadele vennaskalmistul pandi pärgi ja lilli. Tänavu maipühade ajal tehti teine sõit Saaremaa lahinguväljadele. Tuleval aastal kavatakse tutvuda elu-oluga kunagisel Kuramaa tandril.

Rühm «Ilmarise» töötajaid käis Irboskas kodanluse poolt tapetud ametiühingutegelaste haul. Kunagi protesteerisid «Ilmarise» töölised selle veretöö vastu streigiga, nüüd meenutasid noorema põlvkonna esindajad mõrvatute ühishaul nende kangelaslikku võitlust rahva õnne eest.

Ratsionaliseerijad ja insenerid külastavad sageli Moskva, Leningradi, Riia ja vennasvabariikide teiste linnade tehaseid, et kasutada nende kogemusi oma töös.

«Ilmarisse» tulevad tihti külakosti tooma vabariigi parimate kunstikollektiivide esindajad ja naabertehaste isetegevuslased. Tehases on korraldatud kohtumisõhtuid heliloojate ja näitlejatega. «Ilmarise» laval on esinenud Riikliku Teatri «Vanemuine» ja Viktor Kingissepa nimelise Tallinna Riikliku Akadeemilise Draamateatri näitlejad ning Akadeemilise Ooperi- ja Balletiteatri «Estonia» solistid. Isegi «Eesti Raadio» sümfooniaorkestri arvukas kollektiiv andis mullu tehases kontserdi. «Ilmarise» töötajad võtavad selliseid külalisi alati rõõmuga vastu ning need kohtumised rikastavad uute muljetega mõlemaid — nii esinejaid kui ka kuulajaid.

Töötajate silmaringi avardamiseks on tehases tehnikaalane ja ametiühingu-raamatukogu. Lugejate arv neis võrdub töötajate arvuga. Eks räägi see kultuuritaseme kasvust ja janust teadmiste järele. Ametiühingule kuuluvas raamatukogus üksi on üle 450 lugeja.

Treial Nikolai Ivanov otse «neelab» raamatuid. Möödunud aastal laenutas ta 75 teost, tänavu on ta kolme kuuga lugenud juba üle 30 raamatu. Kogu uudiskirjandus käib ta käest läbi. Lukksepp

kommunist Garif Vafin on samuti üks aktiivsemaid lugejaid. Suur raamatusektsioon on lukkseppade-monteerijate brigaadi juht Helmut Magus. Viimasel ajal on ta laenutanud palju raamatuid sarjast «Suuri sõnameistreid». Valaja Bernhard Trilljärv ja ka teised armastavad samuti palju lugeda.

Raamatukogu sagedaste küllastajate hulgas näeme peadispetšer Aleksei Aarmat, remonditsehhi meistrit Anton Silda, treia'eid Karl Adamaad ja Ants Veiat, elektrik Väino Aalundi ning teisi eesrindlasi. Mitmed noored, nagu tehnilise väljaõppe ja ratsionaliseerimisala insener Harry Klaving või tööline Oleg Baranov, kes õpivad kaugõppe teel ja õhtukeskkoolides, kasutavad raamatukogu õppetööks vajalikke raamatute muretsemisel. Töötajate kõrval tuleb raamatukokku sageli pensionäre, kelle silmanägemine on veel hea ja huvi kirjanduse vastu suur, nagu endine tööriistajaoskonna lukksepp Aleksander Naumov. Tema «normiks» on ikka kolm-neli raamatut kuus.

Kas suudab ametiühingule kuuluv raamatukogu kõiki soove rahuldada? Enam-vähem. Raamatufondis on üle 5000 köite ja ta täieneb igal aastal peaaegu kõigi uute eestikeelsete ning paljude venekeelsete raamatutega. Ainuüksi möödunud aastal kulutati raamatukogu täiendamiseks ligi neli tuhat rubla ja raamatufond suurenes 398 uue teose võrra. Peale selle on raamatukogule tellitud kõik tähtsamad ajalehed ja ajakirjad.

Otseselt töö juures vajalikke teoseid muretsetakse tehnilise kirjanduse raamatukogust. Seda kasutavad rohkesti kaugõppijad kõrgematest koolidest ja tehnikumidest.

Eeskujuks teistele on õppimises kommunistid ja kommunistlikud noored ning tehase juhtivad töötajad, kes on juba omandanud kõrgema hariduse või õpivad praegu töö kõrval.

Direktor kommunist Boriss Kortšemkin lõpetas Moskvas N. E. Baumani nimelise Kõrgema Tehnikakooli ja hakkas edasi õppima Üleliidulises Kaugõppe Energeetikainstituudis inseneride täiendamise fakulteedis. N. E. Baumani nimelises Kõrgemas Tehnikakoolis õpivad insenerid kommunistlikud noored Juri Rappoport ja Arkadi Gaidukov. Palju insenere ja ökonomiste on tehasele andnud vabariigi insenerikaadri «sepikoda» Tallinna Polütehniline Instituut. 1949. aastal tuli «Ilmarisse» konstruktorina tööle Villo Teinveld. Aasta hiljem lõpetas ta Tallinna Polütehnilise Instituudi ning kogu tema edasine kasv on toimunud tehases. Direktori asetäitja kommunist Oleg Dobrohhotov oli tehases varem osakonnajuhatajaks. Päeval oli ta tööl, õhtul õppis. Nii möödusid aastad, kuni ta 1954. aasta kevadel lõpetas Tallinna Polütehnilise Instituudi. Peatehnoloog Osvald Raud, kes töötas tehases konstruktorina, hakkas õppima samas instituudis. Eelmistest õpingutest oli möödunud palju aega. Tal oli juba nelikümmend eluaastat turjal, kui saavutas püstitatud eesmärgi — lõpetas instituudi. Pärast instituudi lõpetamist tuli tehasesse konstruktoriks Pavel Grigorjev, kes on nüüd kõige noorema, mehhaniseerimisjaoskonna juha-

taja. Kõrgem haridus on veel mitmel teisel töötajal. Paljud aga jätkavad oma õpinguid.

Tehnilise keskkhariduse omandas paar aastat tagasi meister Evald Sooväli, kes nüüd juhib üht raskemat tööloiku — mehhaanikajaoskonda. Samasuguse tee käis läbi valutsehhi ülem Sergius Fokin. 1947. aastal hakkas ta «Ilmarises» tööle ja 1955. aastal lõpetas tehnikumi. Tehnikumi lõpetas ka keevitus-montaažijaoskonna juhataja Erich Raud.

Tehnilise kontrolli osakonna juhataja Lembit Vaher hakkas pärast tehnikumi lõpetamist õppima Tallinna Polütehnilises Instituudis. Sealsamas õpivad veel kontrolör Viktor Must, elektrilukksepp Aleksander Ivanov, elektrik kommunistlik noor Kaarel Kukk, tehnoloog Adolf Kallas, laborant Gunnar Murd, insenerkeemik Helju Reintam, joonestaja Hilja Methusalem, peatehnoloogi asetäitja Raimond Lipand, tehnoloog Uno Tihkan jt. Mitmed neist on jõudnud oma õpingutes juba kolmandale ja neljandale kursusele.

Tehnikumides õpivad meister kommunist Aleksander Lazarev, lukksepad Oleg Baranov ja Harri Kulbas, kommunistlik noor Aleksander Želandovski, elektrik kommunistlik noor Elmet Loorpuu, valutsehhi kontrolör Valdek Marandi, remondijaoskonna brigadir Sven Andevei, ohutustehnik Georg Rents, tehnilise väljaõppe insener Harry Klaving jt.

Üksnes instituutides ja tehnikumides õpib «Ilmarise» tehases 32 inimest. Peale selle õpivad veel paljud keskkoolides, nagu treialid Gunnar Martinson, Nikolai Bardin, Hans Praun, Vello Kallas, lukksepp Hando Saar ja freesija Aleksander Putškov.

*

Tootmistöö kõrval tehases võtavad «Ilmarise» töötajad aktiivselt osa riigivõimuorganite tegevusest. Viimastel valimistel, mis toimusid 15. märtsil 1959, seadsid nad oma esindajaid üles kohalikesse nõukogudesse ja vabariigi ülemnõukogusse. Tallinna Kalinini Rajooni Tööraha Saadikute Nõukogusse valiti lihviija Leida Ljadas ja tehase üks vanemaid eesrindlasi märkija Raimond Auväärt. Linnanõukogu saadikuks valiti automaatikajaoskonna lukksepp Arvo Järve. Eesti NSV Ülemnõukogu saadikuks on karastaja Arnold Kivistik. Kõik nad on tublid tööinimesed, kellele kuulub kollektiivi usaldus ja keda usaldasid ka valijad.

Millega teenis siis Arnold Kivistik kollektiivi lugupidamist? Ta on tubli mees — öeldakse tehases — aus, sirgjooneline, tööd teeb hästi, pole upsakas ega ütle ühiskondlikest ülesandeist kunagi ära. «Ilmarisse» tuli ta noore poisina kakskümmend aastat tagasi. Teisi töökohti pole Arnold Kivistikul pärast seda olnud ning küllap kollektiiv õppis teda nende kahe aastakümne jooksul põhjalikult tundma. Arnold Kivistiku isa töötas sellal tehases valupuhastajana, kui poeg alustas tööd käskjalana vabrikuvära-

vas. Kes teab, kas olekski ta sealt kaugemale saanud, kui mitte vahepeal poleks kehtestatud nõukogude kord ja teda viidud jooksupoisist lukksepaõpilaseks. Nii omandas ta tööskuse ning töötab nüüd juba aastaid karastajana. Arnold Kivistiku töö on vastutusrikas. Ahjudes, kus temperatuur tõuseb tuhande kraadini, põhjustab ainult mõnekraadiline kõrvalekaldumine tehnoloogilisest režiimist karastatava detaili omaduste muutumise. See tähendab tahmapuhurite ja teiste seadmete töökindluse vähenemist, kui mitte halvematki. Laboratoorsed proovid aga kinnitavad, et Arnold Kivistiku käe alt väljuvate toodete pärast pole vaja karta. Pealegi on ta ise teinud mitu ettepanekut töö paremaks organiseerimiseks. Ametiühingukomitees on Arnold Kivistik oma inime. Ta juhib massilise tootmistöö komisjoni, kus ta sõnal on suur kaal. Kõige selle pärast kollektiiv teda hindab ja usaldabki.

Kui sellised mehed ja naised nagu Kivistik, Järve, Auväärt ja Ljadas võtavad osa nõukogude tööst, siis nad teavad, mis tööinimesel on kõige rohkem südamel ning kust king pigistab. Otsused, mis nende osavõtul tehakse, tulevad õiged. Ja elu läheb edasi veelgi pikemate sammudega partei poolt tähistatud kommunismiteed, sest inimesed tööpinkide tagant juhivad ise oma tehase, rajooni, linna ja kogu kodumaa saatust.

HOMSE PÄEVA ÜLESANDED JA INIMESED

Tehase seitsme aasta (1959—1965) plaani projekti on «Ilmarise» korduvalt ja põhjalikult arutatud. Projekti arutamisel tegid töötajad rohkesti kasulikke ettepanekuid, mida arvestati organisatsioonilis-tehniliste plaanide koostamisel ja millest mitmedki on juba ellu viidud. Viimased ettepanekud plaani projekti kohta tegi tehase partei- ja ametiühinguaktiivi ühine koosolek 1958. aasta septembris.

Seitse aastakul on «Ilmarise» peaülesanne Nõukogudemaa energeetika arendamisele kaasa aidata. Suured 1,2—2,4 miljoni kilovattise võimsusega soojuselektrijaamad ehitatakse hiiglaslike katlaagregaatide (aurutootlikkusega 430—1800 tonni auru tunnis) ja turbiinide (võimsus 100 000—600 000 kilovatti) baasil ning nende jaoks tuleb «Ilmarise» konstruktoreil välja töötada uued, senisest efektiivsemad seadmed katelde küttepindade puhastamiseks. Eriti suurt rõhku pannakse automaatseadmete tootmisele, mille väljalase tehase toodangu 65—80%-lise kasvu juures peab suurenema vähemalt 4,5- kuni 5-kordseks. Tahmapuhurite toodang tõuseb ligi kahekordseks. Ehitatavate elektrijaamade hulgas pole ühtki, kuhu ei paigutataks «Ilmarises» valmistatud seadmeid. Üheainsa suure võimsusega katlaagregaaadi küttepindade kompleksseks puhastamiseks seatakse üles 70—80 mitut tüüpi tahmapuhurit, mis on omavahel ühendatud automaatselt töötavaks süsteemiks.

Seitseaastakul hakatakse välja laskma uusi tooteid, täiustatakse valmistatavate seadmete konstruktsioone ning parandatakse nende eksploatatsioonilisi omadusi. «Ilmarises» toodetakse puhumisseadmed peavad tagama katelde häireteta ja pikaajalise töötamise ning vähemalt 2—2,5 miljoni tonni kütuse kokkuhoiu 1965. aastal. Katla kogu puhastamisprotsessi automaatse juhtimise aparaat uur võimaldab elektrijaamades oluliselt vähendada töökulu. Kõik automatiseerimisaparaadid, mida tehas valmistab, kuuluvad elektrijaamade katlaseadmete automatiseerimise üld-süsteemi. Elektrijaamade ja tööstusettevõtete kütteks hakatakse seitseaastakul rohkem kasutama masuuti ja gaasi. Seetõttu seisab tehase ees ka ülesanne varustada katlaseadmed masuudipihustajatega ja alates 1962. aastast gaasi- ja masuudipõletitega. Suurte elektrijaamade jaoks tuleb konstrueerida spetsiaalsed komplitseeritud masuudipihustajate automaatse juhtimise mehhanismid.

50% toodangu kasvust antakse tööviljakuse suurendamise arvel. Et luua tingimused sellisele tööviljakuse tõusule, tuleb insener-tehnilistel töötajatel otsida mitmesuguseid uusi teid. Seetõttu on tööliste arvu 30%-lise suurendamise kõrval ette nähtud ka insener-tehniliste töötajate arvu mõningane suurendamine, kuna muude töötajate hulk ei muutu.

Seitsme aasta plaan ei ole enam tulevikuunistus. Tehases alustati juba tööd selle ennetähtaegseks täitmiseks. Loomingulise aktiivsuse suurt tõusu on tunda neis paljudes ettepanekutes, mis on tehtud töö paremaks organiseerimiseks, tööviljakuse tõstmiseks ja materjalide säästlikumaks kasutamiseks. Ikka laialdase-malt hargneb sotsialistlik võistlus ning suurenevad homse päeva inimeste read, kes taotleavad kommunistliku töö eesrindlase või kommunistliku töö brigaadi nimetust. Veelgi rohkem, kogu tehase arutades seitseaastaku plaani ennetähtaegse täitmise küsimust, otsustas saavutada 1965. aastaks planeeritud tootmistaseme 1963. aastal, täita seitsme aasta toodanguplaani kuue aastaga ja võita tehasele seitseaastaku jooksul kommunistliku töö kollektiivi nimetus.

Möödunud aasta 1. detsembril võttis «Ilmarise» automaatika-jaoskonna lukkseppade-monteerijate brigaad partei XXI kongressi auks esimesena vastu üksmeelse otsuse hakata võistlema kommunistliku töö kollektiivi nimetuse saamise eest. See brigaad, keda juhivad lukksepp Helmut Magus, on ammu olnud tehases parimate hulgas. Mullu tuli ta brigaadidevahelises võistluses seitsmel korral esimese kolme hulka ja tänava on seda traditsiooni jätkatud. Monteerijate brigaad on suurendanud magnetkontaktore toodangut mitte ainult aastast aastasse, vaid ka kuust kuusse. Kui kaks aastat tagasi hakati uut tüüpi magnetkontaktoreid valmistama, siis toodeti neid esialgu veel üsna vähe — paarisaja ümber kuus. Aasta pärast aga valmistati juba umbes 800 ja

1959. aasta algul 1800 kontaktorit kuus. Aasta lõpuks loodetakse seda arvu suurendada 2500-ni.

Peale otseselt toodangu valmistamisse puutuvate kohustuste lubas brigaadi iga liige täiendada oma teadmisi kvalifikatsiooni tõstmise kursustel ning osa võtta isetegevusringide või spordisektsioonide tööst. Ühisel nõul ja jõul otsustati välja õpetada üks noortööline lukksepp-monteerija erialal. Oma kohustuste kokkuvõttes kirjutas eesrindlik brigaad: «Kõik brigaadi liikmed kohustuvad töötama, elama ja õppima kommunistlikult, ilma mingisuguste distsipliini ja moraali rikkumisteta nii töös kui ka isiklikus elus.»

Brigaad on seni oma sõna pidanud. Kommunist Helmut Magus ütleb: «Seitse aastaku ülesanded on meile kõigile südamelähedased. Kongressil vastuvõetud programmis on aukohal automaatika-probleemid. Nende lahendamisele saab meie brigaad otsustavalt kaasa rääkida. Ja me räägimegi kaasa oma tegudega!»

Aprillikuu algul kirjutasid Helmut Magus ja brigaadi liikmed Veljo Vee, Vello Kütt ja Ilmari Rannaväli ühise kirja Tallinna Masinaehitustehases töötavale Jaan Kärdi brigaadile: «Innustatuna kommunistliku ülesehitustöö suurepärestest perspektiividest, otsustasime teha teile kui sõsarettevõtte monteerijate brigaadile, kes võistleb samuti kommunistliku töö brigaadi austava nimetuse eest, ettepaneku asuda rahvusvahelise töölispuha 1. mai auks sotsialistlikku võistlusse, et saavutada uut edu tööviljakuse tõstmisel ja partei poolt kavandatud plaanide elluviimisel.» Jaan Kärdi brigaad võttis üleskutse vastu. Brigaadid külastasid teineteist ja arutasid vastastikku oma töö tulemusi. Mõlemad kollektiivid töötasid hästi, kohustused täideti ja kumbki ei suutnud teise vaekaussi üles kaaluda. Ent seltsimehelikus võistluses astusid brigaadid tubli sammu oma püstitatud eesmärgi — kommunistliku töö kollektiivi nimetuse saamise poole.

Automaatikajaoskonnas on tublid töömehed mitte ainult Helmut Magusa brigaadis. Pole kahtlust, et peatselt võib kommunistliku töö kollektiivi nimetust taotleda kogu jaoskond. Möödunud aastal võitis see kuuel korral esikohä jaoskondade- ja tsehhidevahelises sotsialistlikus võistluses ning tänavugi on esikohta kaitstud mitu kuud järjest.

Kommunistliku töö kollektiivi nimetust taotlevad «Ilmarises» veel mitmed teised brigaadid. Juba nädal pärast automaatika-jaoskonna monteerijaid alustas võistlust sama eesmärgi saavutamiseks mehaanikajaoskonna kaheksaliikmeline lukkseppade brigaad. Brigadir Jaan Kaljulaid on kogu vabariigis hästi tuntud. Ta on tehases töötanud juba 23 aastat ja tema fotot oleme näinud tööeesrindlaste vabariiklikul autahvilil.

Selle brigaadi iga liige kohustus täiendada oma erialaseid teadmisi, kusjuures vanemad liikmed Jaan Kaljulaid, Karl Reiväli ja Karl Abro andsid lubaduse noorte igakülgeks abistamiseks tööalase kvalifikatsiooni tõstmisel. Brigaadi nooremad liikmed võta-

vad osa ka isetegevusringide ja kehakultuurikollektiivi tööst. Kuuplaanide ennetähtaegne täitmine ja küttekollete söötjate kvaliteetne monteerimine on selles brigaadis juba ammugi endast mõistetav asi. Nüüd kohustati ka elama ja õppima kommunistlikult. «Teatame, et need meie brigaadi liikmed, kes rikuvad töödistsipliini või eksivad nõukogude inimeste kõlblusnormide vastu, ei saa edaspidi meie brigaadis olla,» kirjutati ühises kohustuses. Brigaadi liige Kliimar aga eksis sageli just nende nõuete vastu. Brigaad püüdis teda küll kasvatada, kuid hea sõna ei aidanud midagi. Ei jäänud muud üle, kui mehel tuli nii brigaadist kui ka tehasesst lahkuda. Jaan Kaljulaiu brigaad töötab nüüd paremini kui kunagi varem. 1958. aastal tuldi brigaadidevahelises sotsialistlikus võistluses ainult ühel korral esikohale, käesoleval aastal aga on brigaadi tööd juba korduvalt esile tõstetud.

Maipühade eel hakkasid kommunistliku töö kollektiivi nime-tust taotlema ka Endel Priimäe brigaadi lukksepad-monteerijad, kes töötavad keevitus-montaažijaoskonnas. Mai-eelses sotsialistlikus võistluses tunnistati see tahmapuhurite monteerijate brigaad parimaks. See ei olnud juhus — möödunud aastal olid nad seitsmel korral tehase kolme esimese brigaadi hulgas.

Kommunistliku töö kollektiivi nimetuse taotlemise kõrval võis-teldakse tehases veel kommunistliku töö eesrindlase nimetuse saamiseks. Sellesisuline tahvel köidab pilku Vassili Krõlovi ja Aleksander Gornostajevi freespingi juures. Mõlemad freesijad hakkasid juba mõni aasta tagasi tööle uut moodi. Varem tööta-sid nad omaette. Kummalgi oli eri töökäsk, kumbki taotles meist-rilt paremat tööd. Juba enne vahetuse lõppu tuli töö lõpetada ja töödeldavad detailid ning rakised pingilt maha tõsta, et paari-mehele uue vahetuse alguseks freespink puhtaks teha. Tööletul-nud paarimees ei saanud freespinku kohe käiku lasta, sest tal tuli enne teha mitmesuguseid ettevalmistusi: kinnitada kohale eelmi-sel päeval poolelijäänud detail ning paigaldada rakised. Tööpink seisis selliste askelduste tõttu sageli pool tundi.

Seejärel otsustasidki Vassili Krõlov ja Aleksander Gornosta-jev tööle hakata uut moodi — ühise töökäsu alusel. Kadus kasu-likumate detailide valimine ja kauplemine meistriga, sest mõle-mad teadsid, et kõiki detaile tuleb neil nüüd töödelda ühiselt ja et tasu tehtud töö eest jagatakse nende vahel pooleks. Peale selle kadusid vahetustevahelised ettevalmistusajad. Polnud ju enam mingit mõtet vahetuse lõpul detaili tööpingilt maha võtta. Pinki hakati teineteisele üle andma töö käigus. Öhtul pärast töö lõppemist puhastab teise vahetuse freesija tööpingi, teritab free-sid ja paneb detailid järgmiseks päevaks valmis. Hommikul jääb esimese vahetuse mehel vaid freespink käiku lasta. Niiviisi töötavad nad edukalt, vaatamata sellele, et Vassili Krõlovil on kuues kategooria, Aleksander Gornostajevil aga viies. Töönorme täidetakse sageli 2,5-kordselt. Töötasu aga kasvas kuni kolmsada rubla palgas. Kasu on nii tehasel kui meestel endil.

Aasta algul otsustasid mõlemad novaatorliku meetodi juurutajad hakata taotlema kommunistliku töö eesrindlase nimetust. Peale otseselt tööülesannetesse puutuvate kohustuste lubasid nad esitada aasta jooksul kaks ratsionaliseerimissetepanekut, võtta aktiivselt osa ühiskondlikust tööst ja olla teistele eeskujuks oma isiklikus elus. Need lubadused pole jäänud paljateks sõnadeks. Vassili Krõlov on käitiskomitee liige ja ratsionaliseerimiskomisjoni esimees, Aleksander Gornostajev tööliste varustamise komisjoni liige. Perekonnaelu ja laste kasvatamise poolest võivad nad olla eeskujuks kõigile.

Mõlemad freesijad esitasid ühtlasi üleskutse teistele freesijatele, treialitele ja puurijatele korraldada oma töö ümber, et täita seitsme aasta ülesanne viie aastaga. Üleskutse esitamisest ei läinud kuigi kaua mööda, kui ühel hommikul tulid parteiorganisatsiooni sekretäri juurde treialid Mihhail Lebakov ja Nikolai Novikov ning palusid sekretäri, et nad viidaks tööle ühisele treipingile, mis võimaldaks neil hakata töötama üleskutse esitajate eeskujul. Ühtlasi tegid nad teatavaks, et alustavad võistlust kommunistliku töö eesrindlase nimetuse saamiseks.

Noored treialid lubasid likvideerida praagi ning täita vahetusülesandeid vähemalt 250% ja hakata abistama ühte mahajäänud töolist, et aidata tal jõuda eesrindlaste tasemele. Ise tahavad nad omandada veel teise kutseala ja seitseaastaku jooksul ka keskhariduse. Ühiskondlikust tööst ja kehakultuurikollektiivi tegevusest võtavad nad juba aktiivselt osa. Kommunistliku partei liikmekandidaat Mihhail Lebakov ja kommunistlik noor Nikolai Novikov teevad kõik, et olla eeskujuks tootmistöös ja isiklikus elus.

Võistlust kommunistliku töö eesrindlase nimetuse saamise eest alustasid veel treialid Heino Joonas, Aleksander Ratnikov ja Ivan Rajenko, freesija Aleksander Putškov, nikeldaja Avo Jõgi. Nii hargneb «Ilmarise» tehases üritus, mis haarab üksiktöölisi ja brigaade. Kommunistlik suhtumine töösse ja isiklikku ellu saab omaseks juba paljudele.

Kollektiivi kommunistlik töösse suhtumine on tehase seitsme aasta plaani ennetähtaegse täitmise kõige tähtsamaks tingimuseks. Väga palju tähelepanu pööratakse aga ka uue tehnika rakendamisele ning tehase rekonstrueerimisele. Eelolevatel aastatel pannakse «Ilmarises» suurt rõhku tootmisprotsesside mehhaniseerimisele ja automatiseerimisele. Kavandatud plaanide elluviimiseks loodi käesoleva aasta algul mehhaniseerimisjaoskond. Jaoskonna esialgsed plaanid ei näe küll veel ette tehase töö kardinaalset ümberkorraldamist, kuid läbiviidavad üritused tagavad siiski tööprotsessi kergemaks muutumise ja tööviljakuse tõusu.

Eeskätt osutatakse tähelepanu raskete ning käsitsitööde mehhaniseerimisele. Selleks organiseeritakse lühikäiguliste tahmapuhurite mehhaniseeritud montaažiliin eraldi pikakäiguliste tahmapuhurite montaažiliinist. Metallilaos on teoksil peale- ja

mahalaadimistööde mehhaniseerimine ning juba peagi vabanevad laotöötajad raskest tööst metallide töstmisel.

Seitseaastaku esimesel aastal muudab veelgi oma ilmet valu-tsehh. Seal tehakse suuremaid ümberkorraldusi, mille hulka kuulub vormikastide tagastamise rulltee, vagrankatäitmise tõstuki, liivakuivatamise ahju ja savi- ning liivapunkri ehitamine. Kõigi nende ülesannete teostamine kergendab ja kiirendab vormimulla ettevalmistust ning annab võimaluse malmivalu kvaliteedi tõstmiseks. Mehhaniseerimise tulemusena vabastatakse osa tootmispinda, mistõttu osutub võimalikuks malmivalu puhastamise ümberkorraldamine ning sisetranspordi vähendamine. Mehhaniseerimisjaoskond saab sellega seoses endale ka tootmispinna ja võib oma tegevust hoogsamalt arendada.

Seitseaastakul nähakse ette magnetkontaktorite toodangu tunduvalt suurendamine. Tootmise organiseerimise praeguse taseme juures ei ole aga seda võimalik teha. Seepärast on mehhaniseerimisjaoskond juba alustanud magnetkontaktorite monteerimise konveieri projekteerimist. Konveieri käikulaskmine suurendab magnetkontaktorite tootmist ja sunnib oma rütmi ning tempoga tööd paremini korraldama kõikides jaoskondades, kus tehakse detaile konveieril monteerimiseks.

Organiseeritakse veel ettevalmistusjaoskond, kuhu koondatakse toorikute ettevalmistamise operatsioonid. Praegu on toorikute valmistamine killustatud, sest sellega tegeleb mitu jaoskonda. Uue jaoskonna puhul jääksid toorikute ettevalmistamisega seotud operatsioonid põhijaoskondades täielikult ära. Muidugi tuleb selleks teha mitmesuguseid ümberkorraldusi. Teistest jaoskondadest koondatakse metallitükeldamispingid ettevalmistusjaoskonda. Põhijaoskondadesse jäävad ainult otseselt toodangu valmistamisega seotud tööpingid ning nende arvu võib veelgi suurendada, sest muude pinkide üleviimine loodavasse ettevalmistusjaoskonda vabastab hulga tootmispinda. Ettevalmistusjaoskonda viiakse üle ka mõned kuumtöötlemise seadmed sepa-stantsimisjaoskonnast.

Tootmise mehhaniseerimisega seotud ümberkorraldusteks kulutatakse seitseaastaku esimesel aastal aukartustäratav summa — ümmarguselt 400 000 rubla. Mõne aasta pärast muutub «Ilmarise» tehase ilme põhjalikult. Vana tehas nooreneb. Tootmisprotsessid seal on niisama hästi mehhaniseeritud kui uutes ehitatavates tehasteski. Juba praegu on tehas asunud edukalt täitma NLKP Keskkomitee 1959. aasta juunipleenumi otsuseid tootmise automatiseerimise ja mehhaniseerimise kohta.

«Ilmarise» tahmapuhureid, magnetkontaktoreid ja automatiseerimisvahendeid on juba saadetud sellistele hiiglaehitustele nagu Bratski, Kuibõševi, Stalingradi ja Krasnojarski hüdroelektrijaam. Üha uusi ja uusi elektrijaamade nimetusi võib lugeda kastidelt, kuhu pakitakse «Ilmarise» toodangut: Dnepropetrovsk, Lõuna-Uralsk, Norilsk, Sahhalin, Rustavi jne. Mai-eelses töövõistluses

täideti tellimusi Angreni, Tomussinski, Brjanski, Jaroslavl, Verhni-Tagili ja teiste elektriijaamade jaoks. Nende hulgas on elektriijaamu võimsusega üks, kaks ja isegi rohkem miljonit kilovatti. Selliste suure võimsusega elektriijaamade jaoks on vaja valmistada eriti töökindlaid aparate, mis nõuavad masinaehitajailt äärmiselt tähelepanelikku suhtumist nende tegemisse.

Nõukogude Eesti elektriijaamadest kasutavad «Ilmarises» valmistatud seadmeid Tallinna, Ahtme ja Kohtla-Järve soojuselektriijaam. Samuti hakatakse neid tulevikus ekspluateerima Balti soojuselektriijaamas.

Tehasel on sidemeid peaaegu kõigi Nõukogude Liidu rahvamajandusnõukogudega, kes vajavad «Ilmarises» valmistatud seadmeid. Vähe sellest, «Ilmarise» toodang on leidnud tee ka mitmesse välisriiki. Nowa Huta metallurgiakombinaadis Poolas, naftatööstusettevõteteis Rumeenias, soodatehastes ja J. V. Stalini nimelises soojuselektriijaamas Bulgaarias, Anšani metallurgiakombinaadis ja Šanghai elektriijaamas Hiinas, samuti Albaanias, Ungaris, Mongoolias ja Koreas — kõikjal võib näha seadmeid, mis kannavad «Ilmarise» märki. Neid on saadetud koguni kaugele põhja — Teravmägedele ja troopikavööndisse — Indiasse ja Vietnami.

Kümnete tuhandete kilomeetrite taga, kaugele sõprade juures tuntakse nüüd «Ilmarise» tehase toodangut. Teadmine sellest rõõmustab ja innustab «Ilmarise» kollektiivi, kes püüab töötada üha paremini ja anda rohkem kvaliteetset toodangut. Selles abistavad teda meie suure kodumaa teised tehased ja kaevandused, kes saadavad vajalikke materjale. Metall tuleb Uraalist, Tuulast, Krivoi Rogist, kivistüsi Donbassist, koks ja masinad Leningradist, väikesed elektrimootorid, mida «Voltas» ei valmistata, Tomskist ja Jerevanist. Palju on meie suurel kodumaal selliseid paiku, kust «Ilmarise» tehasele ulatatakse abistav käsi.

Nõukogude Liidu hiiglatehastest jääb «Ilmarine» oma suuruselt küll kaugele maha, kuid tal on oma koht ja üpris vajalik koht Nõukogudemaa teiste ettevõtete hulgas. Tahmapuhuritega kindlustavad tehase töötajad katlaagregaatide häireteta töö ja kasuteguri paranemise, andes niiviisi oma osa selleks, et elektrienergia aastatoodang tõuseks Nõukogude Liidus seitseaastaku lõpuks 500—520 miljardi kilovatt-tunnini.

«Ilmarise» tehasel on nüüd oma nägu. Ta pole enam kindla tootmisprofiiliga masinaehitus- ja remonditehas nagu kodanluse võimu päevil. Kaugele minevikku on vajunud ajad, kus homme päev oli ähmane ja selgusetu. Nüüd on tööplaanid koostatud seitsme aasta peale ette. Me teame, kui suureks kasvab tehase toodang 1965. aastaks, milliseid seadmeid ja kui palju ta valmistab seitsme aasta pärast. Kollektiiv on asunud suure entusiasmiga tööle nende plaanide täitmiseks ning ületamiseks. Tema loominguilise initsiatiivi parimaks näiteks on juba seitseaastaku algul

alanud võistlus kommunistliku töö kollektiivi nimetuse saamiseks.

1959. aasta esimese poolaasta töötulemused kinnitavad, et ülesanded, mis «Ilmarises» pandi seitsme aasta plaani koostamisel paberile, täidab kollektiiv palju varem. Kuue kuu plaan ületati kogutoodangu osas 4,7%, millega meie kodumaa elektrimajandusele anti peaaegu ühe miljoni rubla eest seadmeid üle plaani. Juulikuu plaan ületati aga veelgi suuremalt. Sellepärast võime juba nüüd kindlasti öelda, et «Ilmarisele» jääb tema seitsme aasta plaan kitsaks. Kommunistliku töö kollektiivi nimetuse saamise eest võideldes sepistatakse seitseaastaku jooksul selliseid töövõite, et nende kõrval kahvatuvad kogu saja-aastase töö tulemused.

KASUTATUD MATERJALE JA KIRJANDUST

Käesoleva teose koostamisel on kasutatud «Ilmarise» (F. Wiegandi) masinaehitustehase kohta mitmesuguseid arhiivides leiduvaid algmaterjale. Tartu Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis säilitatavad «Eestimaa kubermangu vanemvabrikuiinspektori toimikud» (fond 206) aitasid valgustada F. Wiegandi tehase tegevust ja tööliste võitlust töö- ning elutingimuste parandamise eest XIX sajandi lõpuaastakümnest kuni 1917. aastani. Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklikus Keskarhiivis alalhoitavad dokumendid (peamiselt fondid 50, 73, 891, 969, 2000, 2111) võimaldasid selgitada olukorda «Ilmarise» tehases kodanluse diktatuuri perioodil. Mõningaid materjale F. Wiegandi tehase kohta leidis ka Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riiklikus Arhiivis (fondid 195, 230).

Peale nende materjalide on F. Wiegandi tehase ja Eestimaa kubermangu tööstuse vanema perioodi kohta saadud andmeid järgmistest teostest:

Указатель фабрик и заводов Европейской России и царства Польского. С.-Петербург, 1887. Издание второе.

Фабрично-заводские предприятия Российской империи. Издание второе. 1914 г. Октябрь. Петроград.

Сборник сведений по географии и статистике Эстляндской губернии с приложением «О городищах». Ревель, 1889.

Временник Эстляндской губернии. Кн. II. Под редакцией Ал. Хаузина и Л. Андрияшева. Ревель, 1895.

Статистический временник Российской империи. Серия II. Вып. 6. 1872.

P. Jordan. Beiträge zur Statistik des Gouvernements Ehstland. Dritter Band. 1874.

Nõukogude autorite töödest on kasutatud:

Eesti NSV ajalugu. Tallinn, 1957.

Великая Октябрьская Социалистическая Революция в Эстонии. Сборник документов и материалов, Таллин, 1958.

H. Allik. Eesti tööliklassi elatustase kodanlikul ajal ja praegu. «Eesti Kommunist», 1956, nr. 10.

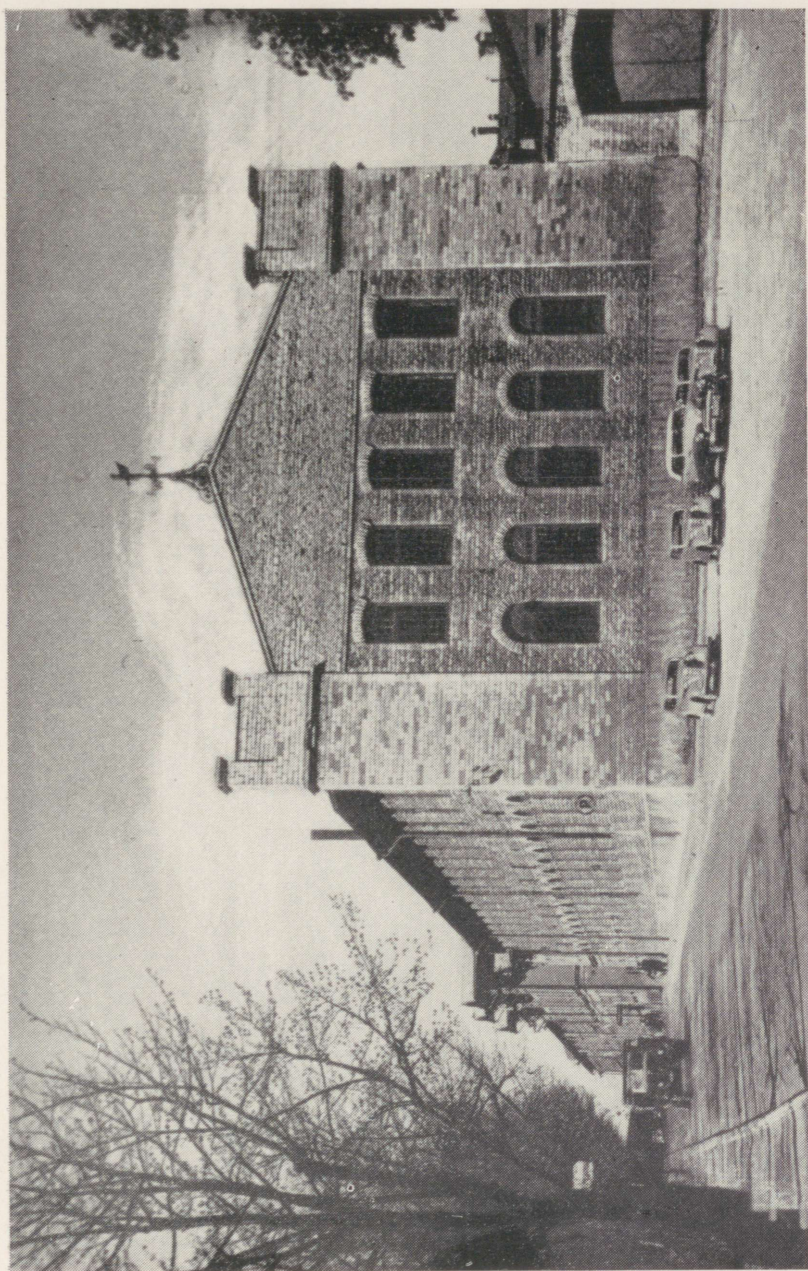
O. Karma. Suurtööstuse areng Eestis XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul, 1956 (käsikiri).

R. Renter. Suurtööstuse tekkimine ja arenemine Eestis XIX ja XX sajandil. Tallinn, 1958.

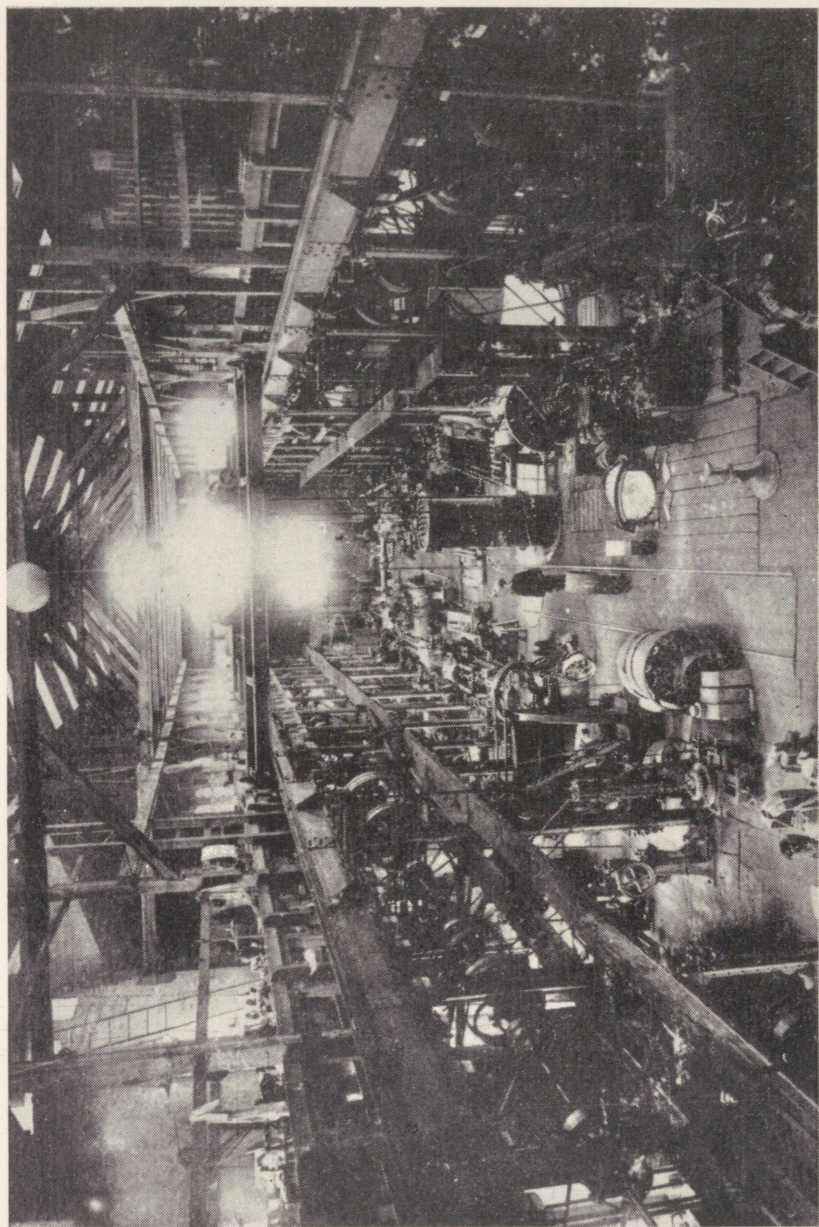
A. Veimer. Eesti NSV sotsialistlik industrialiseerimine. Tallinn, 1958.

Nimetatud väljaannete kõrval on kasutatud veel teisi teoseid ja ajaleheartikleid, mille kohta on toodud viited tekstis.

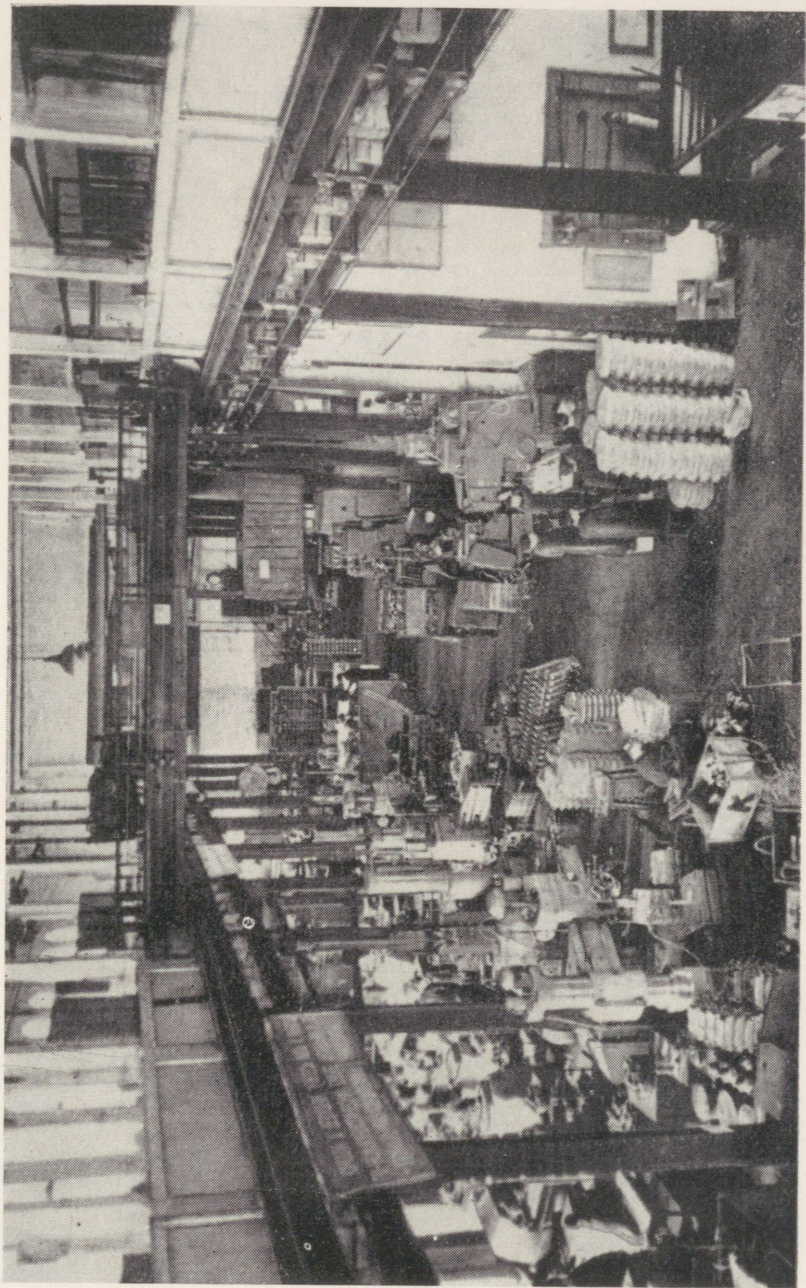
TEHASE MINEVIK JA TÄNAPÄEV PILTIDES

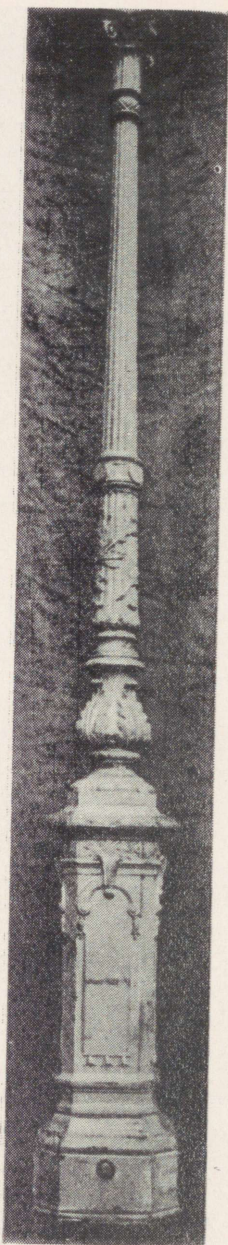
Masinaehitustehase «Ilmarine» mehaanikajaoskonna korpus. Põhja puisteelt vaadatuna.

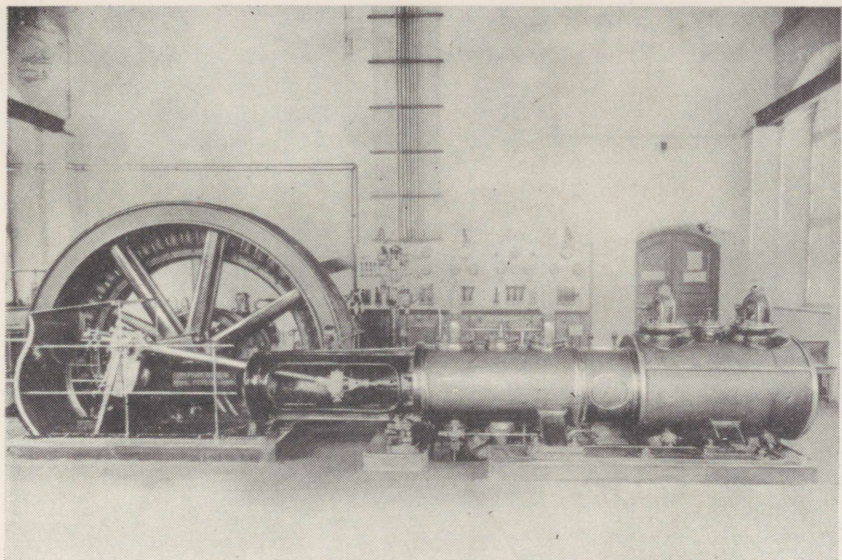
Selline nägi välja F. Wiegandi masinachitustehase mehaanikajaoskond XIX sajandi algul,

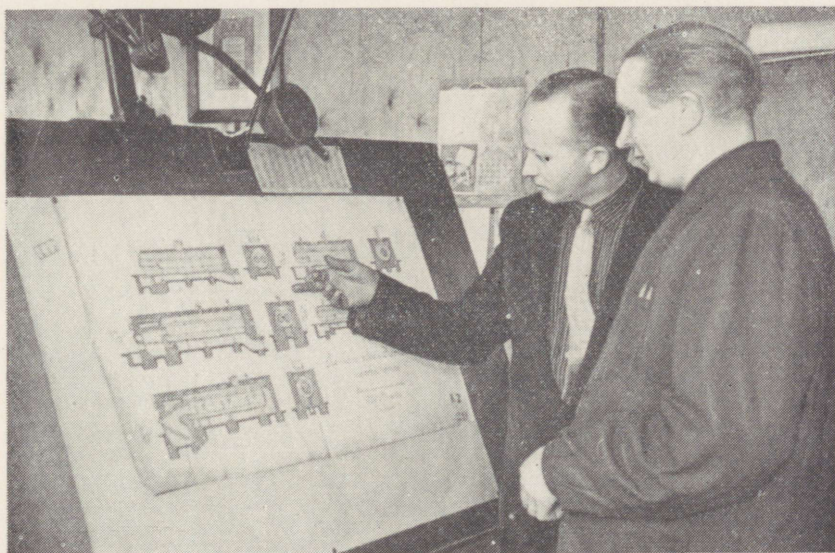
«Ilmarise» mehaanikaoskond tänapäeval.

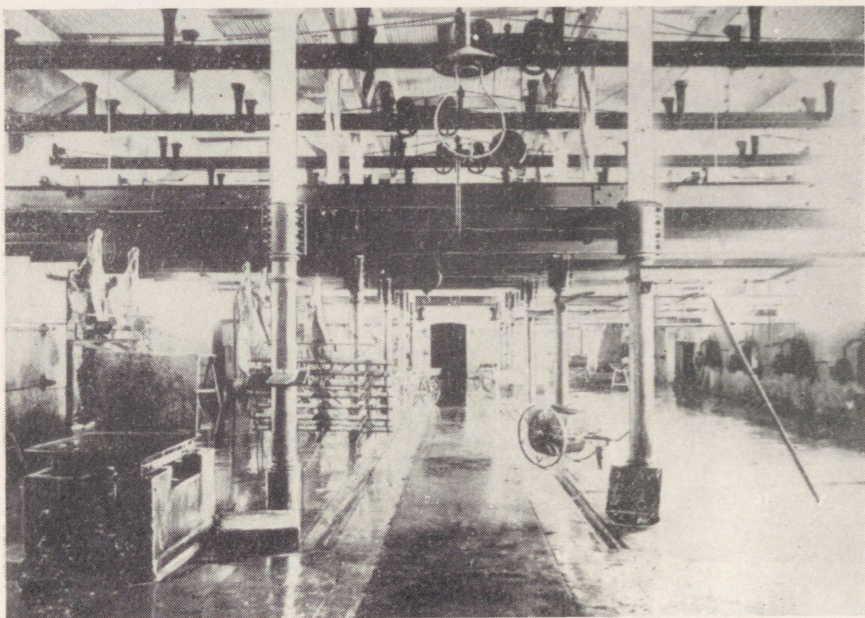
Kunstilise malmivalu
toode — laternapost.

F. Wiegandi tehases 1899. aastal valmistatud aurumasin.

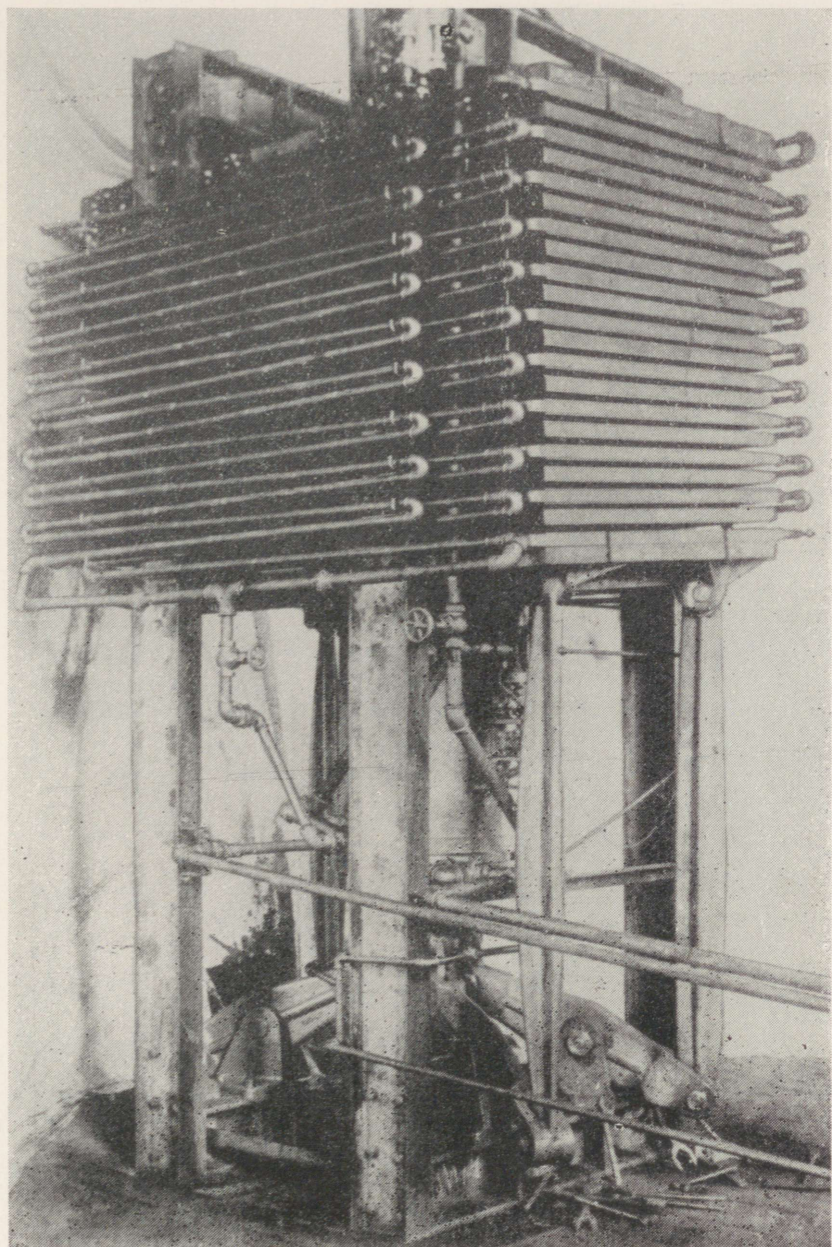
«Ilmarise» konstruktorid Johannes Mäeots ja Oskar Toon tunnevad huvi F. Wiegandi aegse aurukatla joonise vastu.

F. Wiegandi tehases tehtud tapamaja-sisseseade.

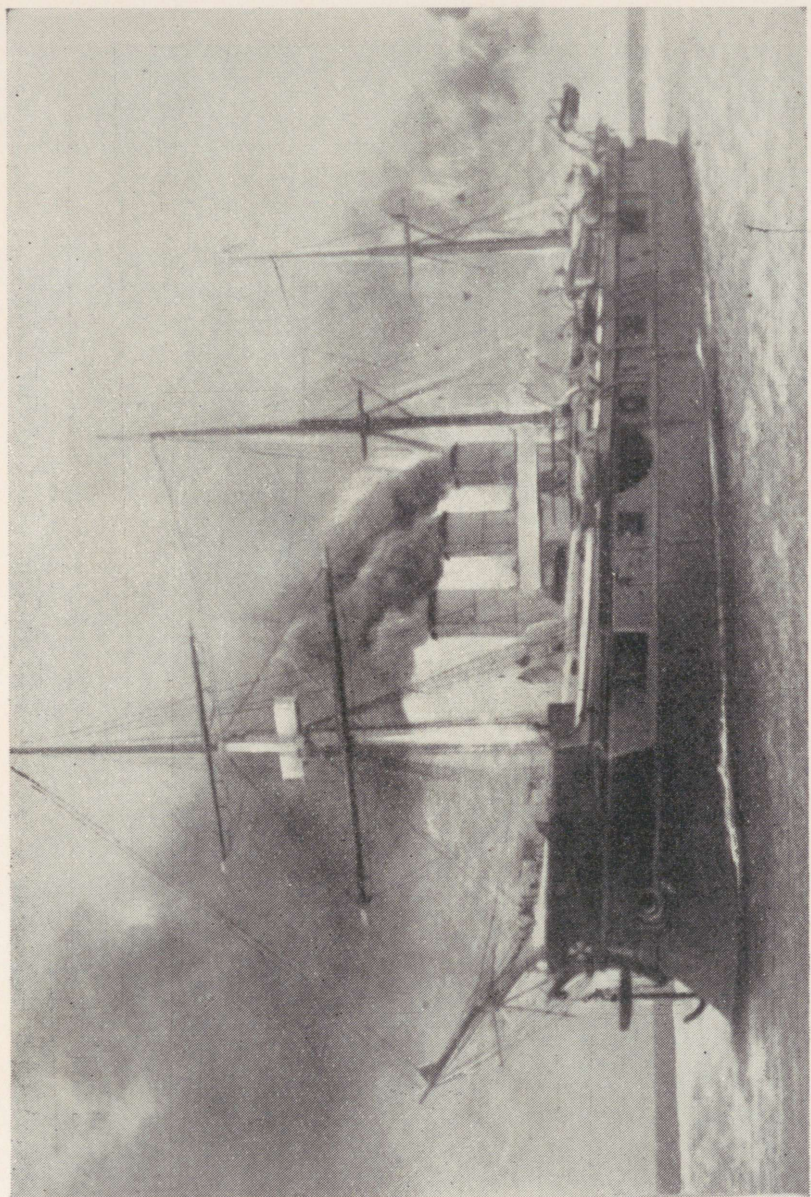
F. Wiegandi tehase toodangu väljapanek näitusel.

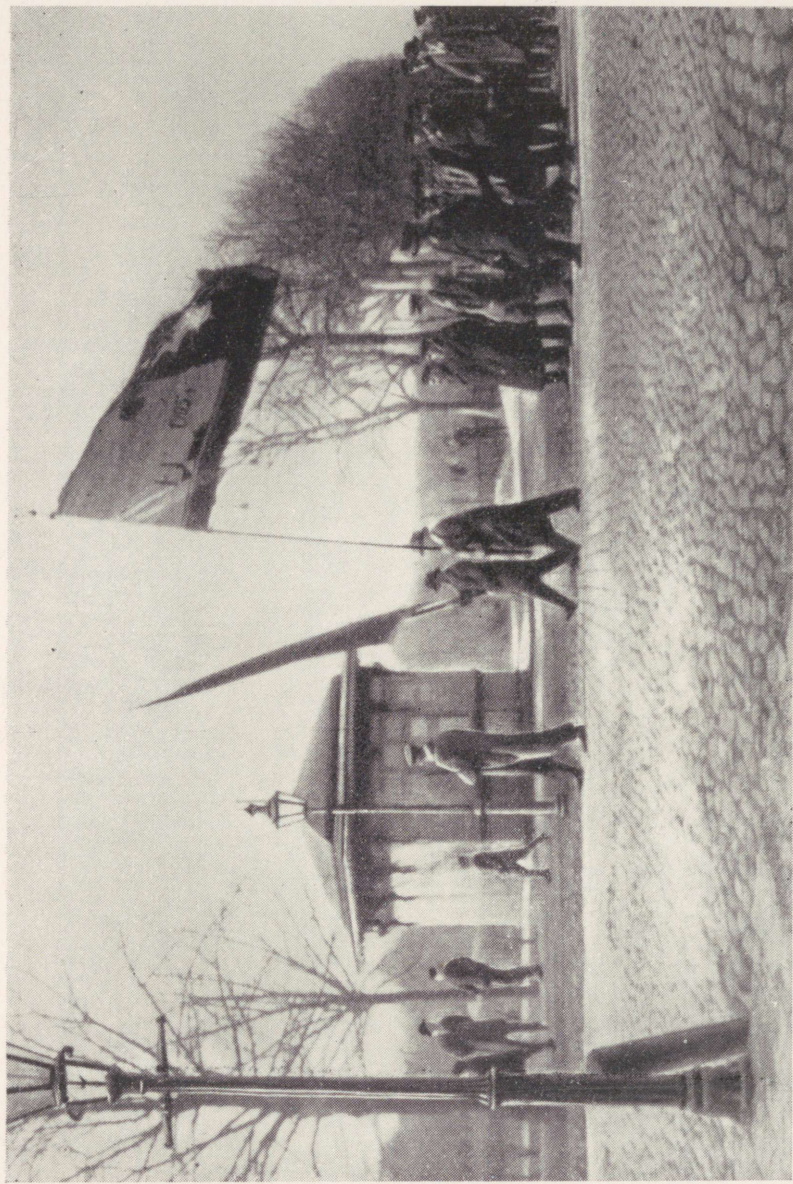
Seade viinavabrikule.

1905. aasta 16. oktoobri veretöö ohvrite matused.

Ристлеја «Памјат Азова»;

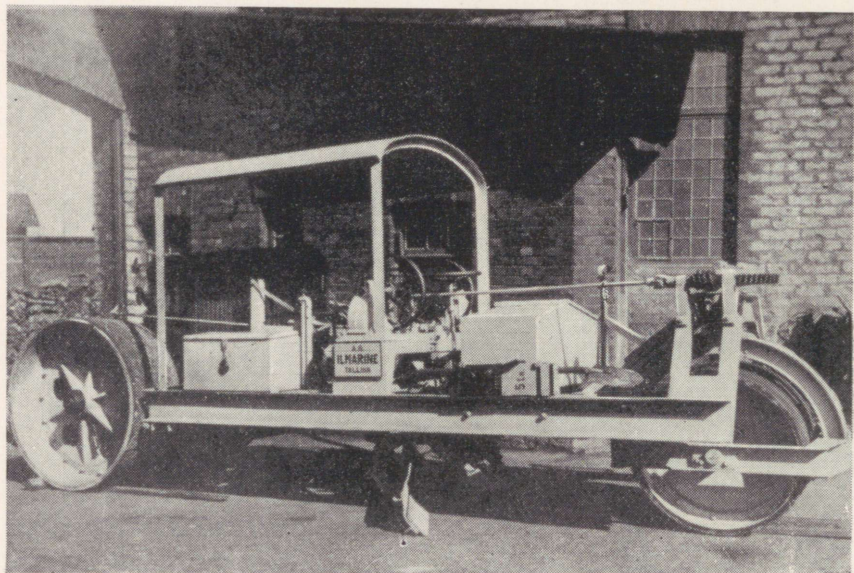
Töölaliste demonstraatioon 1919. aasta 1. mail.

Freesija Rudolf Pirbe on «Ilmarise» tehase üks vanemaid töölisi. Nüüd veedab ta muretuid vanaduspäevi oma kodus Nõmmel.

«Ilmarise» tuhandemargane aktsia.

«Ilmarise» tehases valmistatud teehövel.

Tehase tehnikanoõukogu on tulnud kokku uusi tööülesandeid arutama.

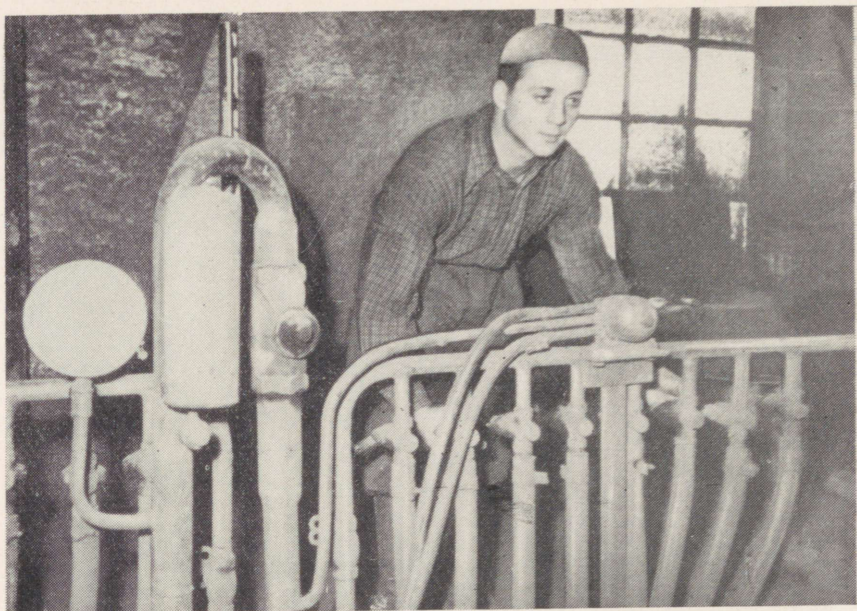
Treial Paul Pajula (paremal) tunneb rõõmu oma kunagise õpilase Hugo Tõruvere töösaavutustest.

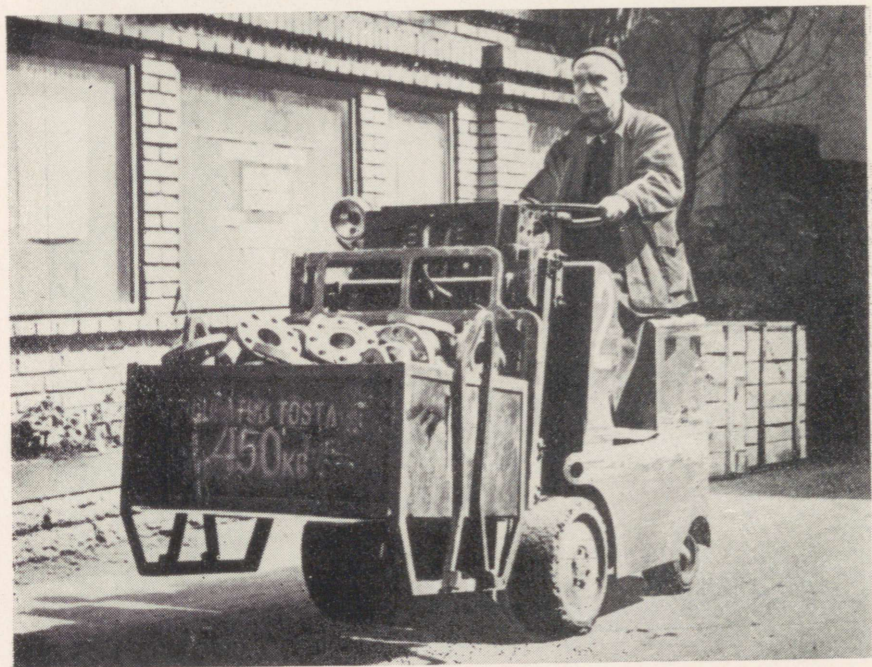
Tehase eesrindlasi. Märkija Raimond Auväär.

Tehase eesrindlasi. Keevitaja Endel Loo.

Pneumotransporti juhib ja korraldab valitsehis Bernhard Trilljäv.

Tehase sisetransport on mehhaniseeritud. Pildil: transportikäru juhib Hans Liivand.

Analüüse teeb tehase laboratooriumis Heljo Reintam. Aasta jooksul tehakse umbes 1200 keemilist ja ligi 1000 mehaanilist analüüsi ja üle 6000 valumulla proovi.

Tehase eesrindlasi. Treial Leander Kuusk.

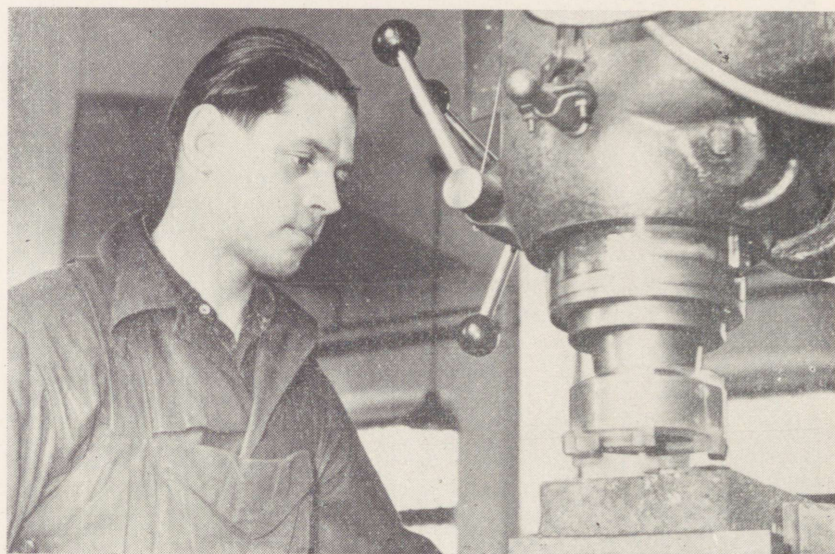
Tehase eesrindlasi. Vormija Viktor Toompuu.

Meinhard Niglas pole ainult tubli treial, vaid ka tubli maadleja.

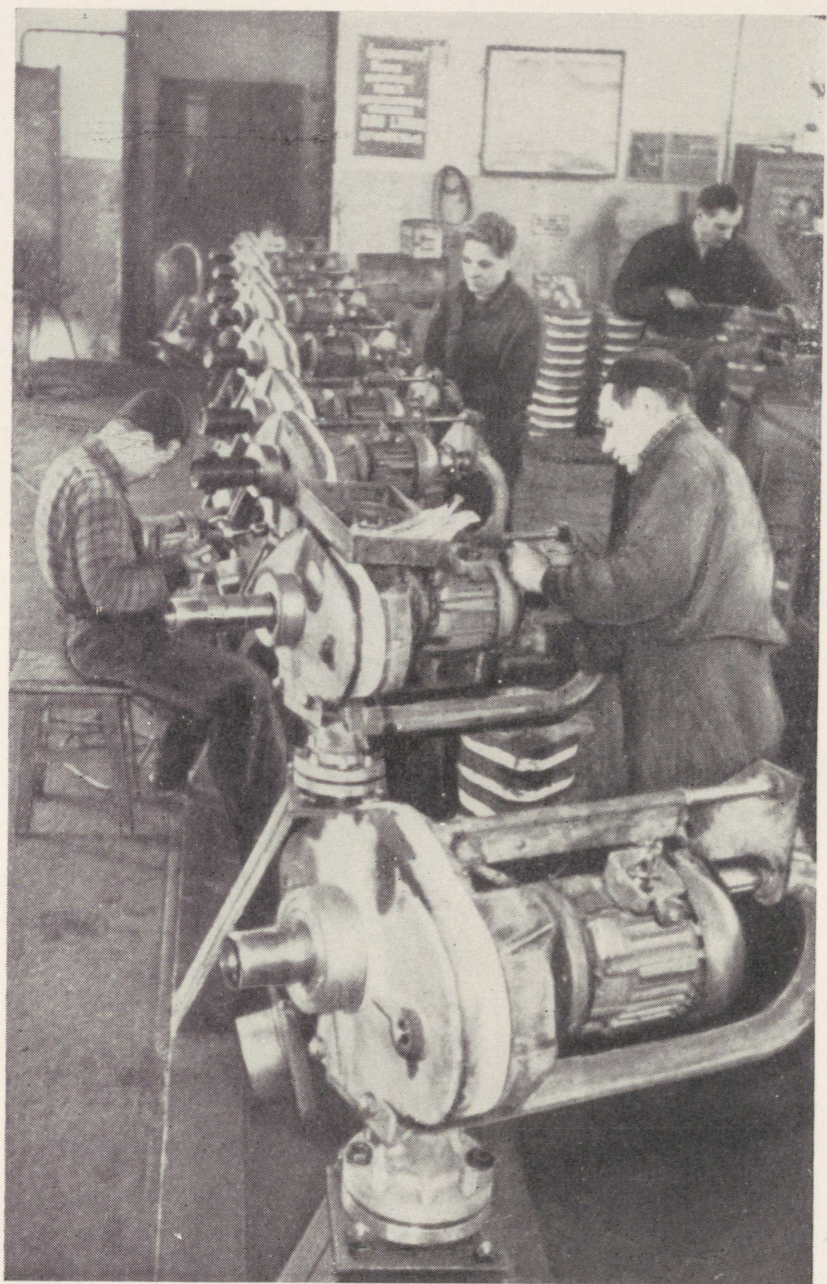
Konstruktor Kalju Pihu on üks paremaid ratsionaliseerijaid.

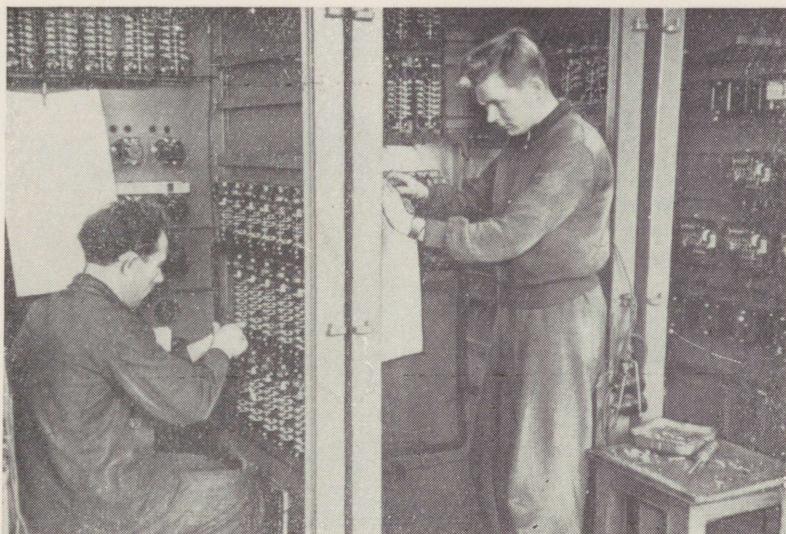
Tehase-eesrindlasi. Freesija Elmar Männasalu.

Valutsehhi ülem Sergius Fokin vestleb eesrindliku vormija Adolf Grünvaldiga.

Tahmapuhurite monteerijaid: Aleksander Derevjanko, brigadir Endel Priimägi ja Oleg Baranov.

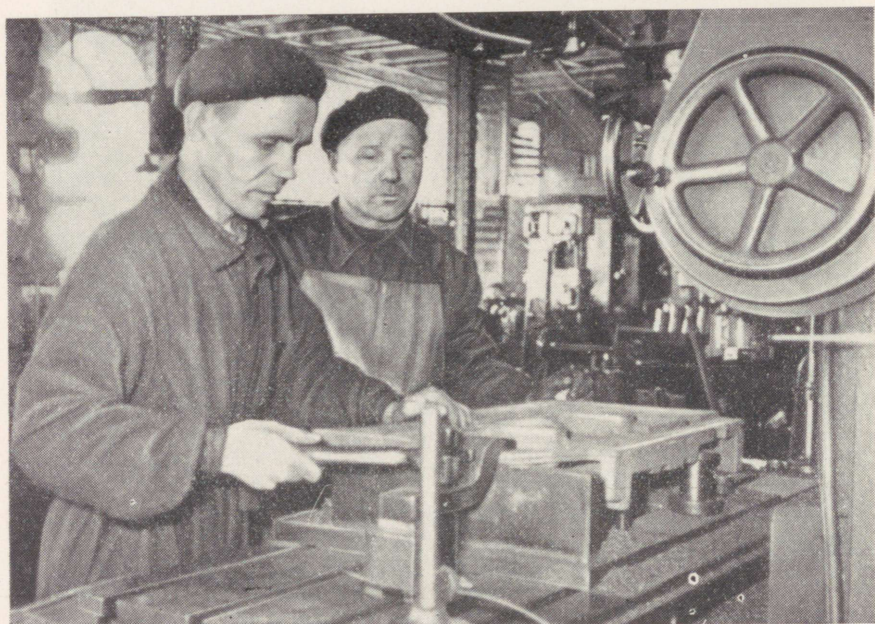
Automaatikakappide monteerijad Aleksander Ivanov ja Ilmar Rannaväli.

Helmut Mägusa monteerijate brigaadi liikmeid töö juures.

Jaan Kaljulaidu brigaad. Pildil (vasakult): Heldur Saade, Aleksander Ljovin, Aleksander Meibaum, Karl Reiväli, Juri Savin, Karl Abro ja Jaan Kaljulaid.

Aleksander Gornostajev (esiplaanil) on võtnud freespingi Vassili Krölovilt üle töö käigus.

Konstruktorid Andres Tali, Koit Niidas, Paul Kanger ja Viktor Teearu on võitnud
energeetikute hulgas üleliidulise tunnustuse.

Tahmapuhuri katsetamine. Katsetamise juures viibivad Sinovi Raškin, Koit Niidas
ja Jaan Pirn.

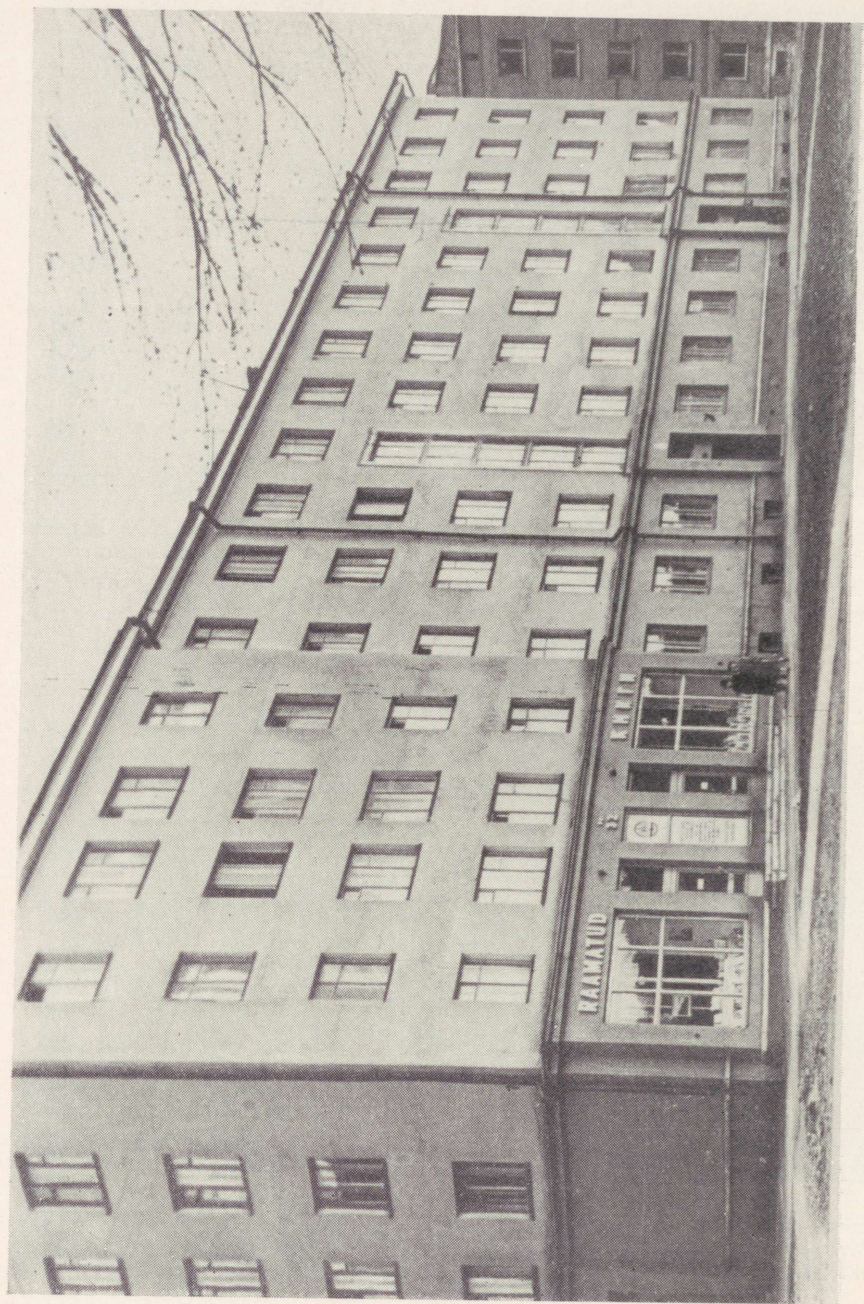
Tehase vanad töölised, nüüdsed pensionärid, kes alustasid tööd pool sajandit tagasi.
Pildil (vasakult): Aleksander Leppmann, Pridrik Pakmaa, August Valdre, Eduard Reinumäe, Arnold Dimann ja
Juhan Mäeots.

Parteibüroo istung on alanud. Pildil (vasakult): Oleg Dobrohhotov, Boriss Kortšemkin, Nadežda Ivanova, Peeter Rikkinen, Feliks Angelstok, Aleksander Lazarev, Anton Sild, Hans Liivand.

Ametiühingukomitee koosolekul esineb töökaitsekomisjoni esimees Mihhail Afanasjev. Pildil (vasakult): Mihkel Viron, Ants Kesa, Mihhail Afanasjev, Sergius Fokin, Elsa Lõvi, Feliks Angelstok, Arnold Kivistik, Georg Rents, Arnold Eesmaa ja Olev Soosaar.

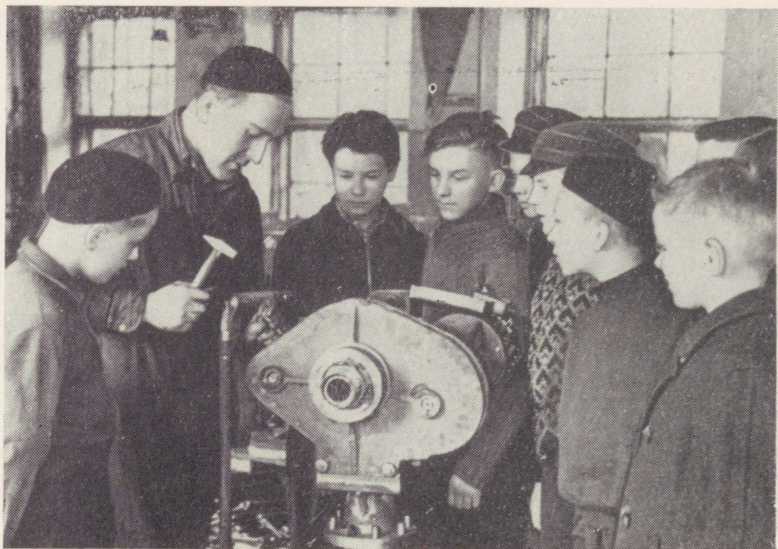
«Ilmarise» uus elamu V. Kingissepa tänavas,

Väikeelamud Räägu tänavas.

Tehase töötajate uusi elamuid ei saa võrreldagi aktsiaseltsilt päranduseks saadud elumajaga Suur-Patarei tänavas.

Seflusaluse Tallinna I Keskkooli õpilased tutvuvad tahmapuhuri monteerimisega.

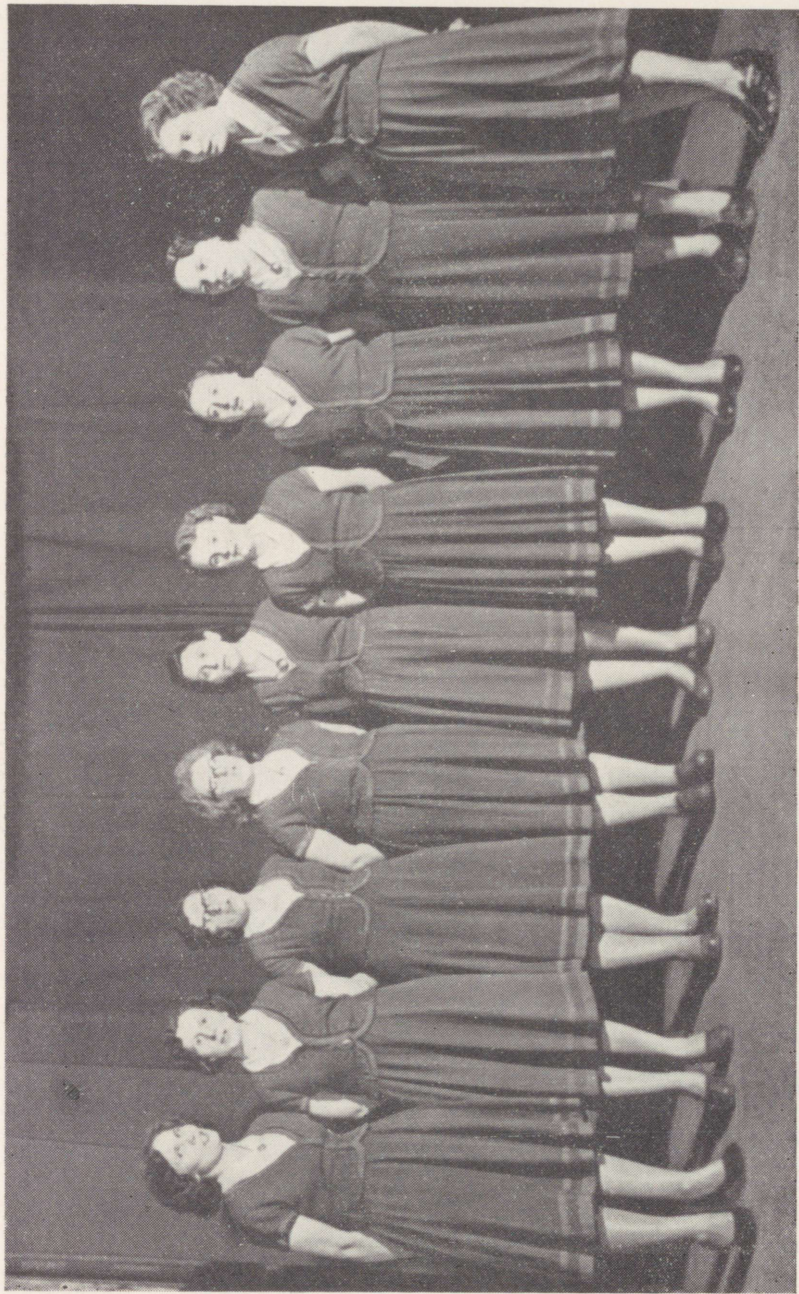
Malehuvilisi on tehases palju.

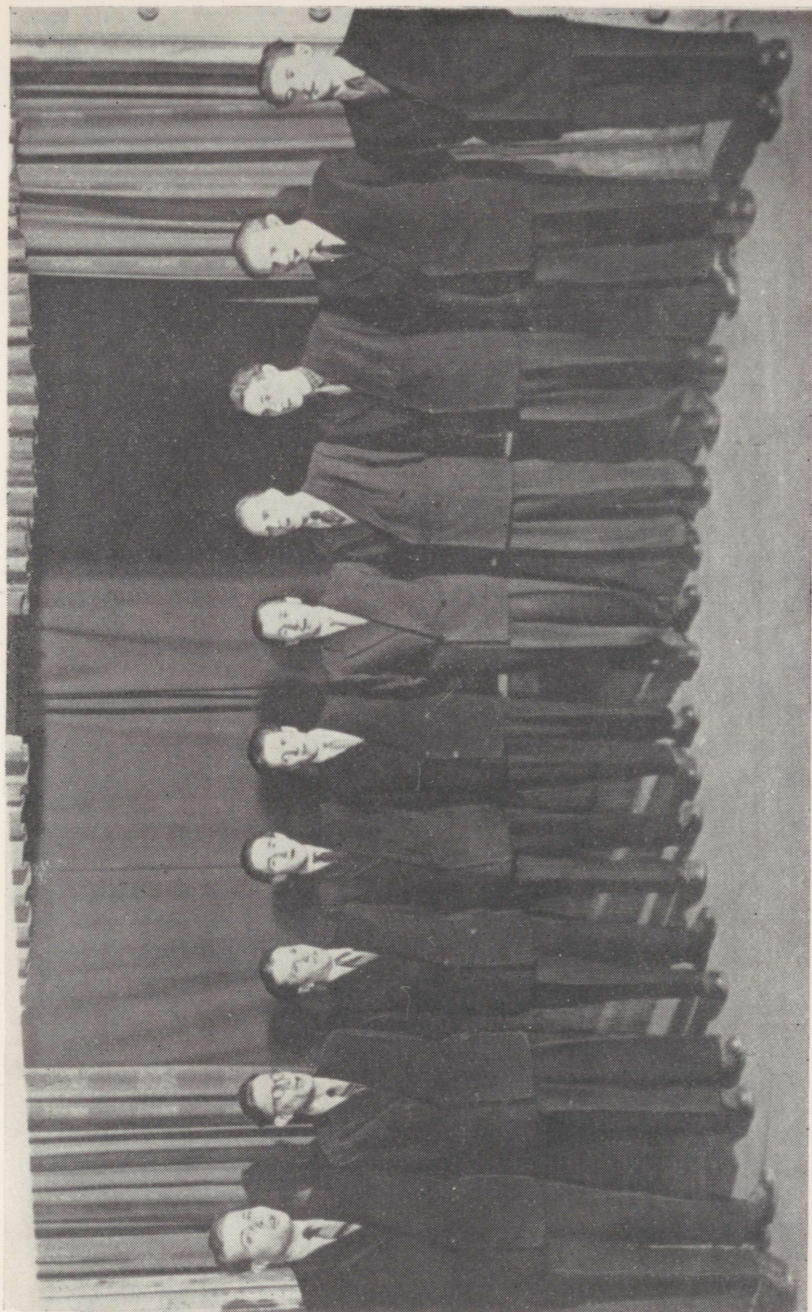
«Ilmarise» lasteaias.

Arnold Kivistik kodus perekonna keskel.

Laulab naisansambel . . .

... ja meesansambel.

Esineb tehase puhkpilliorkester.

Näitering esitab O. Lutsu «Paunvere».

Mängib estraadiorkester.

«Ilmarise» töötajad 1959. aasta 1. mai demonstratsioonil.

SISUKORD

Eessõna	3
F. Wiegandi tehas XIX sajandil	5
Töölud tehases sajandivahetusel ja tööliste osavõtt 1905. aasta revolutsioonist	12
Tootmistingimused tehases 1906—1917	22
Haiguskindlustus	27
Trahvikapital	32
Tööliste streigivõitlus ja osavõtt revolutsioonilisest liikumisest 1906—1917	33
F. Wiegandi tehas kodanluse diktatuuri algul	42
Aktsiaseltsi «Ilmarine» asutamine ja esimesed tööaastad	45
«Ilmarise» uued peremehed	51
Esimene nõukogude võimu aasta. Fašistlik okupatsioon	56
«Ilmarise» tõusutee nõukogude võimu aastail 1944—1958	58
Ratsionaliseerijate viis ja pool miljonit	71
Ühiskondlike organisatsioonide osa tootmise organiseerimises ja töötajate kasvatamises	74
Elatus- ja kultuuritaseme tõus	84
Homse päeva ülesanded ja inimesed	94
Kasutatud materjale ja kirjandust	103

Линнус, Хейно Паулович
Машиностроительный завод «Ильмарине»
1859—1959

На эстонском языке.

Оформление обложки Рээт Рооса
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

*

Toimetaja B. B e t l e m
Tehniline toimetaja A. S e p' p
Korrektor H. P o t t s e p p

Ladumisele antud 10. VI 1959. Trükkimi-
sele antud 18. VIII 1959. Paber 60×92,
1/16. Trükipoognaid 9. Arvutuspoognaid
9,42. Trükiarv 2000. MB-C7099. Tellimise
nr. 1123. Trükikoda «Punane Täht»,
Tallinn, Pikk t. 54/58

Hind rbl. 4.85

A-22714
//

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00379683 8